

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYALBİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ÂŞIK ŞİİRİNDE HAYVAN SEMBOLİZMİ

Yüksek Lisans Tezi

Besime Beste KEÇECİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul BALABAN

Nevşehir

Eylül - 2018

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYALBİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ÂŞIK ŞİİRİNDE HAYVAN SEMBOLİZMİ

Yüksek Lisans Tezi

Besime Beste KEÇECİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul BALABAN

Nevşehir

Eylül - 2018

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

BESİME BESTE KEÇECİ

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Âşık Şiirinde Hayvan Sembolizmi” adlı Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Besime Beste KEÇECİ

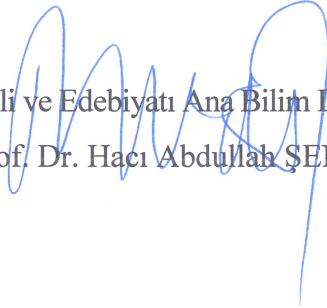
Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul BALABAN

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Hacı Abdullah ŞENGÜL

KABUL VE ONAY SAYFASI

Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul BALABAN danışmanlığında Besime Beste KEÇECİ tarafından hazırlanan “Âşık Şiirinde Hayvan Sembolizmi” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

28/09/2018

JÜRİ

İMZA

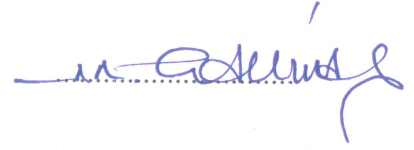
Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul BALABAN

Üye : Prof. Dr. Nedim BAKIRCI

Üye : Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 25/10/2018 tarih ve 2018.43.895 sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

25/10/2018

TEŞEKKÜR

Bu tezin konu olarak belirlenmesinden başlayarak tezimin her aşamasında karşılaştığım tım zorluklarda her zaman yanımda olan, engin bilgilerini, tecrübelerini, tavsiyelerini ve kütüphanesini benden esirgemeyen değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul BALABAN'a ve maddi, manevi tım destekleri için aileme teőekkürlerimi sunarım.

ÂŞIK ŞİİRİNDE HAYVAN SEMBOLİZMİ

Besime Beste KEÇECİ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Eylül 2018

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul BALABAN

ÖZET

Çalışmanın konusu âşık şiirinin temsilcilerinden Âşık Ömer, Bayburtlu Zihni, Dadaloğlu, Dertli, Ercişli Emrah, Erzurumlu Emrah, Gevheri, Karacaoğlan, Koroğlu ve Sümmani'nin şiirlerinde geçen hayvanlar, bu hayvanların hangi özellikleri ile neleri ve hangi kavramları sembolleştirdiğidir. Kuşaklarca sürdürülen âşıklık geleneği ürünlerinde kendine yer bulan hayvan sembolizminin çalışma konusu olarak seçilmesi âşıklık geleneğinin ve hayvanların kültürümüzdeki değerinden kaynaklanmaktadır.

Hayvanların tespitinde çalışılan şiirler için Sadettin Ergun'un Âşık Ömer Hayatı ve Şiirleri; Saim Sakaoglu'nun Bayburtlu Zihni, Karacaoğlan; İsmail Görkem'in Yeni Bilgiler Işığında Dadaloğlu Bütün Şiirleri; Dilaver Düzgün'ün Dertli Divanı Karşılaştırmalı Metin; Ali Saraçoğlu'nun Ercişli Emrah; E.ÖZGENÇ'in Koroğlu Hayatı ve Bütün Şiirleri; Orhan Ural'ın Dost Elinden Gelen Turna Erzurumlu Emrah Hayatı; Şiirleri Şükrü Elçin'in Gevheri; Hayrettin Rayman'ın Âşık Sümmanî: Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili adlı kitaplarından yararlanılmıştır.

Çalışmada âşık şiiri, âşıklar, Türk kültüründe ve âşık şiirinde hayvan sembolizmi hakkında bilgi verilmiştir. Seçilen şairlerin şiirlerinde geçen hayvan isimleri taranarak fişlenmiştir. Belirlenen hayvanlar ile ilgili kaynak taraması yapılmıştır. Bu bilgiler ışığında âşık şiirinde hayvanların kullanılışları örnekler üzerinden yorumlanmıştır.

Kavram ya da duyguların, hayvanların kullanılması ile sembolleştirildiği dörtlük örneklerinin yanında, hayvanların doğal yaşam içindeki durumları, davranışlarının işlendiği dörtlüklere de kullanımdaki farklılığın karşılaştırılması açısından yer verilmiştir. Çalışma Kuşlar, Kara Hayvanları, Deniz Hayvanları ve Böcekler başlıklı üç bölümden oluşmaktadır.

Anahtar kelimeler: Âşık şiiri, sembolizm, hayvanlar

ANIMAL SYMBOLISM IN MINSTREL POETRY

Besime Beste KEÇECİ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences

Department of Turkish Language and Literature, M.A. September, 2018

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul BALABAN

ABSTRACT

Subject of this study is animals which are mentioned in poetries of Âşık Ömer, Bayburtlu Zihni, Dadaloğlu, Dertli, Ercişli Emrah, Erzurumlu Emrah, Gevheri, Karacaoğlan, Köroğlu and Sümmani, who are from representatives of minstrel poetry, and is what and which concepts they symbolize by which features of these animals. Selecting animal symbolism which takes a place in products of minstrelsy tradition that has been maintained by generations, as subject of the study, results from value of minstrelsy tradition and animals in our culture.

For poems which were studied in determining animals, we benefitted from books called; Âşık Ömer's Life and His Poems by Sadettin Ergun; Bayburtlu Zihni and Karacaoğlan by Saim Sakaoğlu; Dadaloğlu's All Poems in the Light of New Information by Ismail Görkem; Collected Poems of Dertli/Comparative Text by Dilaver Düzgün; Ercişli Emrah by Ali Saraçoğlu; Köroğlu's Life and His All Poems by E. ÖZGENÇ; "Dost Elinden Gelen Turna"-Erzurumlu Emrah's Life and His Poems by Orhan Ural; Gevheri by Şükrü Elçin; Âşık Sümmani: His Life, Literary Character, Poems and Analysis of His Poems, by Hayrettin Rayman.

In the study, we gave information on minstrel poetry, minstrels, and animal symbolism in Turkish culture and minstrel poetry. Animal names which were mentioned in the selected poets' poems were carded/kept a record by scanning. Literature review was carried out for the determined animals. In the light of these information, we commented usages of animals in minstrel poetry over examples.

In addition to quatrain examples in which concepts or emotions are symbolized by use of animals, we also gave a place to quatrains in which situations and behaviours of animals within natural life were treated in terms of comparison of difference in usage.

The study consists of three sections titled Birds, Land Animals, Sea Animals and Insects.

Keywords: Minstrel poetry, symbolism, animals

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	V
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK.....	VI
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	VI
TEŞEKKÜR	VII
ÖZET	VI
İÇİNDEKİLER.....	IX
KISALTMALAR	XII
ÖNSÖZ	XIII

GİRİŞ 1

ÂŞIK EDEBİYATI	3
ÂŞIK EDEBİYATININ ÖZELLİKLERİ.....	4
BAYBURTLU ZİHNİ HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	6
DADALOĞLU HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	7
DERTLİ HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	7
ERCİŞLİ EMRAH HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	8
ERZURUMLU EMRAH HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	8
GEVHERİ HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ.....	9
KARACAOĞLAN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	10
KÖROĞLU HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ.....	11
SÜMMANİ HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	11

BİRİNCİ BÖLÜM

KUŞLAR

1.1.BALABAN	14
1.2. BAYKUŞ	16
1.3. BÜLBÜL.....	21
1.4. DOĞAN	31
1.5. HOROZ-TAVUK.....	33
1.6. HÜMÂ	34
1.7. KARTAL	38
1.8. KAZ	40
1.9. KEKLİK.....	46
1.10. KUĞU	51

1.11. ÖRDEK.....	54
1.12. ŞAHİN	57
1.13. TAVUS	61
1.14. TURNA.....	65
1.15. TUTİ.....	70

İKİNCİ BÖLÜM KARA HAYVANLARI

2.1. ASLAN	75
2.2. AT	80
2.3. CEYLAN GEYİK	96
2.4. DEVE.....	108
2.5. EJDERHA	114
2.6. İNEK CAMIZ MANDA ÖKÜZ	116
2.7. KAPLAN	120
2.8. KÖPEK	122
2.9. KURT.....	125
2.10. KEÇİ KOÇ KOYUN.....	129
2.11. YILAN	137

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM DENİZ HAYVANLARI VE BÖCEKLER

3.1. ARI.....	144
3.2. BALIK	147
3.3. PERVANE	150
3.4. PİRE	154
SONUÇ.....	156
EKLER.....	157
ŞİİRLERDE YER ALAN HAYVAN SAYILARI TABLOSU.....	157
KAYNAKÇA	160
ÖZGEÇMİŞ.....	162

KISALTMALAR

A.S.-E.E.	: Ali SARAÇOĞLU-Ercişli Emrah
D.D.-D.	: Dilaver DÜZGÜN-Dertli
E.Ö.-K.	: E.ÖZGENÇ-Köroğlu
H.R.-S.	: Hayrettin RAYMAN-Sümmani
İ.G.-D.	: İsmail GÖRKEM- Dadaloğlu
O.U.-E.E.	: Orhan URAL-Erzurumlu Emrah
S.S.-K.	: Saim SAKAOĞLU-Karacaoğlu
S.N.E.-Â.Ö.	: Saadeddin Nüzhet ERGUN-Âşık Ömer
S.S.-B.Z.	: Saim SAKAOĞLU- Bayburtlu Zihni
Ş.E.-G.	: Şükrü ELÇİN- Gevheri
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türk Diyanet Vakfı

ÖNSÖZ

Türk ve dünya kültüründe hayvanlar pek çok alanda sembolleşen varlıklardan olmuştur. Duyguların dile getirilmesinde hayvanların kullanılmasına kültürümüzün her alanında rastlanmaktadır. Âşık şiiri de bu alanların başında gelmektedir. Sevgili, dost, arkadaş, düşman, yiğitlik, güzellik, hainlik, güç, ihtişam gibi kavram ve duygular, âşıkların dörtlüklerinde karşılığını hayvan sembolleri ile bulmaktadır. Âşık Şiirinde Hayvan Sembolizmi adlı çalışmamızda, âşık şiirinde kullanılan hayvan sembolleri incelenmiştir. Hayvanların şiirde kullanılması şaire söyleyiş ve anlam zenginliği sağlamaktadır. Şiirlerin değerlendirilmesinde, şairin kullandığı sembollerin anlamını keşfetmek şiirlerin anlamlarına ulaşmakta önemli bir adımdır.

Âşık Ömer, Bayburtlu Zihni, Dadaloğlu, Dertli, Ercişli Emrah, Erzurumlu Emrah, Gevheri, Karacaoğlan, Köroğlu ve Sümmani'nin şiirlerinde kullandığı hayvanlar tespit edilip Kuşlar, Kara Hayvanları, Deniz Hayvanları ve Böcekler başlıkları altında hayvan sembollerinin kullanılışları ve şiirlere kattıkları anlamlar açıklanmıştır.

Kaynak taraması yöntemi ile şiirlerde kullanılan yetmiş hayvan tespit edilmiş, bu hayvanlardan şairler tarafından ortak ve sık kullanılanlarına çalışmada yer verilmiştir. Çeşitli kaynaklardan yararlanılarak hayvanlar tanıtılmış, seçilen dörtlükler ile ele alınan hayvanlarla yapılan sembolizm örneklendirilmiştir. Otuz alt başlıkta; balaban, balık, bülbül, doğan, horoz, hüma, kartal, kaz, keklik, kuğu, ördek, şahin, tavus, turna, aslan, at, ceylan, geyik, deve, ejder, inek, camız, öküz, kaplan, köpek, kurt, keçi, koyun, kuzu, yılan, balık, arı, pervane, pirenin kullanılması ile sembolleştirme incelenmiştir. Çalışmamıza alınan dörtlüklerde eser sahiplerinin tercih ettiği yazım şekilleri korunmuştur. Hayvanların şiirlerde kullanılış sayılarını içeren bir tabloya, kaynakçaya çalışmada yer verilmiştir.

GİRİŞ

Âşıklık geleneği, Türk kùltüründe önemli bir yer tutmaktadır. Âşık, bulunduğu toplumun sözcüsüdür. Âşıklık geleneği, yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenmiş, belirli kuralları olan, şiirin kalıcı ve etkileyici özelliğinden yararlanarak kuşaktan kuşağa aktarılan bir değerler bütünüdür. Âşık edebiyatı sözlü gelenekte yaşatılan bütün ürünlerle beslenir. Âşık şiirinin özünde bağlı bulunduğu kùltüre ait örnek değerler ve ahlak anlayışı yatar. Din, gelenek ve güncel yaşam, âşık edebiyatını besleyen diğer kaynaklardır (Artun, 2001: 11).

Geçmiş Orta Asya bozkırlarının atlı göçebe kùltürüne dayanan Türklerin yaşamında hayvanların yeri özeldir. Hayvanlar, Türklerin sosyal hayatında işlevselliğe sahiptir. Beslenmede önemli yeri olan hayvanlar av hayvanı olarak yaşamın içinde olmuştur. Binek hayvanı olmasının yanında giyecek ve barınma ihtiyaçlarının karşılanmasında da malzeme olarak kullanılmıştır. Hayvanlarla içi içe yaşam, hayvanlara sosyal, dinî ve edebî hayatta da sembolik anlamlar kazandırmıştır. Tanrı ve tanrıçaların, şamanların, boyların, hanların, hanımların ve çocuklarının birer ongunu bulunmaktadır. At, doğan, şahin, kuğu, kartal, turna, kuğu, deve, koyun, ayı, kurt, tilki, boğa ongun hayvanlarındandır. Edebiyatta da benzetme unsuru olarak hayvana sıkça rastlanması bu sürecin sonucudur.

ÂŞIK EDEBİYATI

Âşık edebiyatının temellerini sözlü edebiyat döneminde bulmaktayız. Bu oluşum süreci ile ilgili Durbilmez'in eserinde verilen şu bilgiler verilmektedir: Âşık edebiyatının kökenlerini en eski halk şairleri olan Kam-Şamanlara kadar götürmek mümkündür. Kam, şaman, baksı, oyun, akın, ozan gibi adlar verilen gelenekli şiir temsilcileri, halk şairliği yanında, yüzyıllar boyunca toplumun değişen sosyal ihtiyaçlarına göre farklı işlevler de yüklenmişlerdir. Azerbaycan, Anadolu ve Rumeli sahasında ozanlıktan âşıklığa geçişte de toplumun değişen sosyal ihtiyaçları etkili olmuştur (Durbilmez, 2008: 15).

Temsilcileri âşıklar olan Âşık Edebiyatı, İslamlığın kabulünden önceki ozanlık geleneğinin bir devamı niteliğindedir. Âşık edebiyatı, yüzyıllar boyu sayısız âşık yetiştirmiş ve bu âşıklar hemen her konuda sayısız ürünler bırakmışlardır. Bu ürünler geçmişteki toplum yaşayışımızı günümüze aktaran bilgi ve kültür hazineleridir. Bu ürünlerin önemli bir bölümü okuma yazıma bilmeyen (ümmî) âşıklarca doğaçtan (irticalen) söylendiği için unutulup gitmiş, bir bölümü de cönlere yazılmış olduğundan unutulması önlenmiştir. Âşık edebiyatı İslamiyet öncesi sözlü edebiyat geleneğinin bir devamı olduğu için herhangi bir kesintiye uğramaksızın Anadolu'da 12. yüzyıldan başlayarak gelişip yeni bir sentezle varlığını korumuştur... Ahmet Yesevi'den sonra söyleyişlerinde hikmet ağırlığı olan bu tarz 13. ve 14. yüzyıllarda büyük gelişme göstermiştir. Sade Türkçe ile hece ölçüsüne milli nazım türleri çerçevesinde tasavvufi ve İslamî düşünceye sıkı sıkıya bağlı kalınarak önemli ölçüde eserler verilmiştir. Bu nedenle Türkçe yazar Yunus Emre ile Farsça yazar Mevlana'nın fikirleri arasında fark görülmemektedir. Dinî ve tasavvufî edebiyatın etkisi neticesinde XVI. yüzyıldan itibaren "ozan" deyimini tamamen terk edilerek yerine "âşık" terimi kullanılmaya başlanmıştır (Yardımcı, 2002: 251).

Âşık edebiyatı ile ilgili temel bilgilerin ve örneklerin sonraki devirlere ulaşmasını sağlayan kaynaklar sözlü ve yazılıdır. Sözlü kaynaklar âşıkların halk hikâyeleri anlatmaları ve daha önce yaşamış âşıkların şiirlerini "usta malı söyleme" dediğimiz bir gelenek çerçevesinde söyleyerek yeni nesillere ulaştırmalarıdır. Âşık edebiyatının yazılı kaynakları ise Orhun Yazıtları, 1072'de Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılan Divânü Lügati't Türk, Hacı Bektaşî Veli, Sarı Saltuk, Hacı Bayram Veli, Mevlâna ile ilgili menâkıpnâmeler din uğruna yapılan savaşlarla ilgili destanların bulunduğu

gazavatnâmeler bir kentin güzelliğini tasvir amacıyla daha çok dörder, altışar ve sekizer beyitlik kıtalar halinde kaleme alınan şehrengizler, surnameler, falnameler, Manas, Oğuz Destanı gibi destanlar, mecmualar, cönkler vb.dir (Yardımcı, 2002: 252).

ÂŞIK EDEBİYATININ ÖZELLİKLERİ

1. Âşık edebiyatının dili arıdır. Yaşatıldıkları devrin ve çevrenin aygın Türkçesi kullanılmıştır.
2. Şiirde Hece ölçüsü kullanılmış, az da olsa anıza yer verilmiştir.
3. Âşık edebiyatı ürünleri sözlü ve besteli olup söyleyeni bellidir.
4. Âşık edebiyatında nesirle yazılmış eser yoktur.
5. Âşık edebiyatında nazım birimi dörtlüklere dayalı türlerdir.
6. Âşık edebiyatının icrasında diyaloga (soru-cevap) yeri geldikçe başvurulur.
7. Âşık edebiyatında geleneğe dayalı milli Türk şiirinin bütün dalları büyük ölçüde irticalen (doğaçlama) yapılmıştır.
8. Âşık edebiyatının yayılışı genellikle sözlü geleneklerdir.
9. Âşık edebiyatında bir üslup özelliği olarak geniş ölçüde kalıplaşma vardır. Ancak duygu yoğunluğu, anlatım yollarının zenginliği sanatçının sanat kaygısı gütmemesi, şiire lirizmin hâkim olması kalıplaşmayı fazla hissettirmektedir (Yardımcı, 2002: 259).

Halk arasında büyük rağbet gören âşık, hem yaratıcı bir sanatçı, hem de icracıdır. O, düzdüğü şiiri, türküyü çağdaşlarından veya eski âşıklardan aldığı geleneği, söylediği bir türküyü gelecek kuşaklara da aktarma görevini üstlenir (Yardımcı, 2001: 58).

Hayvan sembolizmini, şiirlerinden örnekler ile yorumladığımız şairlerimizin hayatları ve sanatları ile ilgili bilgiyi, çalışmayı daha anlamlı kılacağını düşündüğümüzden ana bölüme geçmeden vermeyi uygun gördük.

ÂŞIK ÖMER HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Âşık Ömer'in doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. Doğumu hususunda araştırmacıların ileri sürdüğü tarih 1619, 1621, 1651 yıllarıdır. Ölüm tarihi

üzerinde ise birleşilen yıl 1707'dir. Düzenli ve tam bir medrese tahsili görmediği iddia edilen şâir, kendi kendini yetiştirmiş veya iyi bir medrese tahsili ile asrının diğer şâirleri arasındaki seçkin yerini almıştır. Edebiyatımızda ün yapmış, başta Fuzûlî olmak üzere birçok şâirin ve Hâfız'ın dîvânını okumuş, Sâdî'nin Gülistan'ını okuyup anlayacak kadar Farsça da öğrenmiştir. Yazdığı şiirlerinden anlaşıldığı üzere bir ordu şâiri olarak karşımıza çıkan 17. yüzyılın bu büyük şâiri bazı sınır kalelerinde bulunmuş, hatta bazı savaşlara da katılmıştır. Yine eserlerinden anlaşıldığı üzere Anadolu, Rumeli, Bağdat ve Rus illerini dolaşmıştır. İlk önce Adlî mahlasını kullanan şâirin Ömer mahlasını daha sonra tercih ettiği anlaşılmaktadır. Şiirlerinde Bağdat'tan Tuna boylarına kadar geniş bir coğrafyada gezdiği anlaşılan Âşık Ömer 1707 yılında İstanbul'da ölmüştür. Türbesinin Yemiş İskelesi'nde olduğu rivayet edilmektedir. Âşık Ömer'in iki binin üzerinde şiiri bulunmaktadır. Bu özelliğiyle Türk edebiyatının en çok yazan şâirlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Karasoy ve Yavuz, 2003: 177-215).

Âşık Ömer, hem aruz, hem de hece veznini kolaylıkla kullanan bir şâirdir. Şiirlerinin büyük çoğunluğu aruzla yazmıştır. Gazel, murabba, muhammes, kalenderi, şatranç, müstezad ve muammalarında vb. Divan dilinin ağırlığı. hâkimdir. Ancak bir ağırlık, daha ziyade kalıp haline gelmiş Farsça tamlamalarda dikkati çekmektedir. Âşık Ömer, hece vezniyle söylediği veya yazdığı semâi, koşma türünden şiirlerinde ve bazı destan'ları ile tekerleme'lerinde sade, tamlamasız konuşma dilini tercih etmiştir. Bunda saz şiiri geleneği ile geniş dinleyici muhitlerinin istek, zevk ve seviyesinin tesiri vardır... Âşık Ömer'in aynı inanç ve düşüncedeki okuyucuların ruhlarına sinmiş kadercî ortak İslami-Türk değerlerini terennüm etmesi üç asırdan beri devam eden şöhretinin başlıca sebebidir. Her iki edebiyat kaynağından faydalanmasını bilen şâir, Yunus Emre, Ahmed Paşa, Atayî, Fuzûlî, Rûhî, Nef'î, Râsih yanında Kul Mustafa, Kuloğlu, Kâtibî Bursalı Halil, Yazıcı vb. gibi halk şâirlerinden aldığı ilham ve tesirleri bir kompozisyon mükemmeliyeti içinde okuyucusuna vermiştir. Onu bu yaratıcı ve terkip kudreti dikkati çekmiş, birçoklarının, eserlerine nazireler yazmasına sebep olmuştur. Âşık Hasan, Levnî, Âhû, Siyâhî. Sevdâyî bu şâirlerden birkaçıdır (Elçin, 1987: 10-14).

BAYBURTLU ZİHNÎ HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Asıl adı Mehmed Emin'dir. Şiirlerinde Zihnî mahlasını kullanmıştır. Osman Efendi'nin oğludur. Bayburt'ta doğdu (1797). İyi bir öğrenim gördüğü bilinmekle birlikte öğrenim gördüğü eğitim kurumları ve aldığı derslerle ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Kur'an'ı hıfz ettiği, Arapça ve Farsça bildiği kabul edilmektedir. Araştırmacılar, Zihnî'nin farklı yerlerde ve farklı zamanlarda gerçekleşen memuriyetlerini, tayin, azil ve istifalarını kronolojik olarak vermekte zorlanırlar.

Eserleri

1. Dîvân: Bayburtlu Zihnî'nin oğlu Ahmed Revâyi'nin 1293/1876 yılında yayımladığı eser, 1-76 ve 1-84 sıra numarası verilmiş olan iki bölümden meydana gelir. Toplam 160 sayfadan oluşan divanda kasideler, tarihler, musammatlar, gazeller, müfretler yer almaktadır. Farklı kütüphanelerde ve hususi ellerde nüshaları bulunan divanın yeni harflerle neşri henüz gerçekleşmemiştir.

2. Sergüzeştname: Çok sayıda yazma nüshaları mevcuttur. Eserde anlatılan olayların büyük bir kısmı Zihnî'nin başından geçenlerden oluşur; bazı olaylar ise işitilmek suretiyle kaydedilmiştir. Eser 6 bölümden ibarettir. Girişten sonra asıl sergüzeştname bölümü gelir. Daha sonra hicviyeler, hezeller, destanlar ve koşmalar yer alır.

3. Hikâye-i Garîbe: Bayburt beylerinden Sadullah Bey'in oğlu Abdullah Bey'in başından geçen olayların anlatıldığı nazım nesir karışımı bir eserdir.

Zihnî, aruzla yazdığı şiirlerinde Arapça ve Farsça kelime ve terkipleri yoğun bir şekilde kullanır. Bu şiirlerinde yer yer ağdalı diye tanımlanabilecek bir dil karşımıza çıkar. Bu şiirlerinde içerik bakımından divan şiirini taklit eder. Heceyle ortaya koyduğu şiirlerinde ise daha sade bir Türkçe göze çarpar. Arapça ve Farsça kelimeler çoğunlukla günlük dilde kullanılan Türkçeleşmiş kelimelerden ibarettir. Bu şiirlerinde saz şiirinin bariz biçim ve içerik özellikleri görülür.

Hayata ve insanlara eleştirel bir gözle bakan Zihnî'nin bu kişilik özelliği eserlerine de yansımıştır. Kendince hatalı bulduğu devlet adamlarını ve döneminin bürokratlarını sert bir dille eleştirmekten çekinmeyen Zihnî bu özelliğinden dolayı bir "hiciv şairi" olarak tanınmıştır (www.turkedebiyatisimlersonzlugu.com, 2018).

DADALOĞLU HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Dadaloğlu, Toroslarda yaşayan Türkmenlerin Avşar boyundandır. Göçebe yaşantısından dolayı belli bir şehre, köye bağlanamadığından pek çok kasaba, köy hatta aşiret tarafından benimsenmiştir. Tarihi bir vesikadan, babasının da Dadaloğlu diye anılan Âşık Musa adlı bir şair olduğu ve zamanın olaylarına dair şiirler yazdığı öğrenilmektedir. Asıl büyük Türkmen halk şairi Dadaloğlu'nun adı Veli'dir. Kozan, Erzincan, Payas civarında bir yerde doğmuştur. Şiirlerinde anılan hadiselerden yola çıkarak 1785-1865 yılları arasında yaşadığı tahmin ediliyor. Daha çok Gavurdağları'nda yaşamış fakat hem göçebe hem de âşık olduğu için bütün Çukurova'yı, Torosları ve Orta Anadolu'yu dolaşmıştır...Pek çok şiirinde yayla hayatını ve Avşar güzellerini canlı tablolar hâlinde tasvir etmektedir (Güzel ve Torun, 2003: 259-260).

'Koşma' ve 'destan' nazım şekilleriyle söylenen Dadaloğlu şiirlerinde, konargöçer hayatın izleri yansıtılmış, sözlü şiir geleneği dairesinde bu türkünler icra edilip dinlenmeye devam edilmiştir. Şiirlerde, konargöçer aşiretlerin aralarındaki mücadeleleri, aşiretlerin Osmanlı Devleti ile mücadeleleri, beşerî aşk, sıla hasreti, aşiretlerin yaylak-kışlak arasındaki göçleri gibi konular işlenmiştir. Dil, halkın yöresel dilidir. Türkünlerde mücadeleci bir ruhun izleri görülmektedir. Özellikle aşiretler arası çatışmalar ve devletle aşiretler arasındaki mücadeleler, şiirlerde oldukça canlı bir şekilde anlatılmıştır (www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com, 2018).

DETLİ HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Asıl adı İbrahim'dir. 1772'de Bolu ile Gerede arasındaki Yeniçağa ilçesinin Şahnalar köyünde doğmuştur... Detli hem aruz hem hece ölçülerini kullanmıştır. Divanı olmakla birlikte asıl şöhreti heceyle yazdığı şiirlerle yakalamıştır (Güzel ve Torun, 2003: 262).

Detli, şiirlerinde hem hece veznini hem de aruz veznini kullanmıştır. Ancak onun sanat gücünü daha çok heceli şiirlerinde görürüz. Hece ile söylediği rindane ve âşıkane şiirlerinde lirizm ve orijinallik en üst noktaya çıkar. Heceli şiirlerinde genellikle on birli hece ölçüsünü ve koşma nazım şeklini tercih etmiştir. Bu tarz şiirlerinde anlaşılır bir dil kullanmakla beraber zaman zaman yabancı sözcük ve tamlamalara da yer vermiştir. Ancak bunların sayısı çok fazla değildir. Detli, aruzlu şiirlerinde hecedeki

kadar başarılı değildir. Diğer âşıklarda olduğu gibi birtakım dil hataları, aruz kusurları onun şiirlerinde de görülür. Ancak bazı mısra ve beyitleri bir divan şairinin söyleyebileceği ustalıkta güzel ve mükemmeldir. Aruzlu şiirlerinde Fuzulî'nin tesirinde kalmıştır... Dertli, aruzlu şiirlerinde divan, semai, kalenderi, satranç nazım şekillerini kullanmıştır. Bu tarz şiirlerinde koşmalarına nazaran ağır bir dil kullanmış, Arapça ve Farsça pek çok sözcük ve tamlamaya yer vermiştir. Güzellemeler, taşlamalar, nefesler, devriyeler, münacaatlar, na'tlar, mersiyeler söyleyen Dertli, bu şiirlerinde aşk, tabiat, felekten şikâyet, gurbet-özlem, din ve tasavvuf konularını işlemiştir. Dertli, gerek heceli şiirlerinde gerekse de aruzlu şiirlerinde tasavvufa ait kavramlar kullanmış, şiirlerine sure ve ayetlerden parçalar almış, yerel söyleyişlerden, atasözü ve deyimlerden, klasik şiirin sıkça kullanılan mecaz ve benzetmelerinden bolca yararlanmış, şiirlerinde farklı anlatım biçimlerini denemiştir (www.turkedebiyatiisimlersozlu.com, 2018).

ERCİŞLİ EMRAH HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Ercişli Emrah'ın yaşamı üstüne, Erciş yöresindeki söylentilerin, Ercişli Emrah ile Selvi/Selbihan hikâyesinin değişik kollarının ve kimi cönklerdeki şiirlerin dışında sözlü ve yazılı bilgi yoktur (Saraçoğlu, 1999: 73).

Emrah'ın şiirlerini okuyanlar onda herhangi bir sanat endişesinin bulunmadığını görürler. O, söylemek istediklerini arı bir dil ve sade bir üslupla ortaya koymuştur. Bazı mısralarda görülen sanatlı söyleyişler bir özenmeden daha çok şiirin akışı ve konunun gereği olarak yer verilmiş söyleyişlerdir. Bunlar da, hemen her âşıқта görebildiğimiz, edebi değerinden ziyade şiirde sus havası yaratan benzetmelerdir (Sakaoğlu, 1987: 47).

ERZURUMLU EMRAH HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Emrah, Erzurum'un Palandöken ilçesine bağlı Güzelyurt (Tambura) köyünde dünyaya gelmiştir. "Emrah"ın, asıl isim mi, yoksa mahlas mı olduğu konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bunun mahlas olabileceği kuvvetle muhtemeldir. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde doğduğu kesin olmakla birlikte, doğum tarihi, yıl olarak tespit edilememiştir. Küçük yaşta köyünden Erzurum il merkezine giderek orada bir süre öğrenim görmüş ve Nakşibendi tarikatına girmiş, daha sonra Erzurum'dan ayrılmıştır.

Emrah, divan şiirinin ustalarını okumuş, o tarzda da şiirler yazmıştır. Klasik tarzda yazdığı şiirlerinde Fuzulî başta olmak üzere Bakî ve Nedim gibi divan şairlerinin ekisi görülür. Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin bu şiirlerdeki yoğunluğu dikkat çeker. Yine bu tarzda yazdığı şiirlerinde klasik edebiyatın mazmunları sıkça karşımıza çıkar. Şiirlerinde zaman zaman ayet, hadis ve kelimeler kibar iktibaslarına yer veren Emrah'ın özellikle devir nazariyesi ve vahdet-i vücud anlayışlarını yansıtan çeşitli manzumeleri bulunmaktadır. Emrah, şiirlerinin bir kısmını aruz, bir kısmını hece vezniyle yazmıştır. Şiirlerinde Emrah veya Emrahî mahlasını kullanmıştır. Bütün bu bilgiler ışığında Emrah'ı divan şiiri tarzında da şiirler yazan mutasavvıf bir saz şairi olarak tanımlamak mümkündür. Bu özelliğinden dolayı Emrah, farklı kesimlerin edebî zevkine hitap etmiş, halk kitleleri arasında sevilerek okunmuş ve dinlenmiş, döneminin en büyük saz şairi olarak kabul edilmiştir (www.turkedebiyatisimlersozlugu.com, 2018).

GEVHERİ HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Asıl adı Mustafa olan Gevheri'nin ne zaman ve nerede doğduğu bilinmemektedir. Bir koşmasının sonunda hicri 1127 tarihini söylemesinden onun XVII. asrın ilk yarısında doğup Hicri 1127(Miladi 1715)ten sonra öldüğüne hükmedilebilir. Âşığın yaşadığı asrın belirlenmesinde Kırım hanı 1. Selim Giray'ın hicri 1100'de İstanbul'u ziyareti vesilesiyle söylediği şiir önemli bir vesikadır (Güzel ve Torun, 2003: 250).

Aşk konulu şiirlerinin dışında sınır boylarında, askerlere hitabı sırasında söylediği “Be!”, “Bre!” sözleriyle başlayan mısralarından hareketle bir ordu şairi olduğuna dair iddialar da ortaya atılmıştır. Bütün bunlara karşılık Gevherî'nin yüzlerce şiiri baştan sona okunduğunda aşk konusunun öne çıktığı sonucuna varılabilir. Onun şiirlerinde sevgilisinin fizikî ve ruhî tasvirleri kolaylıkla görülebilir. O sevgiliye kavuşmasına engel olan rakiplerle mücadele hâlinde. Şiirlerinde, gönlünü kaptırdığı güzele kavuşamamasından dolayı acı çektiğinden ve rüzgârın önüne kattığı bir yaprak gibi değişik mekânlara sürüklendiğinden dem vurmaktadır. Fazla olmamakla birlikte bazı şiirlerinde yaşadığı zamanı tenkit etmiştir. Zamanında yaşayan pek çok âşık şiirlerinde tasavvufi konulara yönelmesine karşılık o, Karaca Oğlan gibi bu konuya hemen hemen hiç ilgi göstermemiştir. Fuzulî'nin etkisi altında kaldığı söylenebilir. Döneminde olduğu gibi 19. yüzyılda da pek çok âşık Gevherî'nin etkisi altında kalmıştır (www.turkedebiyatisimlersozlugu.com, 2018).

KARACAOĞLAN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Kaynaklardan ve şiiirlerinden hareketle Karacaoğlan'ın 1606 ya da 1636'da doğduğu sanılmaktadır. Doğum tarihi ile ilgili tutarsız pek çok bilgi olduğu için doğum tarihi ile ilgili kesin bir şey söylemek zordur. Ancak bugüne değin yapılan inceleme ve araştırmalara göre şair, XVII. yüzyılda yaşamıştır. Karacaoğlan'ın şiiirlerindeki dil ve eda onun bu yüzyıldan önce yasayamayacağıının kesin delilidir. Nitekim şairin şiiirlerine daha çok 17.yüzyıl tarihli veya bu asra tarihlenen mecmua ve cönklerde rastlanmaktadır. Karacaoğlan'ın asıl adının ne olduğu ile ilgili görüşler vardır. Buna göre onun adı Hasan, İsmail, Halil veya Mehmet'tir. Ancak bunlardan hangisinin âşığın gerçek adı olduğu kesin değildir. Nereli olduğu üstüne de değişik görüşler öne sürülmüştür. Bazıları Kozan Dağı yakınındaki Varsak (Farsak) köyünde doğduğunu söylerler. Gaziantep'in Barak Türkmenleri de, Kilis'in Musabeyli bucağında yaşayan Çavuşlu Türkmenleri de onu kendi aşiretlerinden sayarlar. Bunların dışında o, Aksaraylı, Elbistanlı, Binboğalı, Düziçili, Ermenekli veya Mutluludur. Ancak bunların hepsi şairi sahiplenme duygusunun bir tezahürü olabilir. Kaynaklardan ve şiiirlerinden edinilen bilgilerden çıkarılan sonuca göre onun Çukurova-Toroslar'da doğup, yörenin Türkmen aşiretleri arasında yaşadığıdır. Sairin şu anki bilgiler ışığında Gökçeli köyünde doğduğu ve bir Varsak Türkü olduğu belirtilir.

Karacaoğlan'ın birkaç istisna dışında bütün söyleyişleri ask ve tabiat üzerinedir. Ayrılık, gurbet, sıla özlemi, ölüm ise şiiirinin bütünlüğü içinde beliren baksa temalardır. Duygulanışlarını gerçekçi biçimde dile getirir. Düşündüklerini açık, anlaşılır bir dille ortaya koyar. Acı, ayrılık, ölüm temalarını islediği şiiirlerinde de bu özelliği göze çarpar. Onun şiiirinin kaynağını, doğup büyüdüğü göçebe toplumunun gelenekleri ve içinde yaşadığı, yurt edindiği doğa oluşturur. Karacaoğlan usta bir sairdir. Şiiirlerinden anlaşıldığına göre epeyce bir eğitim de görmüştür. Şair, şiiirlerini sadece hece ölçüsüyle yazmıştır. Şairin şiiirde kullandığı dil Güney Doğu Anadolu'da bu yüzyılda konuşulan günlük konumsa dilidir. Şair, şiiirlerinde Halk şiiirinin geleneksel yarım kafiye düzenine uymuştur. Vezine uydurma zorunluluğundan dolayı şiiirlerinde hece düşmesi görülür. Karacaoğlan, Güneydoğu Anadolu, Çukurova, Toroslar ve Gavurdağları yörelerinde yaşayan Türkmen aşiretlerinin yasayış, duyuş ve düşünüş özellikleri, onun kişiliği ile birleşerek âşık edebiyatına yepyeni bir söyleyiş getirir. Süsten uzak, akıcı, eskimeyen rahat ve açık bir üslubu vardır. İçten söyleyişi onu Halk edebiyatımızın en ünlü ustalarına yaklaştırır (Gören, 2010: 3-4).

KÖROĞLU HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Köroğlu” ismi/mahlası, Türk edebiyat tarihi içerisinde özel bir yere sahiptir. Bu isim hem Türk boylarının yayıldığı coğrafi alan içerisinde bilinen bir destan kahramanının adı hem de 16-17. yüzyıllarda yaşadığı tahmin edilen Anadolu sahası bir âşığın mahlasıdır. Destanların, âşıklar tarafından yaratıldığı ve bir âşığın mahlasının da “Köroğlu” olduğu düşünüldüğünde, bu adlandırmanın özel olduğu gibi, edebiyat tarihi açısından bir o kadar da karışıklığa neden olduğunu söylemek mümkündür. Asıl adı ve doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Köroğlu mahlaslı âşığın 16-17. yüzyıllarda yaşadığı tahmin edilmektedir...Âşık Köroğlu'nun, âşıklık geleneği içerisinde önemli bir yeri olduğu kesindir. Kaynaklardan edinilen bilgiye göre özellikle saz çalma konusunda oldukça ünlüdür. Geleneği nereden öğrendiği, ustasının olup olmadığı ise bilinmemektedir. Şiirlerini hece vezniyle oluşturan âşık; savaş, kahramanlık gibi koçaklama konularının yanında, onlardan daha ağır basan sevgili, gönül ve dünya işlerini konu edinen lirik şiirler de vücuda getirmiştir. Bunun yanı sıra, bazı mısralarının Karacaoğlan şiirlerini hatırlatması, devrin hece ile söyleyen şairlerinin ortak yönü olarak düşünülebilir. Köroğlu, şiirlerinde sade bir dil kullanmış, yer yer benzetme gibi sanatlar kullanarak ahengi yakalamaya çalışmıştır. Kafiye ve redifi ustalıklı kullanan âşık, şiir tekniği açısından oldukça başarılıdır (www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com, 2018).

SÜMMANİ HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Sümmani, 1861 yılında Erzurum ili, Narman ilçesi Sami kale köyünde doğmuştur. Sümmani'nin gerçek adı Hüseyin'dir. Kasımoğullarından Hasan'ın en büyük çocuğudur. Annesinin adı ise Nazife'dir (Erkal, 2015: 7).

Sümmani'nin koşmalarının -hatta diğer tüm şiirlerinin büyük çoğunluğunu nasihat ve öğüt veren şiirleri oluşturur... Sümmani, toplumdaki çarpıklıklar ve aksaklıkları ilk önce olduğu gibi ortaya koyup, sonra bu durumun düzeltilmesi için gerekli olan ahlaki ve insani müeyyideleri kurtuluş reçetesi olarak sıralar. Tabii bu duruma düşmemenin formüllerini de açıkça belirtir... Sümmani'de tasavvufî motiflerin çokça işlendiğini görmek mümkündür. Bir yerde tasavvuf birçok aşıkta olduğu gibi Sümmani'nin şiirlerine de şekil kazandıran, onlara derinlik katan renk tonu gibidir. Onda Allah'a tabiiyet, peygamber ve sahabeye bağlılık, ehl-i beyte saygı, evliyaya olan hürmetin

yanında, dini motifleri, halkın içine düştüğü ahlaki çöküntüden duyduğu üzüntünün serzenişleri, bununla da kalmayıp halkı doğruya, güzele iletmek isteyen haykırıları da görülür. Dini ve tasavvufi terminolojiye ait birçok terim kullanmasının yanında kimi zaman ayet ve hadislerden alıntı yapacak kadar da dine vukufu vardır... Sümmani, her şeyden önce bir aşıktır. O, sevgilisi Gülperi'yi bulmak arzusuyla diyar diyar dolaşmış maddi, manevi her türlü acıyı yüreğinde hissetmiştir. Sevgilisine kavuşamamasının verdiği sıkıntı ve acıyı sürekli dile getiren Sümmani'de aşk ve hasret temaları doruğa çıkmıştır (Erkal, 2015: 9-10).

BİRİNCİ BÖLÜM

KUŞLAR

Bilimsel kaynaklarda kuş kısaca, aves sınıfından yumurtlayan, akciğerli, sıcak kanlı, vücudu tüylerle örtülü, gagalı, iki ayaklı, iki kanatlı, uçucu hayvanların ortak adı tanımı ile yer alır. Bu kaynaklarda kuşlar türlerine göre farklı özellikleri ile ayrıntılı bir şekilde tanımlanır ve gaga yapıları, kanat uzunlukları, tüylerinin özellikleri, beslenme şekilleri, uçuş süreleri, birbirleri ile ilişkileri, göçmen olup olmamaları gibi birçok bilgiye ulaşılabilir. Bu gerçek bilgilerin yanında insanların kuşlara yüklediği anlamlarda çeşitlidir. Türk kültüründe kimi zaman ongun kabul edilip arma olarak kullanılmış kimi zaman şamanın giysisinde yer bulmuştur. Divanı Lügatit Türk'te pek çok kuş adı geçer ve bu kuşların bazıları kişilere sıfat olarak kullanılır. Anğ, keklik, togrıl, el kuşögür, übüp, anğıt, ördek, übgükular, ügi, çekik, kökürçkün, baykuş, kızkuş, ürünğ kuş, ayayarsgu, zanbı, karakuş, turna, tewi kuş, yün kuş, karlıgaç, ıl kuş, kıl kuş, çulık, laçin, şahin, çağrı, çakır, karga, şahin, sagzıgan, kuzgun, süglin, süwlin, takagu, kepeli, kuşgaç, çomguk, çomuk, kızlak/köti kızlak, tartar, kuburga, sığırçık, bağırlak, balıkçın, budursın, sagızgan, sundılaç, kargılaç, karlıgaç, kaşgalak, küzkünek, sanduvaç, bülbül, bozkuş, ürünğ kuş, us, tawır, takuk, kekük, semürgük, yabakulak, kaz, turıga, şa, seçe, karakuş, korday, kırkuy, çibek kurguy, çançarga, turumtay, songur, tenğelgüç, tenğelgün, çumuk, kargılaç /karlıgaç. Eserde kuş isimlerinin yanında kuşların özelliklerini ifade eden kelime grupları ve özlü sözlerin de bulunması kültürümüzde kuşun yerini belirlememizde önemlidir. Kişi adlarında, yer adlarında, benzetmelerde, deyim ve atasözlerinde, birleşik sözcüklerde de kuş isimlerinin sıklıkla kullanıldığını görürüz. Çalışmanın kuşlar başlıklı bu bölümünde ise âşıkların şiirlerindeki kuş sembolizmi örneklerle verilmiştir. Başlık altında balaban, bülbül, doğan, horoz, hüma, kartal, kaz, keklik, kuğu, ördek, şahin, tavus, turna, yer almaktadır.

1.1.BALABAN

Balaban; çakır doğan, üsküflü doğan, atmaca, doğan vb. yırtıcı bir kuşlardan (www.tdk.gov, 2018)sayılan bir türdür.

Kuşlar (Aves) sınıfının, leyleksiler (Ciconiiformes) takımının, balıkçılğiller (Ardeidae) familyasından, sırtı siyah, diğer bölgeleri sarı, siyah, kahverengi karışık renkte olan, Palearktik bölge ve Güney Afrika'da yaşayan, Türkiye'nin pek çok yerinde yılın her mevsiminde görülen, kamışlık ve sazlıklarda yaşayan...alaca karanlıkta ve gece faal olan yerli bir tür(www.tdk.gov, 2018). Kendilerine özgü gür sesleri olan iri kuşlardır. Yuvalarını su yüzeyinden yüksekte kökleri keçeleşmiş sazlıklara kurar... Sırtı baykuşunki gibi kara, alt kısmı ise boyuna çizgilidir. Yerleşmeleri sazlıklardaki ve uzun otlu durgun sulardaki yuva yapma koşullarına bağlıdır (Öner, 2008: 574).

Balabanın belirgin özelliği güzelliğidir. Bu nedenle sevgiliyi yüceltirken yapılan benzetmelerde kuşun adı geçer (Akalın, 1993: 76). Ercişli Emrah'ın ve Karacaoğlan'ın dizeleri bu açıklamayla paraleldir. Şairler, sevgilinin gözünü ve bakışını balaban ile sembolize etmişlerdir.

Güzel sallanarak nerden gelirsin
Nedir maslahatın işin sevdiğim
Kaldır al- valayı görset yüzünü
Balaban göz üste kaşın sevdiğim

(AS-EE, 1999: 102)

Elifin uğru nakışlı
Yavru balaban bakışlı
Yayla çiçeği kokuşlu
Kokar Elif Elif deyi

(SS-K, 2004: 465)

Üsküfün kültürümüzde birçok anlamı bulunmaktadır. Karacaoğlan'ın dizelerindeki kullanımı ile ilişkili olanı için TDK Derleme Sözlüğü'nde şu tanım verilmiştir: Doğan, şahin gibi yırtıcı kuşların gözlerini kapalı tutmak için başlarına geçirilen deri başlık. Şair, sevgilinin bakışını sıradan bir balaban bakışından ayırarak kullanır. Av öncesi üsküf takılarak gözleri kapatılan balaban, üsküf çıkarılınca avına odaklanır ve bakışı keskindir. Karacaoğlan, kendisini Mecnun eden dilberin bakışı ile balaban bakışı arasında benzerlik kurarak kullanır.

Yaz günleri çayır çimen üstünde

Seken dilber beni mecnun eyledi
Üsküfün aldırılmış balaban gibi
Bakan dilber beni mecnun eyledi

(SS-K, 2004: 437)

Sevgilinin bakışının yırtıcı bir kuşa benzetildiği başka bir dörtlükte ispir balaban ifadesi yer almıştır. Av kuşu olarak kullanılan bir çeşit yırtıcı kuş.Şahinden sonra, avcı kuşların en güçlüsü ve makbulü (www.tdk.gov, 2018). Şair, sevgilinin bakışının etkileyiciliğini ifade etmek için iki kuş ismini birlikte kullanmıştır.

Tülü maya yürüyüşüm
İspir balaban bakışım
Yayla çiçeği kokuşlum
Nergiz topla benim için

(SS-K, 2004: 542)

Karacaoğlan'ın balabanı kullandığı bir diğer dörtlüğünde âşığı şahana (şahin) sevgiliyi de balabana benzetmiştir. Şahinin avını kapıp götürmesi gibi âşığın da sevgiliyi bir şahin edasıyla pençelerinin arasına alıp götürmesi isteği dile getirilir dizelerde.

Ak kolların sala sala yürüyen
Nasıl getireyim seni ele ben
Ben bir şahan olsam sen bir balaban
Alsam çırnağıma çıksam yola ben

(SS-K, 2004: 527)

Tor kelimesi, işe alışkın olmayan, yabani olarak tanımlanmıştır (www.tdk.gov, 2018). Karacaoğlan farklı iki dörtlüğünde tor kelimesini balaban ile birlikte kullanır. Şairin dizelerinde geçen tor kelimesi tanımdaki anlamla örtüşmektedir.

Karac'Oğlan der ki girdim düşünce
Tor balaban oynadırdım kuşuma
Alışkan tüfekte dağlar başına
Azrail' den özge kula aman mı

(SS-K, 2004: 423)

Balaban uçurdum gölden
Tor şahan kaçırdım koldan
Yazık fırsat gitti elden
Mecnun oldum beğler şimdi

(SS-K, 2004: 443)

Birçok kuşun bir arada kullanıldığı dörtlükte balaban avcılığı ile yer almıştır. Çakır ve balaban avcılığı ile bilinen kuşlardandır. Bülbülün gülden vazgeçmemesini ona olan aşkına, baykuşun uzlette olmasını insana bağlayan Âşık Ömer, balıkçının yurt olarak deryayı seçmesini balaban ve çakıra bağlamıştır.

Bülbül bu fenâda geçmez gülden
Baykuş uzlet etmiş halkın elinden
Çakır ile balaban elinden
Balıkçın eylemiş yurdunu deryâ

(SNE-AÖ, 1956: 6)

1.2. BAYKUŞ

Türkiye Türkçesinde baykuş olarak bilinen gece kuşu, Azeri Türkçesinde bayguş, Başkurt Türkçesinde ökö, Kazak Türkçesinde üki, Kırgız Türkçesinde ükü, Tatar Türkçesinde yabalak kelimeleri ile karşılanmıştır (www.tdk.gov, 2018). Türkler baykuşa genel olarak, ügi/üğü/ükü/ükkü adı verirler (Ögel, 1993: 357).

Türkçe baykuş sözcüğü ile karşılanan kuş, divan şiirinde bûm ve cuğd adlarıyla geçer. Farsçada âkû, bûf, çugûk, çugû, kûf, kûken, pezeşk ve pûş da derler. İri bir türü olan ve halk arasında puhukuşu, uçkuş, sarı kebe, ügi ya da üğü adlarıyla bilinen cinsine Farsçada cağne, harkûf ve ûkû da denir (Ceylan, 2007: 50).

Ağızlarda baykuş yerine kullanılan kelime ve kelime grupları şöyle sıralanmıştır: altınbaş (III): (c.1), altunbaş: (c.1), baguş: (c.2), buva (II): (c.2), devletli: (c.4) devlet kuşu: (c.4), dıkmavuk: (c.4), dikguluk: (c.4), dot (I): (c.4), döleli: (c.4) döllehli: (c.4), dövlet guşu: (c.4), dövletli: (c.4), dövlet guşu: (c.4), duguk: (c.4), dukdugan: (c.4), dukkuk: (c.4), gılınkuş: (c.6), dukdugan: (c.4), dukkuk: (c.4), gılınkuş: (c.6), gonguluk: (c.6), guggu (I): (c.6), guggumavak: (c.6), gugguş: (c.6), hacımurat: (c.7), hacıkuşu: (c.7), hahor: (c.7), hohor: (c.7), hahore: (c.7), hohore: (c.7), hohori: (c.7), hohor: (c.7), hümmatun: (c.7), ibuk: (c.7), kanguluk: (c.8), kavalak (I): (Büyük baykuş) (c.8), kavalak (II): Baykuş. (c.8), kılın: (c.8), kokumak: (c.8), kokumak: (c.8), kukumav: (c.8), korov: (c.8), kor yapalak: (c.8), körüvü: (c.8), körüğü: (c.8) körüğü: (c.8), körüvü: (c.8), kuğuruk: (c.8), kuku (IV): (c.8), kulukulu (I): (c.8), kuvalak (II): (c.8), malkadın (I): (c.9), manguk: (c.9), mididin: (c.9), muratkuşu: (c.9), muratçık:

(c.9), pılavıcık: (c.9), poğuç: (c.9), puğu: (c.9), ulukuş: (c.11), vekvekiyan: (c.11), vikvikviyan: (c.11) (Kaman, 2015: 1147).

Genellikle gri kahve ve soluk pas sansı renklerinde olup ağaçlık ve bataklık yerlerde yaşayan yırtıcı gece kuşlarıdır. Kanatları uzun ve yuvarlak uçlu, bacakları kısa, kulakları belirgindir. Dik tünerler ve başlarını 180 derece çevirebilirler. Küçük kemirgenler, ötücü kuşlar ve sürüngenlerle beslenirler. En büyük baykuşlardan olan puhukuşu ötüşüne nisbeten bu adla anılır. Gözleri büyük ve turuncudur (Ceylan, 2007: 50). Baykuşların geceleri çok iyi görebilen, kocaman parlak ve tıpkı insanınki gibi yüzlerinin ön kısmında bulunan gözleri vardır (Gezgin, 2014: 51).

Baykuş, gece yaşayan kuş olması ve viranelerde yaşaması nedenleriyle uğursuz olarak anılır. Baykuş Türklerde geceyi gözleyen kuştur ve uyanıklığı temsil eder. ...Şaman giysilerinde ve başlıklarında kartal ve baykuş pençeleri görülür. Şamanların giysilerinde bulunan hayvanların ruhlarından yardım aldığı bilinmektedir. Baykuş da şamanın sesini taklit ettiği, yardım aldığı bu hayvanlardandır (Balaban, 2017: 152). Yalnızlığı sever. Bu yüzden de viranelerde mesken tutar. Hz. Süleyman, baykuşa niçin viraneleri mesken edindiğini sormuş. O da, "Harabeler Cenâb-ı Hakk'ın mirasıdır. Ben Tanrı'nın mirasında sakin olurum. Bütün dünya Allah'ın mirasıdır" diye cevap vermiş. Öttüğünde neler söylediğini sorduğunda ise, "Ey gafiller! Tedarikte bulunun, sefere hazır olun, derim" diye mukabele etmiş (Ceylan, 2007: 52).

Baykuş, gündüz görünmeyen gece yaşayan bir kuştur. Gecenin bilinmezliği, kötülükleri barındırması, geceleri varlığını sürdüren baykuşun uğursuz bir kuş olduğu düşüncesinin toplumda oluşmasına neden olmuştur. Baykuş uğursuzluk ve ölümle anılan bir kuştur. Karacaoğlan ve Dadaloğlu dörtlüklerindeki beddualarını baykuş ile tamamlamıştır. Baykuşun öttüğü yerde bir yok oluş düşünülür. Karacaoğlan kargış vermem dese de evin etrafını çalıların bürümesini, bacasında baykuşların ötmesini istemekle, ocağın yana diye seslenmekle bedduanın en büyüğünü yapmıştır.

Bacasın üstünde baykuşlar öte

Kapusun önünde çalılar bite

Ben de kargış vermem ocağın yana

Daha derdim az diyesin ak gelin

(SS-K, 2004: 548)

Dadaloğlu dörtlüğünde, yalan dünyanın yıkılmasını baykuşların tünediği viran bir yer hâline gelmesini isteyerek beddua etmiştir.

Yalansın hey dünya önceden yalan
Baykuşlar tüneye olasın viran
Telli Ayvaz'ınan zevk safa süren
Koç Köroğlu'na da kalmadı dünya

(İG-D, 2005: 69)

Karacaoğlan, başka bir dörtlüğünde de baykuşu beddua sembolü olarak kullanır. Gül, gülmek, güzel sesi ve görüntüsü ile istenen kuşların yanında; diken, sel, baykuşun ötmesi istenmeyenlerdir. Kuşun ötmesi baharı, neşeyi, canlılığı sembolize ederken baykuşun ötmesi ölümü, viraneliği, yalnızlığı ifade eder.

Gül yerine diken bitsin
Kuş yerine baykuş ötsün
Gözün yaşı sele gitsin
Sen d'olasın benim gibi

(SS-K, 2004: 436)

Evleriniz veran olsun
Veranında baykuş ötsün
Gözyaşların sel sel olsun
Sen d'olasın bencileyin

(SS-K, 2004: 562)

Sevgiliden ayrılmanın üzüntüsü ile dünyaya bile gelmemiş olmayı dileyen Erzurumlu Emrah için sevgiliden ayrılmak ölümle eşitir, bu nedenle şairin gönlünün benzetildiği baykuşların öttüğü viranelik olmuştur.

Ne yaman Emrah'ın âb ü dânesi
Taş doğursaydı ya onun ânesi
Senden ayrılalı gönül hânesi
Baykışlar çağrışır vîran yeridir

(OU-EE, 1976: 128)

Yakma cevri oduna gönlüm ey felek
Derd ü gam meskeni bir taneciktir
Vahşiler çağrışır baykuşlar öter
Berharap-olası vîraneciktir

(OU-EE, 1976: 136)

Baykuşun yaşadığı yerler ıssız viranelikler olarak bilinir. Yaradılıştan baykuşun payına viranelikler düşse de baykuş da viranesini bırakıp girmez aynı zamanda da gül bahçesi ile de değişmez. Âşık Ömer'in dizelerinde baykuşun viraneliklerde yaşadığı belirtilmiştir.

Olmasa Leylâsı Mecnûn olmaz idi bîkarâr
Çalışur Şîrin için Ferhâd'ı gör leyl ü nehar
Baykuşa vîrâne düşmüş andelîbe gül'izâr
Her kes âşık geçinür hâlince bir ma'şuku var
Ben seni sevdim seni ey şûh-i müstesnâ güzel

(SNE-AÖ, 1956: 376)

Baykuşun kendisi virandan gitmez
Viran olan yerde bülbüller ötmez
Ömer sevdiğinden bir gün âh etmez
Geçer bu günler güz yaza çevrilür

(SNE-AÖ, 1956: 36)

Gülşene baykuş değişmez gûşe-i vîrâneyi
Şem'a yanmaktan döner mi gör garib pervâneyi
Aşk mı hayrân eyleyen sevdâ mı ben dîvâneyi
Serde ey Âşık Ömer bu kara yazılar mıdır

(SNE-AÖ, 1956: 330)

Kimisi Mey ile mahcub kimi sürmekte demi
Baykuşu gör kim çeker vîranelikte mâtemi
Çin seherde bülbülün feryâdı tutmuş âlemi
Bâğban hayrette kalmış gül güler gülşan melil

(SNE-AÖ, 1956: 212)

Baykuşun yaşam alanının viraneler olduğuna Karacaoğlan'ın şiirinde de değinilir. Viraneler yıkık döküktür bu nedenle de ıssızdır.

Çölleri vermişler akça cerana
Baykuşa vermişler ıssız verana
Yârinden ayrılan döner pervâne
Bülbül figanını güle düşürür

(SS-K, 2004: 630)

Aşığın ruh hâli değişkendir. Sevgilinin tavrına göre gönül kimi gün mutlu kimi gün mutsuz olur. Mutsuz olan aşığın gönlünü Âşık Ömer, baykuşun viranesi olarak sembolize etmiştir. Virane, yıkık dökük kimsenin uğramadığı yerdir. Yalnız kalan âşık da yıkık dökük mutsuz bir gönle sahiptir.

Ey dirîga düştü dil bîgâneden bîgâneye
Âşinâlık gösterir pervâneden pervâneye
Gâh olur bülbül gibi bâğ-ı gülistân arzular
Gâh gezer baykuş gibi vîrâneden vîrâneye

(SNE-AÖ,1956: 175)

Düşürür baykuş misâli âşıkı vîrâneye
Kimseler meyletmesin pendin budur cânâneye
Eylesün hublara uşşâkı iraktan merhabâ

(SNE-AÖ, 1956: 368)

Kültürümüzde değer belirtmek için başımın üstünde yeri var denir. Baykuş Karacaoğlan'ın dizelerinde değersiz bir kuş olarak sembolize edilmiştir. Avcının yardımcısı olarak bilinen şahinler kol üstünde taşınırken baykuş sefilliği ile kapı dışarı edilmiştir.

Koyuverin gitsin sefil baykuşu
Durmuyor akıyor gözümün yaşı
Kadir kıymat bilmez imiş her kişi
Kadirli kıymatlı ile gidelim

(SS-K, 2004: 496)

Kolda götürürler alıcı kuşu
Koğun gitsin aralıktan baykuşu
Kadir kıymat bilmez olmuş her kişi
Kadir kıymat bilen yere gidelim

(SS-K, 2004: 496)

Baykuş viraneliklerde insandan uzakta yaşar. Dizelerde bu uzak kalışın sebebi yine insan olarak ifade edilir.

Bülbül bu fenâda geçmez gülünden
Baykuş üzlet etmiş halkın elinden
Çakır ile balabanın elinden
Balıkçın eylemiş yurdunu deryâ

(SNE-AÖ, 1956: 6)

Halk arasında, baykuşun ötüşü, zikrin yanında ölüm ve uğursuzluk da sayılır (Gören, 2010: 101). Karacaoğlan dizelerinde de baykuş, ölümü sembolize etmektedir. Şair çok şeyler yaşadığını ve her insan gibi ölümün de onu bulacağını mezar taşı ve baykuş sembolleri ile ifade eder.

Karac'Oğlan der naşıma
Çok işler geldi başıma
Mezarımın baş taşına
Baykuş konar öter bir gün

(SS-K, 2004: 569)

Şair gönlünün sultanına ulaşamadığı için hep gamlıdır, aşk elinden de divanedir. Baykuşun bir viraneyi yurt edindiği gibi karar kılıp bir yuva kurmak muradındadır. Genellikle olumsuz durumların sembolize edilmesinde kullanılan baykuş, Gevherî'nin dizelerinde olumlu semboldür. Viranede de olsa kendine bir yaşam kurmuş olması şairin onun bu kararlılığını örnek vermesini sağlamıştır.

Ezelden beklerim ben gamhâneyi
Alçağa indirdin ben divâneyi
Garib baykuş gibi bir viraneyi
Mekân tutup karar kılamaz mıyım

(ŞE-G, 1987: 48)

1.3. BÜLBÜL

Çeşitli Türk şivelerinde böberdek, bübürdek, keleşek, kujulak, ötlügen, sandugaç gibi adlarla anılan bülbüle Dîvânü lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de de rastlanır (TDV İslâm Ansiklopedisi, 1992: 485).Arapçası andelîb, Farsçası ise hezâr'dır. Bülbülün yeryüzünde pek çok türü mevcuttur. Çoğulu ise Arapçada anadelib, Farsçada ise hezârân'dır (Aktaş, 2005: 41).

Orta Türkçedeki sandvaç, daha Eski Türkiye Türkçesinin başlarında iken akıllardan çıkıp, dilden uçup, gitmiş, Farsça kökenli "bülbül" ve yine yabancı dillerden gelmiş başka karşılıkları olan, teklik veya çokluk gösterir durumdaki kalıplar içinde bulunan "andelib, andelibân, anâdil, belâbil, bülbülân, hezâr, hezârân" gibi kelimeler, bülbülünkü kadar sık olmasa da, eski dilin yüzyılları kapsayan uzun ömrü süresince kullanılmıştır (Ersoylu, 2015: 14-15).

Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının, ardıç kuşugiller (Turdidae) familyasından, 16 cm kadar uzunlukta, sırtı pas kahverengisi, karnı kül rengi ak olan, erkeği güzel öten, Akdeniz memleketlerinde orman ve bahçelerinde yaşayan, Türkiye'nin tüm bölgelerinde yazın kuluçkaya yatan, böcek ve böcek larvaları ile beslenen göçmen bir tür (www.tdk.gov, 2018). Sesinin güzelliği ile tanınan ötücü kuş... 16,5 cm uzunluğunda, üst bölümleri koyu, alt bölümleri sütlü kahverengi, kuyruğu kızıl kahverengidir...Bülbülün ötüşü gür, melodik ve değişkendir. Öbür ötücülerden farklı olarak yalnız gündüz değil, geceleri de öter. Türkiye'de uygun yaşama ortamı olan her bölgede görülür (Albayrak, 2004: 88-89).

Bülbül seher vaktinde gülü karşısına alarak öter, gül onun için yaprakları taze açılmış bir kitaptır. Bülbül o kitabı satır satır okuyan iyi bir okuyucudur. Bülbülün neşesi gül ile kaimdir. Bülbül gülden ayrı olunca inleyişler, ahlar vahlar içinde kalır. Bülbül, gülü görünce ise mest olup kendinden geçer. Bülbülü bir güzellik ustası olarak da düşünmek mümkündür. Gül naz için, bülbülse niyaz için yaratılmış gibidir. Bülbülün güle olan aşkı aslında bir destandır. Bülbül, gül dalında zaten yazmış olduğu bu destanı okumaktadır. Bu destanın içinde gözyaşı ve ciğer kanı vardır. Her yeri elem, acı, cevr ü cefa doludur. Bülbülün rakibi saba rüzgârı ve dikendir (Aktaş, 2005: 41).

“Bülbül bahar aylarında derelerde sabaha karşı öten bir kuştur. Tatlı tatlı öttüğünden ve sabaha karşı olduğundan en tatlı uykuda en güzel sesi dinlemek için en tatlı uykuyu feda etmek gerekir. Bu nedenle güzelliğe ulaşmak için fedakarlıkta bulunmak gerektiğini simgeler (Kahyaoğlu, 2017: 88).

“Bülbülün güzel sesinin kökeni, dinî bir mahiyet kazandırılarak bir Sivas efsanesinde şöyle anlatılır: Hz. İbrahim, ateşe atılınca, bülbül ateşi söndürmek için gagasıyla su taşır. Diğer kuşların, gagasının küçük olduğunu, kocaman ateşi söndüremeyeceğini söylemelerine rağmen devam eder. Onlara elinden gelenin bu olduğunu, ateşi söndüremese bile bu uğurda yanacağını söyler. Bu olaydan sonra bülbüle ödül olarak güzel sesi verilir.” (Kaya, 2007: 137).

“Türk ve İran edebiyatlarında başta âşık oluşu ve sesinin güzelliği olmak üzere çeşitli özellikleri sebebiyle adı en çok geçen kuş. Doğu edebiyatlarında önemli bir yeri olan bülbül güllerin açtığı günlerde daha canlı öttüğünden gül ile arasında muhayyel bir aşk ilişkisinin var olduğu kabul edilmiş, bülbül âşığa, gül de mâşuk veya mâşukaya benzetilmiştir. Aralarındaki bu ilişki mecazi aşk olarak kabul edilmiş, gülün aşkı ile tuttuğu için bülbüle “şeydâ” (çalgın) ve “zâr” (ağlayıp inleyen) sıfatları verilmiştir.

Yine bu anlayışa göre bülbülün güle yaklaşmasını önleyen en büyük engel gülün dikenidir. Ancak bülbül dikenini de gülün hatırı için hoş görmektedir...Klasik divan şairleri bülbülden belirli kurallara bağlı olarak bahsettikleri hâlde halk şairleri onu daha serbest bir muhayyile ile ve çok defa daha canlı bir şekilde dile getirirler (TDV İslâm Ansiklopedisi, 1992: 485).

Türk halk edebiyatında hakkında pek çok mâni, türkü, destan ve koşma yazılmış olan, Türk atasözleri ve deyimlerinde geniş bir yer tutan bülbül, daha XIV. yüzyıl başlarında Yûnus Emre'nin şiirlerinde lirik bir duyuşun timsali olarak görülür. Sonraki yüzyıllarda da hemen bütün halk şairleri bülbül motifini çeşitli şekillerde kullanmışlardır (TDV İslâm Ansiklopedisi,1992: 486).

Âşık şiirinde en çok kullanılan benzetme unsurlarından olan bülbül, âşığın sembollerindedir. Bülbül çimende güle ulaşmak için daldan dala konmakta ve aşkını dile getirerek şakırmaktadır. Karacaoğlan, bülbülü bu kullanımının dışında sevgili için kullanmıştır. Âşığa yüz vermeyen sevgilinin bu hâli bülbüle yüz vermeyen gülün hâlidir.

Beni görüp yönün öte dönersin
Bülbül gibi daldan dala konarsın
Sen de benden daha beter yanarsın
Utanıyon bildirmiyon ne fayda

(SS-K, 2004: 385)

Sevgilinin bülbülle sembolleştirildiği başka bir dördlükte de şair, bir çift güzeli hem görüntüsü ile hem de güzel ötüşüyle bülbüle benzetmiştir. Lisanından bal akan güzel, güzel sesiyle bilinen bülbül gibidir.

Bir çift bülbül geldi konu çimene
Başı yeşil ayakları kırmızı
Bal akıyor lisanından lebinden
Al yanaklar alma gibi kırmızı

(SS-K, 2004: 434)

Yerde çok vakit geçirip yuvalarını yere yakın yapan bülbüller kuşlar âleminin en güzel seslilerinden biri olarak kabul edilir. Ötücü kuşlar grubuna giren bülbüllerin hiç şüphesiz en önemli vasfı güzel ötüşleridir. Bülbülün ötüşünün kusursuz olması için 20-24 tona sahip olması gerekir. Edebiyatımızda da bülbülün yanık yanık ötüşlü ve güle olan özlemi birçok edebi üründe dile getirilmiştir. Bülbülün ötmesi baharın

gelmesiyle olur çünkü bahar aynı zamanda gülün açılma mevsimidir (Özatalay, 2017: 295). Bülbülün en önemli özelliği ötüşüdür. Şair üç farklı dörtlüğünde de sevgilinin sesini bülbüle benzetmiştir.

Benim sevdiceğim bülbül ünlüdür
Ördek simâlıca yeşil donludur
Güzeller içinde katı bellidir
Tanı da boyumdan bil dedi bir kız

(SS-K, 2004: 649)

Barçın Yaylası'nda bir güzel gördüm
Kaşları hilâl gözleri cerandır
Yanaklarında al al gülleri var
Dili bülbül kendisi bir şahandır

(SS-K, 2004: 598)

Elifi dersen de nazlıdır nazlı
Esme'yi dersen de sırf ala gözlü
Söyletme Şerfe'yi bülbül avazlı
Söylüyor Zilha'nın dilleri güzel

(SS-K, 2004: 476)

Bülbülün sesini ve ötüşünü Ercişli Emrah ve Gevheri de sevgililerinde sembolleştirir. Şairler dizelerinde gül mazmununu da bülbülle birlikte kullanmıştır.

Kime söylüyüm bu müşgül halları
Bülbül teki öter şirin dilleri
Dostun bahçasından gonca gülleri
Dermesem incinir dersem incinir

(AS-EE, 1999: 264)

Eli alacabazlının
Koynu baharlı yazlının
Dili bülbül avazlının
Ah elin nen dad elinnen

(AS-EE, 1999: 145)

Sen ana uymasın gelsen yanıma
Söyleyişi bülbül dilli sevdiğim
Keremi ihsan ile girme kanıma

Bağçesi kırmızı güllü sevdiğim

(ŞE-G, 1987: 59)

Bülbül; şakıyılarıyla, ağlayıp inleyen; sevgilinin güzelliklerini hiç durmadan anlatan ve destanlaştıran ve ona sürekli aşk sözleri arz eden aşığın sembolü konumundadır. Bülbül ile âşık divan şiirinde adeta özleşmiştir. O bazen aşığın kendisi, bazen canı, bazen da gönlüdür. Bülbül bir âşık olarak, gül de sevgili olarak tasavvur edilir. Bülbül güzel sesiyle, âşığı hakkıyla temsil eder. Gülün dikenleri nasıl bülbülün ciğerini delerse, cananın da eziyetleri aşığın bağrını o şiddetle deler. Bülbülün her özelliğini âşıkta bulmak mümkündür. Bülbülün güzel sesi, aşığın şiirlerini okumak olarak tasavvur edilir (Aktaş, 2005: 41).

Sevgilisinden ayrı kalan şair, kendisini bülbül ile özdeşleştirmiştir. Bülbülün payına düşen sevgiliye kavuşamamak nedeniyle ağlamak, inlemektir. Şair de sevgilinin hasretiyle matem figan içindedir ve kendini gül için zâr eden bülbülle sembolize etmektedir.

Yedi derya boz-bulanık selinden

Halk-ı âlem âciz kaldı dilimden

Ben bülbülüm ayrı düştüm gülümden

Efgan benim mâtem benim zâr benim

(ŞE-G, 1987: 60)

Bîmâr-ı aşk olup dermanda kaldım

Emrine râm olup fermanda kaldım

Andelibler gibi efganda kaldım

Ol gül-i handanım ne zaman gelür

(ŞE-G, 1987: 82)

Divan şiirinde Ferhad, muradına erişemeyen, aşk yolunda pek çok çile ve ızdırapları göze almış, bu uğurda her müşkile göğüs germiş, nihayetinde aşkı yüzünden canından olan çilekeş âşık tipinin timsalidir. Âşık Ömer ve Dertli'nin dizelerinde de Divan şiirindeki kullanıma benzer kullanım görmekteyiz. Ferhad ve bülbül çilekeş âşık tipinin sembolüdür. Dizelerde şair, kendini bülbüle; âhını, feryadını da bülbülün ve Ferhad'ın feryadına benzetmiştir.

Düşüp gâm-ı hircere berbâd olanda

Bülbül gibi işim feryâd olanda

Bir çeşm-i Şîrin'e Ferhad olanda

Figân-ü- âhıma dağlar dayanmaz

(DD-D, 2011: 260)

Andelîbim gülşeninde gelmişim feryâde ben

Ey dirîga bend ü gamdan olmadım âzâde ben

Meskenim âh-ı kûh-i gamdır dönmüşüm Ferhâd 'e ben

Ol lebi şirin şeker güftâre baktım gelmedi

(ŞE-G, 1987: 75)

Şair kendisi ile bülbül arasında bağlantı kurar. Bülbül gül ile muhabbet etmek istese de dikenin varlığı buna engeldir. Bülbülün güle ulaşamaması figan ile ötmesine neden olmaktadır. Şair de yâri ile muhabbet edememiştir bülbül gibi figan hâlidir.

Mübârek cemâlin görmeyeliden

Hicran ile hâlim yaman oldu gel

Muhabbet güllerin dermeyeliden

Bülbül gibi işim figan oldu gel

(ŞE-G, 1987: 49)

Hak razı olur mu böyle zulümden

Hey Emrah bu hasret acı ölümden

Nihayet ayırdın gonca gülümden

Âh ile bülbül-i zâr ettin beni

(OU-EE, 1976: 79)

Üstteki iki örnekte olduğu gibi Karacaoğlan'ın dizelerinde de bülbülün ötüşü efgan, ah ve zâr kelimeleri ile betimlenir.

Ala gözlerini sevdiğim dilber

Dünya başıma da dar oldu tez gel

Garib bülbül gibi artıyor ahım

Göğsünde din imân var ise tez gel

(SS-K, 2004: 475)

Âşık Ömer'in kendisini bülbüle benzetmesinin sebebi de yine sevgilidir. Şairin” Nazlı dilber” diye seslendiği güzel, sevgiliden kaçmış ama yabancılarla samimi ilişkiler kurmuştur. Bülbüle dert yanan şair, gününün bülbül gibi ağlamak ile geçtiğini belirtir.

Nazlı dilber benden kaçar

Adûlara göğsün açar

Günümüz zâr ile geçer

Hep âşıklar böyle bülbül

(ŞE-G, 1987: 44)

Âşığa yüz vermeyen sevgili yüzünden, ayrılık bağında öten bülbül ile kendini özdeşleştiren bir diğer şair de Gevherî'dir.

Bülbül oldum bâg-ı firkatte öttüm

Hercâyi dilberin ahdini güttüm

Güzeller adına kur'alar attım

Her biri bahtıma cefâkâr geldi

(ŞE-G, 1987: 37)

Şairin kendisini bülbül ile sembolleştirildiği bir başka dörtlük de Erzurumlu Emrah'ın koşmasında yer alır. Ağyara uyup kendisi terk eden sevgili için ah ile zâr etmeyen şair, ötüşü ile kuşlar içinde ünü bilinen bülbülün yerini kanaryanın almasını elin kınayacağı bir durum olduğunu belirtir.

Ben fedâ etmişken cân ile teni

Sen uyup ağyâra terk ettin beni

Ey gonce dehânım el kınar seni

Bülbül yuvasında olsa kanarya

(OU-EE, 1976: 53)

Bülbülün her daim âh ile zâr içinde olması güle bir türlü ulaşamamasındandır. Şair de nazlı yârin hasretinden ah ile zar içindedir ve kendisi ile bülbül arasında benzerlik kurmaktadır.

Gel dost Allah için dinle kelâmım

Gider isen nazlı yâre haber ver

Onun hasretinden bülbüller gibi

Düş olmuşum âh ü zâre haber ver

(OU-EE, 1976: 124)

Bülbülle şair arasında güzel ses, gam çekme, âşık olmaları yönüyle benzerlik kurulur. Şair, âşık gibi sevgilinin güzelliğini övmektedir. Gül bahçesi aşkın mekâmı olunca şair de bu gül bahçesinin öten bülbülü olacaktır (Gören, 2010: 139). Âşık Ömer'in dizelerinde de şair ile bülbül arasında benzetme yapılmıştır.

Dâima bülbül gibi gülşende feryâd eyleme

Şâd ü hurrem eyleyüp a'dayı dilşâd eyleme

Yâ İlâhî sevdiğimden sen beni yâd eyleme

Ey Ömer geçer dilek sen bir yana ben bir yana

(ŞE-G, 1987: 70)

Kendisi ile bülbül arasında, sevgiliyi övme konusunda benzerlik kuran şair, kendisini, gece gündüz sevdiğini medheden bülbül olarak sembolize eder.

Bülbülüm medhin okurum rûz ü şeb dal üstüne

Giy yeşiller sevdiğim o yaraşır al üstüne

Gittiğin seyreyledim ol hûbların serdârını

Kırmızı güller sokunmuş efendim şal üstüne

(ŞE-G, 1987: 102)

Gevherî bir diğer dörtlüğünde kendisini Mecnun'a, sevdiğini Leylâ'ya benzetmiştir.

Gül yüzlüm diye seslendiği sevgilisini medhettiğinde kendisi için şeyda bülbül yakıştırmasının yapılacağını dile getirmiştir.

Ehl-i diller içre ey nûr-ı dîdem

Bana Mecnun sana Leylâ desinler

Gonce-i ruhsârın şöyle medh idem

Kimdir şu bülbül-i şeydâ desinler

(ŞE-G, 1987: 73)

Türk halk edebiyatında âşıkların çaldığı ve halk müziğinde yaygın olarak yer alan divan, bağlama, cura gibi çeşitleri olan, gövdesi oyularak yapılan, uzun bir sapı bulunan ve tel sayısı üçten sekize (?) kadar değişen müzik aletine denir. Bir müzik aleti olarak bilhassa türkülerde ve saz şairlerinin şiirlerinde adından söz edilir (Albayrak, 2004: 458).

Âşığın şiirlerini söylerken kullandığı ve can yoldaşı saydığı saz, şairlerin dörtlüklerinde de anılır. Erzurumlu Emrah'ın dörtlüğünde saz, bülbüle benzetilmiştir. Şairin dörtlüğünde bülbülün âşığa, sevgiliye benzetilmesinin dışında bir kullanımını görmekteyiz.

Halep'ten gelmiştir dalı

Öter bülbül gibi dili

Yemen 'den alınır teli

Şeytan bunun neresinde

(OU-EE, 1976: 57)

Mutasavvıflar veya tasavvufa meyyal şairler bülbülü daha geniş anlamlı bir alegori olarak kullanmışlardır. Onlara göre bülbül ilâhî aşkla yanan can ve ruhun timsalidir.

O bu dünyada veya ten kafesinin içinde uzak kaldığı ezeli gül bahçesinin hasretiyle feryat eden bir Hak âşığıdır (TDV İslâm Ansiklopedisi,1992: 486).

Sümmanî'nin dizelerinde Hak âşığı olarak betimlenen bülbülün meşkinin teması, Allah'ın dört bin ismidir. Şair, bülbülün ötüşünü, sıradan bir ötüşten farklı tasavvur eder.

Bülbülün çektiği zârdır
Arada vasıta hârdır
Hakk'ın dört bin ismi vardır
Sende mevcut meşki bülbül

(HR-S, 1997: 182)

Bülbülün ne fikri vardır
Daim hamdi şükrü vardır
Dört bin isme zikri vardır
El zanneder bir kuş bülbül

(HR-S, 1997: 182)

Âh, sevdiğine kavuşamayan âşığın eylemidir. Sümmanî aşağıdaki iki dörtlüğünde de bülbülün âh çekmesine sebep Allah'tan ayrı olmasını gösterir. Bülbülün muradı, Cemâllûllah'tır.

Bülbülün çektiği âhdır
Aşkın sırrına âğâhtır
Muradı Cemâllûllah'tır
Akar gözden yaşın bülbül

(HR-S, 1997: 182)

Sen bülbülsün doğru rahta
Arzun var Cemâlûllah'ta
Artar feyzin sehergâhta
Kimse bilmez işin bülbül

(HR-S, 1997: 182)

Bülbül ne hayal hâbında
Nûşi var aşkın âhında
Daim sen rıza bâbında
Sümmânî olsa eşin bülbül.

(HR-S, 1997: 182)

Hak'tan gayri kimse bilmez dilinden
Bülbül şakır yazı kışa Sakız'ın
Kurtar deyü çün adûnun elinden
Hak'ka niyaz eder taşu Sakız'ın

(ŞE-G, 1987: 28)

Bülbülün ötüşü de âşık şiirinde yer alır. Bu ötüşlerin kimi dikenî güle şikayet etmek kimi dinleyenleri mest etmek içindir.

Bahar oldu düştük dile
Sen de efgan eyle bülbül
Hâr elinden gonca güle
Şikayetin söyle bülbül

(ŞE-G, 1987: 44)

Kar kalmadı yüce dağda
Fırsatı fevtetme çağda
Seyranda bahçede bağda
Gönlümüzü egle bülbül

(ŞE-G, 1987: 44)

Bülbülün ötüşünün diğeri bir nedeni de baharın gelişiyile güllerin açılmasıdır. Baharın müjdecisi bülbül ve kumru, ötüşleriyle canlanmayı temsil eder.

Biter Kırşehir 'in gülleri biter
Çığırışır dalında bülbüller öter
Ufacık güzeller hep yeni yeter
Güzelin kaşı da keman görünür

(İG-D, 2005: 303)

Bizim ilde lale sümbül gül biter
Bülbülü kumrusu firkatli öter
Sılada sevdiğim gözümde tüter
Kader böyle imiş kime ne deyim

(İG-D, 2005: 185)

1.4. DOĞAN

TDK Türk Lehçeleri Sözlüğü'nde doğan için târlan, gızulguş, toyğan, ılasın, toğan, tuygın, şumkar, laçın, toyğon, şunkar kelimeleri verilmiştir.(www.tdk.gov.tr, 2018) Klasik divan şiirinde genellikle Farsça bir kelime olan "baz" ile zikredilmesine rağmen daha pek çok farklı adlarla anılır. Arapça olan şâhin kelimesi doğan kuşu demektir.(Devellioğlu, 1999)Türkçede ise daha çok halk arasında 'çakır' ve 'ispir' olarak anılır (Aktaş, 2005: 48). Divanı Lügatit Türk adlı eserde çağrı kelimesi doğan anlamında kullanılmıştır. Çağrı:Doğan kuşu, çakır. “Çağrı Beg” erkek adı olarak kullanılır (DLT.C1.421. 8) (Karaarslan, 2010: 11-15).

Kartalgillerden, sırtı kül rengi ve enine çizgili, küçük kuş, fare vb. ile beslenen ve alıştıırılarak kuş avında kullanılan yırtıcı bir kuş. (www.tdk.gov.tr, 2018) Türklerin, Orta Asya'dan beri doğanla kuş avladıkları bilinen sıradan bir gerçektir. Doğan, divan şiirinde asaletin de bir sembolüdür. Doğanlar, kesinlikle kemirgenleri ve ölmüş hayvanların leşini yemezler. Ayrıca metruk ve vîrane yerlere konmazlar, kesinlikle tercihleri yüksek ağaç dalları ve yüksek binaların çatılarıdır. Doğanların av ve yiyecekleri genellikle keklik, güvercin ve turaç gibi kuşlardır. Doğanlar, çok eskiden beri bu işin ehli insanlar tarafından eğitilirler. Eğitilen doğanlar insanın kolunda rahatça taşınabilirler (Aktaş, 2005: 48).

Doğanlar, erkek ve dişileri farklı görünüşte olan orta irilikte yırtıcı kuşlardır. Kuyrukları ve ayakları uzun, kanatları kısa, hilal gibi ve uçları sivridir. Seri kanat vuruşlarıyla hızlı uçarlar. Avlanırken hızı saatte 300 kilometreye kadar çıkar. Bütün türleri iyi birer avcı olmakla birlikte, bazı türleri yırtıcı kuşla avlanmada pek makbul sayılır. Halk arasında aladoğan, gökdoğan, mordoğan, bozdoğan, uludoğan, gezginci doğan, bıyıklı doğan, kızılacak doğan, keklik kerkenezi vb. adlarla anılan türleri vardır. Arap ve Rum diyarlarından ziyade Türkistan' da yaşadığına inanılan doğanın aksungur/şâh-bâz denilen en iri türüyle avlanmak Türkistan sultanlarının yerleştirdiği bir gelenektir. Sultanların birbirlerine verdiği kıymetli hediyelerdendir. Hiddetli bir yaratılışa sahiptir. Susuzluğa tahammülü azdır. Sık dallı ağaçların yükseklerinde yaşamayı sever (Ceylan, 2007: 84-85).

Hacı Bektaş-ı Velî'nin en önemli halifelerinden birisi olan Saru İsmail, sarı bir doğan şekline girerek Tavas'a gitmiş ve orada kafirler kendisini yakalayıp da öldürmek

isteyince yeniden adam olmuştur. Hacı Bektaş-ı Veli, Saru İsmail ve Resul Baba kâfirlerle karşılaşmaya giderlerken genellikle doğan donuna girerler (Aktaş, 2005).

Kartal ve şahin, atmaca, doğan gibi kuşlar, Türk mitolojisinde türeyişle ilgili önemli simgesel hayvanlardır. Bunlar kendilerinden türenildiğine inanılan bir hayvan-ata ya da hayvan-anadır. Bu nedenle bu avcı kuşlar aynı zamanda birer tözdür (Çoruhlu, 2000: 111).

Doğanın büyük cinsi olan şahbâz, siyah gözlüdür. Yükseklerle uçup Kaf Dağı'na ulaştığı, Ars'ı geçtiği söylenir. Öyleki buraya Cibrîl uğrasa kanatları dökülür. Şahbâz kendi avını kendi avlar. Başkalarının avlarını yemez. Leşe konmaz. Onun avcılık yönü çok kuvvetlidir. Hümâları bile avlayacak güçtedir (Gören, 2010: 147).

Şahin, doğan avcı kuşlardandır. Âşık Ömer, dörütlüğünde sevgilisine şehbâzım diye seslenir. Hançerini çeken sevgili, pençeleri ile avını avlayan yırtıcı kuşa benzetilmiştir.

Da'vet ettim hâneye mahfice geldi ol perî
Hoş sâfa geldin deyip destine sundum sâgari
Nâzenînim mestolup üstüme çekti hançeri
Kıyma şehbâzım deyu her yanın öptüm ohşadım

(SNE-AÖ, 1956: 248)

Şiirimizde sevgili, âşığın gönlünü avlayan avcıya benzetilir. Şair, sevgilisini bin canı avlayan şehbaz olarak sembolize etmektedir.

Çekmişim cânân yolunda cevriñi bahşın yaman
Arzihâl eylerdim ammâ gamzeler vermez aman
Bağlamışsın zülfünün tellerine bin bunca can
Saydedersin gördüğün mürgu bu şehbazlık nedir

(SNE-AÖ, 1956: 335)

Akka Destanı adlı şiirde yer alan dörütlükte, zaferi kazanan komutan için avını yiğitlik göstererek avlayan şehbaz benzetmesi yapılmıştır.

Akkâ'nın başına koıtu kıyâmet
Mısır askerine oturdu heybet
Sözleri bir anda şehbâz-ı şevket
Kâf-ı şecâ'atten aldı şikârı

(SS-BZ, 1988: 106)

1.5. HOROZ-TAVUK

Kısa ve kalın gagalı, kısa kanatlı ve çok hızlı kanat çırpantıknaz kuşlardır. Erkeğine horos, horoz, dîk, zukât, bedinûs, bednûs, bidnûs/tebnûs, hurû, hurûc, hurûh; dişisine tavuk, dakuk, mâkiyân, decâce, hâk, murg-ı hâneğî; yavrusunacivciv, cücük, cüje ve genç erişkinine piliç, bülüç, ferik ya dayarka denir (Ceylan, 2007: 110).

Bütün Türk lehçelerinde bazı şekil ayrılıkları ile; takuk, takıgı, takagu, tauk, took, taxakui, aynıdır. Moğolcada ise takıya'dır (Dalkıran, 2017: 338). Orta Asya'dan Anadolu'ya, en eski devirlerden günümüze Türk kültür ve yaşamında önemini kaybetmeyen hayvanlardan birisi olan tavuk, Türkçede bir türün adı olmakla birlikte türün dişisinin de adıdır. Türün erkeği horoz, yavrusu civciv, biraz büyümüşü piliç, yeni yetmesi ise ferik olarak isimlendirilir (Doğan, 2013: 450).

Pazırık kurganlarından çıkarılan ProtoTürk veya Hun devrine ait eserler arasında, deriden kesilmiş, lahitler üzerine oyulmuş ya da elbiselerde yer almış olarak karşımıza çıkan horoz ve tavuk figürleri büyük olasılıkla kötü ruhları kovan, koruyucu bir simgeydi. Özellikle horoz, günün ağarışını haber vermesiyle bu anlamı taşıyordu. Genel olarak altın tavuk (ya da horoz) Türklerde hükümdar ailesinin ve gümüş tavuk (ya da horoz) ise hükümdar ailesinden olmayan soylu kişilerin simgesiydi. ...Tavuk, on iki hayvanlı Türk takviminin yıl sembollerinden biriydi. Horozun ise cesaret, savaşçılık, dürüstlük, nezaket, şeytanı kovma gibi özellikleri, onun bu kavramların sembolü gibi algılanmasına yol açmıştır (Çoruhlu 2000:148-149).

Horoz ötmesi ile güneşin doğmasını haber verdiği için tüm toplumlarca kutsal sayılmıştır. Horozların ötmesi güneşin doğuşunu haber verir. Horozlar gece iki defa öterler. İlk ötmelerine ilk horozlar adı verilir. İkinci ötüşleri güneşin artık doğmak üzere olduğunu haber verir ki çok geçmeden ortalık ağarmaya başlar. Türk mitolojisinde tufandan sonra Ülgen önce bir horoz gönderir. Horoz bu özelliği ile geçişin simgesi olmuştur. Yani karanlıktan aydınlığa geçişin simgesidir. Horoz sesi aydınlığın habercisidir. Yöremizde horoza Cebrail adı da verilir. Horoz kurbanı çok önemlidir (Kahyaoğlu, 2017: 87-88).

Bîçâreler burda şaşıp kalmışlar

Âh ediben sararuben solmuşlar

Bu horuzu eskiciden almışlar

Arar da bulurum benim beylerim

(HR-S, 1997: 194)

Dilerim Mevlâ'dan yüzüz gülmesin
İki yakaz bir araya gelmesin
Son nefes diliniz selâ dönmesin
Sümmânî gördüğü bir horuz başı

(HR-S, 1997: 194)

İçmeyince meclis·i gamda melâmet semlerin
Bulmadık tîğ-ı mahabbet zahmının merhemlerin
Geçmeyince vâdi-i hecr ü firâk âlemlerin
Menzil-i hayret fezâdan gelmedi bang-i hurûs

(SNE-AÖ, 1956: 348)

Tavuk, birçok yemeği yapılan ve toplumumuzda sıkça tüketilen bir besindir. Karacaoğlan dörtlüğünde tavuğu yiyecek özelliği ile anmıştır.

Sütlü ile tek helise olaydı
Tavuk kızartması sahna dolaydı
O tel helvası da dişe kolaydı
Aranmaz üşenmez emek isterim

(SS-K, 2004: 502)

1.6. HÜMÂ

Araplar'ın bulah, Türkler'in hümâ, huma ve kumay dedikleri hüma kuşu; devlet kuşu (tayrû'ddevle), talih kuşu ve kutlu kuş adlarıyla da bilinir (Ceylan, 2007: 116).

Hüma kutlu (kutlu kuş) ve Umay ilâhesinin de ilgili olduğu zümrüdüanka kuşunun diğer kültürlerde de Phoenix ve Simurg gibi isimlerle karşılığını bulmak mümkündür (Balaban, 2017: 163).

Humay veya Türkçe Hüma kuşu ise daha başkadır. Peygamberin hadislerinde ve İslami edebiyatta da geçen bu kuş, bir Cennet Kuşu'dur. İslamiyette ve Önasya masallarında Zümrüd-ü Anka ile Hümakuşu birbirlerine karıştırılmıştır... Hüma kuşu için erişilemeyecek bir yer yoktur. Onun için İslamiyette Allah'ın mekansız olduğunu göstermek için, Hüma kuşu örnek olarak gösterilmişti. ... Türkler Hüma kuşuna Kumay kuşu derlerdi... Türk halk edebiyatında Hüma'nın ikinci ve ayrı bir manası daha vardı. Hüma, aynı zamanda güzelliğin de bir timsali idi (Ögel, 1993: 108-109).

İslamiyet öncesinde, hem de İslami dönemde Türk boyları arasında Huma/Kumay, Humay/Huma kuşunun iyiliğin, güzelliğin, dostluğun, barışın cömertliğin, cesaretin,

gücün, kudretin, egemenliğin, bahtın devletin, mutluluğun, huzurun kimi zaman aracı, kimi zamanda kaynağı olduğuna inanılmıştır. Bu sebeple Huma Kuşu Türk kültür ve medeniyetinin sözlü ve yazılı kaynaklarında, sanat eserlerinde çok kullanılan tasvirlerden motiflerden biri olmuştur (Yıldız, 2011: 169).

Doğu mitolojilerinde ve divan şiirinde üstün özellikleriyle yer alan efsanevî kuş. İslâmiyet öncesi Türk inançları içinde de yer alan hayat ağacı ile hayat suyu yanında üçüncü önemli motiftir. Eski Türk inancındaki dişi tanrı Umay'la benzerlikleri üzerinde de durulan hümânın yaşadığı mekân aklın alamayacağı, gözün göremeyeceği kadar yükseklerde ve sınırsız bir genişlikte tasavvur edilmiştir. Ulaşamayacağı bir yer bulunmadığına inanıldığı için Oğuz boylarından Çepniler ile Oğuz hakanının hanımına ongun olmuştur. Hümâ her ne kadar efsanevî bir kuş ise de Orta Asya Türkleri arasında çok defa iyi cins av kuşlarına da kumay denilmiştir. Kırgızlar'da "karkuşu" diye de bilinen büyük bir kartal kumay adıyla tanınmaktadır Bu özellikleriyle Türk ve İran mitolojilerinde kuşların en asili sayılması ve ayrıca devlet kuşu kabul edilmesi, hümânın başta Roma olmak üzere değişik kültürlerdeki güç ve kuvvet sembolü avcı kuşlarla benzerliğini hatıra getirmektedir.

Daima gökyüzünde yaşayan hümâ yere bazan 40 arşın yaklaşır ve o zaman gölgesi kimin üzerine düşerse yahut başına konar veya pislerse o kişi ya hükümdar ya da çok zengin olur. Hümânın ayrıca hayatta iken ele geçmediğine, havada yumurtlayıp yavrusunu havada çıkardığına, ayakları olmadığına, hiçbir kuşu incitmediğine, tehlike hâlinde yavrularını kanatlarının altında koruduğuna ve onu bilerek öldürenin kırk gün içinde öleceğine inanılır... Hümâ aynı zamanda erişilmesi imkânsız şeyleri de ifade eder. Bunların başında vuslatı mümkün olmayan sevgili gelir... Sevgilinin iltifatı âşığın başına devlet kuşu konması demektir. Sevgilinin saç, kaş, vuslatı hümânın kanatlarına, saçının gölgesi de mutluluk getirdiğinden hümânın gölgesine benzetilir... Hümâ başta âşık edebiyatında olmak üzere halk türkü ve hikâyelerinde, masallarda ve efsanelerde divan edebiyatındaki özellikleriyle söz konusu edildiği kadar güzellik sembolü olarak da kullanılmıştır: "Karacoğlan der ki gönül uğruna / Gökte melek yerde hümâ yavrusu". Saz şairleri hümâ kuşunu andıkları zaman bütün özellikleriyle sevgiliyi kastederler... Bu arada kendini hümâyaya benzeten şairler de çıkmıştır (TDV İslâm Ansiklopedisi, 1998: 478).

İncelediğimiz şiirlerde de şairler sevgili ile hüma arasında ilişki kurmuştur. Âşık Ömer şiirlerinde sevgili için hümâ benzetmesine sıklıkla yer vermiştir. Bir dörtlükte

sevgiliye hümâ diye seslenirken diğerk bir dörtlükte hümâ kelimesinin önüne sıfat getirerek kullanır.

Ey perî peyker hümâ bu yüce pervazlık nedir

Nâz ile kırmaktasın uşşâkı gammadlık nedir

Bende olmuşsun efendim bir boyu âzâdeye

Sağ olursun sen de seyreyle ki tannazlık nedir

(SNE-A, 1956: 334)

Baktım gözüne kaşına

Benzettim hüma kuşuna

Beni hicran ateşine

Yakan dilber kiminsin sen

(ŞE-G, 1987: 46)

Ercişli Emrah'ın dizelerinde de sevgili ile hüma benzetmesini görmekteyiz. Şair elli kız yüz gelinin başı olarak nitelediğı sevgili için bu benzetmeyi yetersiz görmüş olacak ki övgüye hmayı da eklemiştir.

Hrilerin perilerin eşidir

Kafeste beslenen Huma kuşudur

Elli kıznan yüz gelinin başıdır

Tklr topuğa teli Selbi'nin

(AS-EE, 1999: 236)

Şair başka bir dörtlükte de övgü ile bahsettiğı sevgilinin gözlerini hüma kelimesi ile sembolize eder.

Girmi girmibirdir tezze yaşları

Hmadır gözleri kara kaşları

İnciden sedeften drden dişleri

Dil-inen dodağın arasındadır

(AS-EE, 1999: 260)

Eski Türk inancındaki dişi tanrı Umay'la benzerlikleri üzerinde de durulan hümânın yaşadığı mekân aklın alamayacağı, gözün gremeyeceğı kadar yükseklerde ve sınırsız bir genişlikte tasavvur edilmiştir (TDV İslâm Ansiklopedisi, 1998: 478). Hüma lâmekan bir kuş olarak tanımlanır. Şair aşığıdaki beyitte hümâ kuşu ile sembolize ettiğı sevgiliyi göremediğinden yakınır.

Çok zamandır intizârım kaşı yayı görmedim

Yerde midir gökte midir ol hümâyı görmedim

(SNE-AÖ, 1956: 66)

Hümâ aynı zamanda erişilmesi imkânsız şeyleri de ifade eder. Bunların başında vuslatı mümkün olmayan sevgili gelir (TDV İslâm Ansiklopedisi, 1998: 478). Sevgiliyi görmek âşık için hümayı görmek gibidir yani imkansızdır. Şair dörtlüğünde mümkün olmayana eriştiği için yaşadığı şaşkınlığı dile getirmiştir.

Hâtırım kıldı tesellî ol perî bin nâz ile
Hiç umulmazdı görüşmek ol hümâ pervâz ile
Okur ezberden vefâ bâbını hub âvâz ile
Çâresâzı mürğ-i hoş elhânı gördüm ben bugün

(SNE-AÖ, 1956: 88)

Hümaya birçok kültürde yüceler ve yüksekler yakıştırılmıştır. Dörtlükte hüma ile benzerlik kurulan gönül de hep yüceleri arzular. Âşığın gönlü de bir yerde karar kılmaz.

Bir ölüm bir ayrılık bilmem hiç nümâdır
Gönül ise pervaz urur sanasın bir hümâdır
Yolumuz çöllere düştü azmimiz de Şâm'adır
Dili bülbül saçı sümbül şivekârım elvedâ

(SNE-AÖ, 1956: 125)

İslamiyet öncesinde, hem de İslami dönemde Türk boyları arasında Huma/Kumay, Humay/Huma kuşunun iyiliğin, güzelliğin, dostluğun, barışın cömertliğinin, cesaretin, gücün, kudretin, egemenliğinin, bahtın devletin, mutluluğun, huzurun kimi zaman aracı, kimi zamanda kaynağı olduğuna inanılmıştır (Yıldız, 2011: 169). Âşık Ömer dizelerinde güç ve bahta ulaşmasını devlet hümasını uçurdum diyerek somutlaştırır. Zenginlik ve refah içinde bir yaşam sürse de ömrünün bir döneminde bunları kaybettiğini de belirtir.

Bir zaman devletle ömrümü geçürdüm çok şükür
Bir zaman bây ü gedâ yiyüp içürdüm çok şükür
Bir zaman devlet hümâsını uçurdum çok şükür
Bir zaman rüsvây edüp efuzan ettin beni

(SNE-AÖ, 1956: 183)

Şair, gücü hüma ile sembolleştirildiği başka bir dörtlüğünde ise kudret ve güce ulaşma hevesinde olduğunu ancak emeline ulaşamadığı gibi elindekilerini de kaybettiğini söyler.

Devlet hümâsını tutayım derken
Uçurdum kolumdan baz elden gitti
Cehd idüp ardından yeteyim derken
Hazır turna ile kaz elden gitti

(ŞE-G, 1987: 20)

1.7. KARTAL

Kartal, TDK Türk Lehçeleri Sözlüğü'nde gartal, borköt, bürkit, bürküt, bürgüt, borkit, bürgüt kelimeleri ile yer alır (www.tdk.gov.tr, 2018). Arapça'da ukâb ve nesr, kerkes... denilen kartal kuşların kralı kabul edilir (Ceylan, 2007: 150).

Kartalgillerden, genellikle kızıl siyah tüylü, çok güçlü, yuvasını yüksek kayalıklar üzerinde kuran, iri, yırtıcı bir tür kuş (www.tdk.gov.tr, 2018).

Gündüz yırtıcılarının bütün karakteristik özelliklerini taşıyan en önemli üyesidir. Kartal, ucu kanca gibi aşağı kıvrık, keskin, kuvvetli bir gagaya, kısa fakat kalın, uzun, kanca gibi tırnakları olan güçlü ayaklara ve ayrıca uzun ve geniş kanatlara sahiptir. Etoburdur. Çok iyi uçar, uzun süre gökyüzünde kalabilir ve yuvasını sarp ve yüksek yerlere yapar. Duyuları çok gelişmiştir. Özellikle görme duyuları çok kuvvetlidir (Ceylan, 2007: 151).

İlkelerin efsanelerinde, inanmalarında, dinsel yaşamlarında ve sanatlarında doğaüstü ve tanrısal güçlerle donatılmış olarak nitelendirilen; türlü olayların habercisi olduğuna inanılan ve totem hayvanları arasında önemli bir yeri bulunan kuş (www.tdk.gov.tr, 2018).

Türklerin milli sembollerinden olan kartal, Şamanist uygulamalarda çok yaygın olarak karşımıza çıkar. Yakutların en yüksek ruhları taşıdığına inandıkları bu hayvanın, Gök Tanrı'nın veya şaman ruhunun sembolü olarak dünya ağacının tepesinde yaşadığı sanılıyordu. Hayvan ata veya şamana yardımcı ruhlardan birini temsilen, zaman zaman şaman elbisesi üzerine de konurdu. Önemli bir türeme sembolüydü. Özellikle Göktürk ve Uygur devirlerinde kartal ve diğer yırtıcı kuşlar hükümdar veya beylerin koruyucu ruhu ve hukuki sembolü idi. Güneşi ve aynı zamanda güç ve kudreti ifade ediyordu. Gök Tanrı'nın sembolü olarak ona ve bazı yırtıcı kuşlara kurban sunuluyordu.

Özellikle mücadele sahnelerine yer veren resimlerde zafer kazanan hayvan olarak yer alan: kartal, gök unsuru içerisine girmekte olup, kötü unsurlara karşı iyi olan unsurları temsil etmektedir... Kartalın hükümdarlık, güç ve kuvvetle ilgili sembolizmi İslamiyetten sonra da devam etmiş, hatta zaman zaman arma olarak da kullanılmıştır. Söz konusu yırtıcı kuş veya kuşlar bu anlamları simgeler biçimde, gerek plastik sanatlarda gerekse mimaride kabartma olarak yaygın bir biçimde kullanılmıştır (Çoruhlu, 1999: 144-145).

Kuşların kiralı sayılır. Bunun dışında her ülkede ve her kültürde uçuş yüksekliği uçuş hızı, erişilmez yuva, görüş gücü ve uzun ömür özellikleriyle yaşatılmıştır. Bayraklarda saltanat sembolüdür (Akalin, 1993: 98).

Oğuz boylarının yırtıcı kuş cinslerini içeren boy sembollerinin en önemlilerinden biridir. Oğuz Kağan'ın altı oğlundan biri olan Ay Han'ın ongunudur. 5. yüzyılda Atilla'nın Hun imparatorluğunda kartal, en yüce gök tanrısı sayılıyordu. Asya'da bebesiz kadınlar kendilerine yavru bağışlaması için kartala yalvarırlardı. Göktürk ve Uygur devirlerinde diğer yırtıcı kuşlarla birlikte kartal da hükümdar ve beylerin timsalidir. Çift başlı bir kartalın göğün en yüksek katında kapı bekçiliği yaptığına inanan Yakut Türklerinde ant kartalın üzerine içilir. Evlerinin çevresinde kartal gören Yakutlar ona et ziyafeti çekerler, yanlışlıkla bir kartalı öldürürlerse cenazesini törenle şamana kaldırırlar. İslamiyet'ten sonra da alpliğin sembolü kabul edilen bu yırtıcı kuşların adları erkeklere isim olarak verilmiştir (Ceylan, 2007: 151).

Dadaloğlu 'm der de kalman kusura

Avşar iskân ettin bilmem suçu ne

Boğazı henkli kartal indi Mısır'a

İmirzelioğlu Kürt yeğeni değil mi

(İG-D, 2005: 154)

Ağalar işler yaman varıyor güce

Atı yavuz olan çıkıyor uca

Çukurova bindi kılıç kılıca

Kani 'üleşe kartal endi duydun mu

(İG-D, 2005: 380)

Avşar 'ın uyluğu durmuyor atta

Kaçtı Tecirliler hep selâmette

Cerit 'in hopuru çıktı Yarsuvat 'ta

Boz kartala pay oldu ya ölünüz

(İG-D, 2005: 415)

Kuş kemiğinden saraylar yaptırdım

Şahinime gökte turna kaptırdım

Gökteki kartala çanlar taktırdım

Kalmadı muradım der Gök Al 'oğlu

(İG-D, 2005: 347)

Yiğit olan yiğit atına biner

Yiğitin başına kartal mı tüner

Garip bülbül gelmiş derdine yanar

Seherde bülbülü gülden tanıdım

(SS-K, 2004: 486)

Maşallah deyin de değmesin nazar

Bilezik takmaya kolları güzel

Korkmaz karakuştan serbestçe gezer

Silkinir vadiye çıkar sabahtan

(SS-K,2004: 526)

1.8. KAZ

Türk lehçelerinde Türkçeye yakın seslerde gaz, kaz,ğâz, gâz kelimeleri kullanılır.(www.tdk.gov.tr, 2018) Kaza, el' ivez, batt, vez; erkeğine alcûm, angıt, bağlan, pupla, baklan (büyük, bozve çaprazlı kaz) ve kaz palazı (yavru kaz) gibi isimler verilir (Gören, 2010: 196).

Perde ayaklılardan, uzun, beyaz veya gri boyunlu, suda ve karada yaşayan, uçan, yabani veya evcil kuş (www.tdk.gov.tr, 2018).

Asıl anlamı erkek ördek olan suna, Türk halk edebiyatında sevgilinin güzelliği dile getirilirken kullanılan benzetme ögelerinden biridir. Başu yeşil, vücudunun geri kalan bölümü genel olarak beyazdır. Göğsünde kızıl bir kuşak, karnında bu kuşaktan başlayıp kuyruk sokumuna kadar uzanan siyah bir bant vardır. Türk halk edebiyatında sevgilinin sunaya benzetilmesi onun bu süslü ve güzel görünüşünden dolayıdır (Albayrak, 2004: 475).

Düz ve hızlı uçar, seri kanat çırpır. Genellikle sürülerle "V" şeklini oluşturur ve sıkça öterler... Türk mitolojisinde de çok akıllı ve bilgiç bir nefestir. O, şamanizmin kanun

ve âdetlerini iyi bilir, kama hangi ilâhı ziyaret etmesi, hangi yoldan gitmesi ve o ilâhın huzuruna nasıl çıkılması gerektiğini öğütler. Dîvânü Lügâti't-Türk'e göre Kaz, Efrâsiyâb'ın kızının adıdır. Kazvin şehrini de inşa ettiren bu kızın adına izafeten Türkistan'da Kazsuyu adlı nehirler, Kazdağı isminde dağlar vardır. Dede Korkut Kitabı'nda al ve kara olmak üzere iki şekilde geçer. Özellikle kızlar, gelinler kaza benzetilmektedir. Evlilikte sadakatin, evcimenliğin ve vücut güzelliğinin timsali sayılır. Kaz öncelikle bir su kuşudur. Suda yaşaması ve yiyeceğini dalarak su altından çıkarması nedeniyle şiirimizde gözyaşına boğulmuş gözlerin ve aşk, kan vb. denizine dalmış gönlün sembolüdür (Ceylan, 2007: 156-157).

Türklerle diğer dünya milletlerinin yaratılış mitlerinde Tanrı ve Tanrı ile birlikte “Kişi” ya da “şeytan” kuş şeklinde tasvir edilmektedir. Doğrudan kuşların isimlerinin zikredildiği metinlerde kara kaz, ördek ve ak kuğu kuşları karşımıza çıkmaktadır (Küçük, 2017: 24). Kaz da tanrılara yakın yaratıklardandır. Bazı boyların ve soyların totemleri kuğu, kaz, karga gibi hayvanlardı (Uraz, 1994: 157).

Kuşlar, Sibiryâ Şamanizminde kartal, kaz, kuzgun ve guguk örneklerinde olduğu gibi, şamanların dünyaya gelmelerini sağlarlar, onların göğe yükselmelerine ve gizemli bilgilere ulaşmalarına aracılık ederler (Aça.2017: 221).

Başı yeşil, vücudunun geri kalan bölümü genel olarak beyazdır. Göğsünde kıvılcık bir kuşak, karnında bu kuşaktan başlayıp kuyruk sokumuna kadar uzanan siyah bir bant vardır (Albayrak, 2004: 475). Kaz ve sunanın benzetme unsuru olarak kullanılmasını sağlayan görüntüsüdür. Renkli, parlak tüyleri sevgilinin güzelliğinin betimlendiği dizelerde kendisine benzetilen olarak yer bulmasını sağlar. Dadaloğlu kaz, suna kelimelerini sevgili için kullanmıştır. Sevgilinin yürüyüşünü, uzun boynunu suna ve kaz ile sembolize eder.

Salınıp gelişin balkan kaz gibi

Yanar ak gerdanda altun köz gibi

Garip garip öter yavru baz gibi

Bir ispir bakışlı Şehrivanlıdır

(İG-D, 2005: 278)

Yaz gelip de beş ayları doğanda

Bizim göle ördeğinen kaz geldi

Boyu usul beli ince sunalar

İşitti kulağım bir avaz geldi

(İG-D, 2005: 136)

Yaz gelince yükseğine çıkardı
Çifte zilli tor mayalar çekerdi
Şöhret için altın küpe takardı
Boynu uzun tor sunalar nic 'oldu

(İG-D, 2005: 521)

Ercişli Emrah, sevgilisi için “tuba kazı” ifadesini kullanırken kazın tüyelerinin rengi ile de sevgilisinin süslü kıyafetlerini betimler.

Tuba kazı gibi göksü nakışlım
Koynu içi misk ve amber kokuşlum
Melâik sıfatlım melûl bakışlım
Söyle ince bellim kimin yarisin

(AS-EE, 1999: 470)

Beline bağlamış türlü sevayı
Arkasına çekmiş tüylü mayayı
Gördünüz mü Çiçek Dağından geçen sunayı
Kusursuz güzellik var Çiçek Dağı

(İG-D, 2005: 504)

Ercişli Emrah, sevdiğini ördeğe benzettiği dörtlüğünde kendisini de kaza benzetmiştir.

Sen benim ördeğin men senin kazın
Koç yiğit başına dert açar nazın
İmdadımıza gelsin Hızır İlyas'ın
Bir Kul Emrah değil âlem perişan

(AS-EE, 1999: 229)

Şair, uçarı bir gönle sahip olduğunu belirttiği dörtlüğünde tüm güzelleri suna olarak nitelendirmiş ve hepsine gönlünün düştüğünü belirtmiştir.

Bizlere dünyada irâd-ı devlet
Mirâs-ı pederden sevdâ mı kaldı
Her güzeli gördüm kıldım iltifat
Mecnûn olmadığım suna mı kaldı

(OU-EE, 1976: 65)

Kazın ayağı perdelidir. Şair, kazın toprakta bıraktığı ayak izini cahil insanın yazısına benzetmiştir. Cahilliğinin farkında olmayıp ilim irfan sahiplerini beğenmeyen kişinin yazısı ve sözü âlim için kazın ayak izi değerindedir.

Emrah söylemez ki böyle mecaz-ı
Neylesin anlamaz cahil yobazı
Kaz izine benzer yazdığı yazı
Basmahanelerde imlâ beğenmez

(OU-EE, 1976: 151)

Şahin ve doğan avcı kuşlardandır. Birçok kuş isminin geçtiği dörtlükte kaz, ördek ve turnanın alıcı kuşların avı olduğu gerçeği işlenmiştir.

Hüdhüdün dillerde söylenir ismi
Doğandır kaz ile ördeğin hasmı
Kırlangıcın dahi nâziktir resmi
Şâhinin önünce uçar mı turna

(SNE-AÖ, 1956: 7)

Ördek, kaz göçmen kuşlardandır. Bu kuşların gelişi baharın gelişini, canlanmayı sembolize eder. Dadaloğlu üç dörtlüğünde de bu gelişi müjdeler.

Tez gel Urum'un baharı yazı
Ötüşür ördeği çetpizi kazı
Eğer Dadalı da anarsa bizi
Niynelim menzile yazınan bile

(İG-D, 2005: 78)

Sıkman canınızı ağalar beyler
Baharın ayı da yazınan gelir
Cümle kuşların da sökün zamanı
Ak kuğum karışmış kazınan gelir

(İG-D, 2005: 286)

Bülbül ne durun bahar yaz gelir
Bizim ile durna ile kaz gelir
Boyları uzun ablak kuğumun
İşittim kulâma bir avaz gelir

(İG-D, 2005: 290)

Kazların yaşam alanları su kenarları, dağların düzleri ve evcilleştirilmiş kazlar için evlerdir. Ercişli Emrah ve Karacaoğlan dörtlüklerinde kuşların yaşam alanları ile ilgili bilgi görürüz.

Göllerinde ördek öter kazınan
Meclisinde söhbet olur sazınan
Bölük bölük, desde desde kızınan
Selvi-Han sineme çekti dağları

(AS-EE, 1999: 412)

Eğri Dağı 'nın düzleri
Çığırışıp öter kazları
Köşe başında kızları
Sana geldim Eğri Dağı

(SS-K, 2004: 419)

Avlusunda öter kumrular kazlar
Çalınır ötede çalgılar sazlar
Zülfü top top olmuş gelinler kızlar
Bizim de davamız görülsün bugün

(SS-K, 2004: 572)

Her yanda kaynağın kaynar
Yener düz ovayı boylar
Yeşilbaş sonalar oynar
Çalkanır göllerin senin

(AS-EE, 1999: 150)

Âşık, sunaya benzettiği sevgiliyi de su kenarlarında görür. Sunanın göğsündeki kırmızı renk de sevgilinin özelliği olarak dizelerde yer almıştır.

Kurbanam kalem kaşına
Kavruldum aşk ataşına
Sehernen suyun başına
(Gördüm) gelir suna gelin

(AS-EE, 1999: 149)

Bir çift suna konmuş göl kenarına
Başı yeşil ayakları kırmızı
Şeker almış dudağına diline

Seyrangâhta yanakları kırmızı

(AS-EE, 1999: 419)

Benim yarım hem sunadır hem handır

Malım yoktur canım yara kurbandır

İnci değil sedef değil mercandır

Kolundaki kolbağları kırmızı

(AS-EE, 1999: 419)

Kaz da tanrılara yakın yaratıklardandır. Bazı boyların ve soyların totemleri kuğu, kaz, karga gibi hayvanlardı (Uraz, 1994: 157). Şair, Türklerin cesur insanlar olduğunu belirtirken kutsal kuşlardan sayılan kazın betimlemesini kullanır. Kazlar korku ya da hava ile ilgili bir değişiklikler nedeniyle boyunları kısıp toparlanırlar. Şair, yiğit Türklerin kaz gibi korkanlara benzemediğini ifade eder.

Bize Emrah derler Karakoyunnu

Namertler içinde yiğit oyunnu

Kaz kimi pısmanık erkek boyunnu

Biz Türk'ük Türklükten dermanımız var

(AS-EE, 1999: 251)

Âşık şiirinde kazın benzetme unsuru olarak kullanılmasının yanında besin ögesi olarak kullanıldığının da görürüz. Karacaoğlan dizelerden dahi hissedilen bir iştahla doldurulmuş kaz istemektedir.

Bir aşçım olsa da doldursa kazı

Türlü nimetlerle güldürse bizi

Öğlene eke akşama da kuzu

Sabaha kaymaklı bal i ster gönül

(SS-K, 2004: 481)

Kaz turaç olmasa günde yüz serçe

Ya kuzu doldurması nere kaç

Seherden evvel de ekşili paça

Limon bulunmazsa somak isterim

(SS-K, 2004: 502)

Erzurumlu Emrah, suna kelimesini dizelerinde yarine seslenmek için sunam şekliyle kullanmıştır.

Emrah'ın gülüsün gonca-dehensin

Misâlin bulunmaz nazik-bedensin
Hak bilir rûz'u şeb gönle gülensin
Sevdiceğim sunam efendim benim

(OU-EE, 1976: 95)

Sunam gönlüm senin gülşenin olsun
Sen hûrsin cennet meskenin olsun
Meramın can ise al senin olsun
Can mı esirgenir cânânımızdan

(OU-EE, 1976: 97)

1.9. KEKLİK

Türk lehçelerinde keklığe kâklik, ağuna, kârtlök, kekilik, körtlik, kır tavığı, ular, isimleri verilir (www.tdk.gov.tr, 2018).Keklik (DLT.C1.122. 3) (Karaarslan, 2010: 37).

Sülüngillerden, güvercin büyüklüğünde, eti için avlanan, tüyü boz, ayakları ve gagası kırmızı renkte bir kuş. Uzunluğu 26 cm (www.tdk.gov.tr, 2018). Ayaklarında mahmuz yoktur, ama bazı türlerinin erkeklerinde yuvarlak bir kabartı bulunur. Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'da yaşayan makbul bir av kuşudur. Erkek ve dişi olarak daima bir arada yaşarlar. Üreme mevsimi dışında genellikle sürü hâlinde birlikte yaşarlar. Pek çok türü vardır. Bunlar arasında boz keklik, kırmızı keklik, kınalı keklik şam keklıği, kum keklıği, çöl keklıği, taş keklıği ve çil keklik gibi türleri saymak mümkündür. Fırat ve Dicle yöresinde, Güney Toroslarda ve Güneybatı Anadolu' da çokça bulunur (Aktaş, 2005: 75).

Yuvarlak gövdeli, orta boylu ve kahverengidirler. Kuyrukları kırmızıdır, uçuşta belirir. Erkekleri dişilerinden büyüktür. Etinin lezzeti ve avlanmasının güçlüğü ile bilinen bir kuştur (Ceylan, 2007: 160).

İnanışa göre Hz. Zekeriyya (bazı Anadolu efsanelerine göre Hz. Ali), düşmanlarından kaçıp bir kavağın oyuğunda gizlenmeye çalışırken keklik, (gakgavak gakgavak şeklinde) öterek onun yerini haber vermiş ve düşmanları Hz. Zekeriyya'yı öldürmüşler. Kanı keklığe bulaşmış, kınalı keklik olmuş (Ceylan, 2007: 161).

Kınalı keklıği vurmak sevaptır veya keklıği vurmak mekruhtur. Keklik, efsanelerde hem kutsanan hem lanetlenen bir kuş olarak karşımıza çıkar. Muhammed, Yahya ve Zekeriya peygamberlerin, Hz. Ali'nin, Hasan ile Hüseyin yerini düşmanlarına

söyleyen ve kanlarında eşinen kekliğin ayakları ve gagası bu yüzden kızıldır. Bu durum neticesinde avlanarak etinin yenmesi ve hatta yenerek doyulmaması suretiyle cezalandırılan kekliğin aynı sebepten etinin mekruh görüldüğü ve yenmediği de yöresel bir farklılıktır (Balaban, 2017: 175).

Kırmızı gaga ve kırmızı ayaklara sahip olan kınalı keklik (veya diğer adı ile kırmızı keklik); belki de bu kırmızılığın yaptığı çağrışımla; (sanki, ağzı burnu kan içinde, ayakları kan gölünden çıkmış gibi kıpkırmızı) olacak, evlerde beslenilmesi, özellikle evin kadınları arasında "uğur getirmez bir iş" sayılmıştır! (Ersoylu, 2015: 89).

Mecaz olarak Türk halk edebiyatında alımlı, güzel kadın veya kız anlamında yaygın olarak kullanılmaktadır... Halk edebiyatında sevgili, güzelliğinden dolayı kekliğe benzetilir. Bundan dolayı bülbül ve turnadan sonra adından en sık söz edilen kuş kekliktir. Türkiye'nin hemen her yöresinde yaşayan kınalı keklik, gagasıyla gözlerinin çevresindeki ve ayaklarındaki kırmızılıktan vücudundaki kahverengi bantlardan dolayı güzel bir görünüme sahiptir. Bunun için "kınalı keklik" olarak adlandırılmıştır. Özellikle âşık edebiyatında ve türkülerde daha çok kınalı keklik söz konusu edilir (Albayrak, 2004: 307).

Kekliğin sekişi çok ünlüdür ve bu bağlamda dilimizde "keklik sekişli" deyimini çokça kullanılır. Osmanlı şiirinde keklik, daha çok yürüyüşü ve genellikle kahkahaya benzeyen ötüşü sebebiyle söz konusu edilir... Ayrıca önemli bir av hayvanı olması nedeniyle de anıldığı olur. Avcılar, keklik avına giderlerken yanlarında babaç bir keklik de götürürler. Keklik ötmeye başlayınca etrafta bulunan keklikler yanına toplanırlar ve siperde olan avcılar da bu keklikleri vururlar. Av sırasında bazen de kafese alışık olan babaç keklik salıverilir ve etraftan topladığı kuşlarla birlikte kafese giriverir. Babaç kekliklerden bazen kaçanlar ve yanlışlıkla vurulanlar da olur. Kaçan kuşun geri dönmesi için kafesler yol kenarlarına bırakılır, çünkü keklikler yem için yol kenarlarına inerler (Aktaş, 2005: 75).

Muhammed, Yahya ve Zekeriya peygamberlerin, Hz. Ali'nin, Hasan ile Hüseyin yerini düşmanlarına söyleyen ve kanlarında eşinen kekliğin ayakları ve gagası bu yüzden kızıldır (Balaban, 2017: 175). Kekliğin olumsuz çağrışımları bu rivayetler kaynaklıdır. Anlatılardaki uğursuzluğuna ilaveten şiir ve türkülerde sevgilinin görünüşü ve yürüyüşü kekliğe benzetilerek bu kuş olumlu bir yapıya büründürülmüştür (Türktaş, 2017: 31). Ercişli Emrah'ın üç dörtlüğünde bu olumlu

yapıyla karşılaşırız. Şair sevgiliyi güzel keklik olarak nitelendirirken kekliğin ötüşü ile de sevgilinin sesini konuşmasını özdeşleştirir.

Her seher her sabah kaya burcunda

Öter sesi gelir güzel kekliğin

Elleri kınalı beli kemerli

Gider sesi gelir güzel kekliğin

(AS-EE, 1999: 231)

Cazudur gözleri cazu kaşları

Güneştir cemali mercan dişleri

Üsgeklerde döner ecel kuşları

Öter sesi gelir güzel kekliğin

(AS-EE, 1999: 231)

Her seher her sabah dağlar başında

Öter sesi gelir güzel kekliğin

Âşıkların kanı ile boyanıp

Elinin hınası güzel kekliğin

(AS-EE, 1999: 486)

Kekliğin ötüşünün yanında sekişi de güzeller için kullanılır. Şiirleri incelenen şairlerin keklik sekişi ile sevgilinin yürüyüşünü dizelerinde sıkça kullandığı tespit edilmiştir. Karacaoğlan Köroğlu, Sümmânî, Ercişli Emrah çeşitli özellikleri ile başka kuşlarla hayvanlarla ilgi kurduğu sevgilinin yürüyüşünü kekliğin sekişine benzetmiştir.

Güvercin duruşlu keklik sekişli

Kıl ördek boyunlu ceren bakışlı

Tavus kuşu gibi göğsü nakışlı

Şöyle bir güzel ver gönlüm eğleyim

(SS-K, 2004: 505)

Keklik gibi taştan taş sekersin

Toy kuş gibi geri dönmüş bakarsın

Beni görsen kaşın gözün yıkarsın

Gül kara zülfüne kullar olayım

(SS-K, 2004: 493)

Yokuşa çıkarken keklik sekişli

İnişe inerken tavşan büküşlü

Düşmanı görünce kuzgun bakışlı

(EÖ-K,1976: 147)

Sevdiğim şahin bakışlı

Sîmâsı nevrûz nakışlı

Kalem kaş keklik sekişli

Yürüyüşün yârime benzer

(HR-S, 1997: 190)

Endamı menevşe aynası nergiz

O süsen hayallım hanı görünmez

Nazik elli sim bilekli nazenin

O keklik sekişlim hanı görünmez

(AS-EE, 1999: 273)

Sevgilinin görünüşünün keklige benzetilmesi âşık şiirinde karşımıza çıkan benzetmelerdendir. Şair, sevgilisini keklige benzetirken kekligin vücudunun çeşitli yerlerindeki renklere de değinir. Kekliğin gagası, ayakları kana bulanmış gibi kırmızıdır. Sevgilinin ellerinin kınası ile göğsündeki alaca renk kekligin tüylerindeki renktir.

Üçü orta boylu gayetle güzel

Üçü uzun boylu gözlerin süzer

Dedim akça ceyran gölde ne gezer

Al kınalı keklik indi pınara

(SS-K, 2004: 396)

Kaşları vardır karaca

Benleri vardır sıraca

Keklik gibi göğs'alaca

Sekip giden Dürye Dürye

(SS-K, 2004: 414)

Dizelerde sevgili, görüntüsünün yanında narin yürüyüşü ile de keklige benzetilir. Sevgilinin eğlenen hâli keklik yavrusunun yürüyüşü ile sembolize edilir. Erzurumlu Emrah dörtlüğünde sevgiliye keklik misâlim diyerek seslenir.

Yavru keklik gibi oynar eğlenir

Mis kokulu yağlar ile yağlanır

Sabah akşam türlü yazma bağlanır

Eğip geçer yeşil başın sevdiğim

(SS-K, 2004: 494)

Hemdemi menevşe aynası nergis

O ssen-hayalim hani görünmez

Sm bileğin nâzik eli nazenin

O keklik mislim hani görünmez

(OU-EE, 1976: 149)

Keklik, kayalık ve taşlık yerlerde bulunur. Tarım arazileri, tarlalar, bozkırlar, tepeler, pınar başları, kafesler ve dağ etekleri kekliğin yaşadığı yerlerdir (Gören, 2010: 206). Dadaloğlu dizelerinde kekliğin yaşadığı yerleri de görmekteyiz. şairin dörtlüklerinde Binboğa ve Berit'in keklik yuvası olduğunu öğrenebiliriz.

Her bir koyağından bir suyun akar

Güzellerin hası yanı başına çıkar

Ablak sığınlara ima geyik bakar

Kınalı keklikler eşin Binboğa

(İG-D, 2005: 54)

r keklik uçar başından

Demir keserler taşından

Sordum bilen yok yaşından

İsmi kardır işin Berit

(İG-D, 2005: 315)

Keklik aynı zamanda bir av hayvanıdır. şair, kekliğin yaşadığı yeri belirtirken avcıya karşı da uyarmaktadır. Avcı kuş ile gelen beyden kaçmanın yolu onların ulaşamayacağı sarp yerlere kaçmaktır.

Sana deym sana arılık peklik

Yiğidi kötüye düşüren yokluk

Kendini sarpa ek kınalı keklik

Beyoğlu üstüne bazınan gelir

(İG-D, 2005: 286)

Dağlarında ima geyik sekişir

Engininde keklik turaç tşr

Düşmanların sınırından bakışır

Giremez yurduna Küçük Al'oğlu

(İG-D, 2005: 349)

Keklik avında yine keklik kullanılır. Kafeste tutulan keklik av sırasında salınır onu takip eden diğer keklikler yem için kafese girdiklerinde yakalanırlar. Alttaki dörtlüklerde sözü edilen keklikler kafesteki değil keklik olarak nitelendirilen güzellerdir.

Güzel keklik gibi kafeste olsa
Altın vezne ile cevâhir tartsa
Yârim mahşer günü şefaât etse
Giderim mahşere görüşmem gayri

(OU-EE, 1976: 82)

Ay mıdır gün müdür cihanı tutan
Cemalın görünce nûrlara batan
Altın kafeslerde durmadan öten
Keklik mi turaç mı seçemiyorum

(SS-K, 2004: 510)

1.10. KUĞU

TDK Türk Lehçeleri sözlüğünde kuğu, gu guşu, akkoş, kuv, ak kuv, ak kû, akkuş, guv, akkuş kelimeleri ile karşılanmaktadır (www.tdk.gov.tr, 2018). Ayrıca kuğu kuşuna farklı dillerde erc, erdef ve bec adları da verilir (Gören, 2010: 214).

Kuşlar (Aves) sınıfının, kazlar (Anseriformes) takımın, Kuzey Avrupa ve Kuzey Asya'da yaşayan, Türkiye'de Ege, Marmara ve Karadeniz sahillerinde göç zamanı nehir kıyılarında görülen, tüyleri beyaz, gagası kırmızı, ayakları siyah, iri oldukları için suda yüzen fakat suya dalamayan, göçmen bir tür. Sessiz kuğu kuşu (www.tdk.gov.tr, 2018).

Kuğular, ördekgiller familyasından uzun boyunlu, perde ayaklı iri su kuşlarıdır. Kuğuların gagaları yassı ve yuvarlak uçludur. Cıvcivleri yumurtadan çıktıktan kısa bir süre sonra yuvadan ayrılırlar. Kuğular en büyük su kuşlarıdır. Kuğularda erişkinler, bembeyaz gövdeli ve siyah bacaklıdır. Eşlerin dış görünüşleri aynıdır. Kuğuların yavruları ve gençleri gri-kahverengidir. Bunların renkleri büyüdükçe açılır. Gençlerinin gagaları pembedir. Gençleri bir süre aileleriyle beraber kalırlar. Bazı kuğuların başları ve boyunları renkli, özellikle kızıldır. Bu renk, beslendikleri şeylere sudaki demir bileşiklerinin, su yosunlarının, toprağın ya da çamurun bulaşmasıyla

oluşur. Kuğular, karada paytak paytak salınarak ilerler. Suda çok zariftirler. Yüzerken bazı cinsleri boyunlarını kıvrarak bazıları gergin tutarak yüzer. Kanatlarını sessizce çıkar, uçuş esnasında ise ses çıkarırlar. Kuğular, kışın sürüler hâlinde lagünlerde, göllerde ve tatlı sularda yaşarlar (Gören, 2010: 214).

Kuğu bereketin ve refahın sembolü olarak kabul edilir. Güzelliği ile insanoğlunun beğenisini kazanmış ve bilhassa halk şiirinde sevgiliye olan benzetmelerde kullanılmış olan bir kuştur (Öner, 2008: 566).

Kuğu uzun boyu, beyaz rengi, sudaki salınışı ile zarifliğin sembollerindendir. Bu özellikleriyle sevgili için kendisine benzetilen olarak şiirimizde yer bulur. Dadaloğlu, Karacaoğlu, Gevheri'nin dizelerinde geçen kuğu kelimesi sevgili için kullanılmıştır.

Şöyle bir güzelin salınışını

Selviye benzettim dallar içinde

Irmak kenarında derya yüzünde

Kuğuya benzettim göller içinde

(İG-D, 2005: 72)

Ahû gözlüm neye melîl gezersin

Kuğu musun ceşyan mısın nesin sen

Gören âşıkların bağırn ezersin

Kuğu musun ceşyan mısın nesin sen

(ŞE-G, 1987: 67)

Ak kuğular sökün etti yurdundan

Koç yiğitler yatamıyor derdinden

Sabah namazında belen ardından

Saydım altı güzel indi pınara

(SS-K, 2004: 396)

Sevgilinin özelliklerini kuğu ile betimleyen âşıklar kuğunun tüylerinin beyaz rengini sevgilinin göğsü için kullanmıştır.

Göllerde kuğular olur

Göğsü ak kara benlidir

Mısır'da çok zengin vardır

Kölesi kara değil mi

(SS-K, 2004: 450)

Çıktım yükseğine purludur purlu

Elem çeker ağlarım gözlerim yaşlı
Bir bölük asker var dal filor fesli
Gül gülü suratlı bir kuğu gerdanlıdır

(İG-D, 2005: 279)

Kuğuların yaşam alanı göller ve su kenarlarıdır. Şairlerin dizelerinde sevgili kuğu benzetmesinin yanında kuğunun yaşadığı mekân da verilmiştir. Göle kuğunun gelmesi baharın, ferahlığın gelmesini sembolize etmektedir. Âşık için de sevgilinin gelmesi gönülde çiçeklerin açması ve mutluluğu ifade eder.

Mecnun gibi gezdim fânî cihanı
Hünkâr sarayında tutmuş mekânı
Serâpâ âlemde yoktur akranı
Beğler şu göle bir kuğu geldi
Bir kuğu bir yavru bir suna geldi

(ŞE-G, 1987: 34)

Bir âfet-i devran gamzesi cellâd
A beğler şu gölde bir kuğu gördüm
Gönül mülkin itti cevri ile berbad
A beğler şu gölde bir kuğu gördüm

(ŞE-G, 1987: 62)

Kuğu şiirimizde sadece fiziksel özellikleri ile de yer bulur. Bazı kuğuların başları ve boyunları renkli, özellikle kıızıdır. Bu renk, beslendikleri şeylere sudaki demir bileşiklerinin, su yosunlarının, toprağın ya da çamurun bulaşmasıyla oluşur (Gören, 2010: 214). Âşık Ömer, kuğunun gagasının rengi ile ilgili bilgiye dizelerinde yer verir. Karacaoğlan'ın dörtlüğünde kuğunun beyaz rengine değinilmiştir.

Karabatak yurdu ummâna benzer
Kuğunun burnu mercâna benzer
Seyfile tavşancıl düşmâna benzer
Bıldırcınla keklük ağlar dâimâ

(SNE-AÖ, 1956: 7)

Pınara konan kuğunun
Kanadı beyaz çoğunun
Çöldeki Arab beğinin
Çadırı kara değil mi

(SS-K, 2004: 450)

1.11. ÖRDEK

Ördek, Türk lehçelerinde ördäk, öyräk, üyrek, ördök, ürdäk, ödäk isimleri ile anılır (www.tdk.gov.tr, 2018). Ayrıca ördek, Türkçede gövel ördek, suna, yeşilbaş gibi isimlerle de karşılaşılır. Bunların dışında mürgâb, vez, bahrî seklâbî (deniz ördeği); boğutlak, urcın, tekr, çıkırıkçın, testere burun, kılkuyruk, kervan, vezne, anfit ve angıt, ördeğe ve ördek türlerine verilen diğer isimlerdir (Gören, 2010: 235).

Anatinae alt familyasından hemen hemen dünyanın tüm sulak bölgelerinde yaşayan perde ayaklı su kuşlarına verilen ad. (www.tdk.gov.tr, 2018) Ördek tıknaz gövdeli, kısa boyunlu, yassı gagalı, perdeli ayaklı bir kuş türüdür. Yürüyüşü ve ötüşüyle dikkat çeker. Kazlarla ördekler karıştırılsa da aralarında bariz farklılıkları vardır. Kazlar ördeklere göre çok daha büyüktür. Ördekler vakitlerinin çoğunu suda geçirirken kazlar karadaki otları yer. Sesleri de birbirinden farklıdır (Özatalay, 2017: 301).

Sunalar büyük boylu, alaca renkli ördeklerdir. Yerdeki tünellerde yuva yaparlar. Genellikle acı ve tuzlu sığ göllerde yaşadıkları için göl ördeği diye de bilinirler. Gövel ördek en büyük yüzey ördeğidir. Evcil ördeğin atasıdır. Durgun ya da yavaş akan tatlı ve acı sulara yaşar (Ceylan, 2007: 191).

Ördek, âşık şiirinde sevgiliyi sembolize eder. Alttaki dördlüklerde, güzelin süslenmiş alımlı hâli gövel ördek kelime grubu ile yer alır.

Gelin ağ 'lar seyredelim güzeli
Gövel ördek gibi indi göllere
Cilâlar sürülmüş allar giyinmiş
Doğan aylar gibi doğdu sabahtan

(İG-D, 2005: 197)

Din İslâm içinde olmaz gidiler
Ağ elini altın tasta yudular
Seni bana gövel ördek dediler
Onun için dolanırım göle ben

(İG-D, 2005: 198)

Ercişli Emrah da sevgilini betimlemede gövel ördeği kullanır. Dikkat çekici güzelliği ile âşıkları cezbeden güzel gölden kalkan gövel olarak sembolize edilir.

Tan-yıldızı gibi parladın çıktın
Gören âşıkların bağrını yaktın

Gövel ördek misin gölden mi kalktın
Al duvağın yeşil başın sevdiğim

(AS-EE, 1999: 222)

Sevgili görüntüsü ile ördeğe benzetilmesinin yanında sesiyle de ördeğe benzetilmiştir.
Yiğit için sevdiğinin sesi ördeğin ötüşü gibidir.

Âşıklar sazını eline alsın
Güzeller perdesin yüzüne vursa
Bir yiğit sevdiğin sesini duysa
Gölde gövel ördek ötmüş gib 'olur

(İG-D, 2005: 295)

Ördeğin tüylerinin rengi çeşitli zamanlarda değişir. Yeşil olan rengi kızıla, mora dönüşür. Şair kendisi için değerli olan iki varlığı betimlediği dörtlüğünde güzeli ördeğe benzetmiştir.

At höyük sağırlı hoş karalı kalkan döşlüsü
Kalem kulaklı kernip dudaklı çekiç başlısı
Güzelin ördek boyunlu cevizî mor saçlısı
Severim kır alt bir de güzeli

(İG-D, 2005: 143)

Ördekler göçmen kuşlardandır. Gittiklerinde mevsimin değişmesi havanın soğuması ile canlılık da azalır. Şair sevgilisini ördeğe benzetmiştir. Âşığın gönlü sevgilinin gidişi ile ıssız kalan göl gibi olmuştur.

Hasret içtim elde bade
Oldu efganım ziyade
Ördek uçtu kaldı ada
Göllerde yüzenim gitmiş

(AS-EE, 1999: 168)

Göçmen kuşların içinde yer alan ördeklerin gelişi baharı sembolize eder. Dadaloğlu'nun dizelerinde göllerin, dağların ördek kaz sesi ile canlandığını görürüz.

Tez gel Urum'un baharı yazı
Ötüşür ördeği çetpizi kazı
Eğer Dadalı da anarsa bizi
Niynelim menzile yazınan bile

(İG-D, 2005: 78)

Yaz gelip de beş ayları doğanda
Bizim göle ördeğinen kaz geldi
Boyu usul beli ince sunalar
İşitti kulağım bir avaz geldi

(İG-D, 2005: 136)

Dadaloğlu 'm der de bahar yaz geldi
Bizim göle ördek ile kaz geldi
Evvel baharını şimdi güz geldi
O dostun koynunda kışlamak gerek

(İG-D, 2005: 168)

Ördek ve kaz gibi küçük su kuşları doğan, şahin gibi yırtıcı kuşların avıdır. Âşık Ömer ve Dadaloğlu'nun dizelerinde doğal hayatın gerçeği işlenmiştir.

Dadalı 'm da der ki davı bu davı
Gölde gövel ördek şahinin avı
Ne kadar medh etsem Avşar 'ın beği
Yenilmez mızrağı yaman ildir bu

(İG-D, 2005: 317)

Hüdhüdün dillerde söylenir ismi
Doğandır kaz ile ördeğin hasmı
Kırlangıcın dahi nâziktir resmi
Şâhinin önünce uçar mı turna

(SNE-AÖ, 1956: 7)

Su kenarlarında, göllerde yaşayan yuva kuran kuşlardandır ördek. Şair güzellerin benzetildiği baharın, canlılığın, yaşamın devamlılığının sembolü olan ördeklere dizelerinde yer vermiştir.

Önünde Süphan Dağı'dır
Avcıların avlağıdır
Boz atların yaylağıdır
Gölünde yeşilbaşları

(AS-EE, 1999: 121)

Göllerinde ördek öter kazınan
Meclisinde söhbet olur sazınan
Bölük bölük, desde desde kızınan

Selvi-Han sineme çekti dağları

(AS-EE, 1999: 412)

Şair kendisini göçmen olan kuşlardan ördeğe benzetir. Ördekler doğaları gereği sıcak yerlere göç ederler. Şair de gönlü de bir mekanda bir güzelde durmaz.

Emrah diyer tüşdüm elden ellere

Ördek oldum kondum gölden göllere

Ceyran oldum vurdum çölden çöllere

Gözümde yaş bitti kuru dil ağlar

(AS-EE, 1999: 249)

1.12. ŞAHİN

Şahine, Türk lehçelerinde şahin, ılasın, av koşo, şumkar, laçın, av koşı, şuhkar isimleri verilir (www.tdk.gov.tr, 2018).

Kuşlar (Aves) sınıfının, kartallar (Falconiformes) takımından, 50-56 cm kadar uzunlukta, kırmızı, beyaz, kahverengi karışık tüylü, Avrupa ve Orta Doğu Asya'da her çeşit ormanlarda yaşayan, yurdumuzun güneyinde yalnız kışın tarla ve çayırliklarda görülen, kuzeyde ise her mevsim görülen bir tür (www.tdk.gov.tr, 2018).

Çoğu şahin türünün gövdesinde üst bölümler koyu kahverengi, alt bölümler beyaz ya da kahverengi benekli kanatlar çizgilidir. Şahinler genellikle böceklerle, küçük memelileri ve kuşları avlayarak beslenir (Albayrak, 2004: 479).

Gagası kıvrık, tırnakları kuvvetli ve kanatları uzundur. Havada asılı kalabilir. Yükseklerden aşağıya şiddetle iner, avının etrafında dönmez, süzülerek doğruca avının üzerine atılır. Bu sırada fazla heyecanlanarak kendini yere çarptığı ve bu yüzden öldüğü olur. Bununla beraber sağlam kemikleri vardır. Fazla yemekten de açlıktan da etkilenir. Başu büyük, gözleri iri, göğsü geniştir. Güvercinlerin ve kaplumbağaların düşmanıdır. Kaplumbağaları yerden çok yükseklerle kaldırarak aşağıya bırakıp parçalar (Ceylan, 2007: 223).

Avşar'ın manası, "İşini çabuk yapan, işleyen" (işini ıldam işlegüçü" demektir. Kuşu: "Çure Lâçin" kuşudur. Karkın'ın manası, "Aşlı", yani yemekli; damgasının şekli: Kuşu: Lâçin kuşudur (Ögel, 1993: 219).

Sungur, şahin, kartal, ... gibi kuşların; totem sayılmalarından dolayı kazandıkları kutluluktan başlayarak, bazı Türk boylarının avcılık devirlerindeki gündelik yaşayışında spor ve beslenme kaynağını meydana getirmesine kadar, çok değişik

rolleri vardı. (Ersoylu, 2015: 33) Sungur Oğuz boyları arasında totem kabul edilmiştir. (Uraz, 1994:156) Kutadgu Bilig'de laçın alplik sembolüdür. Oğuz Kağan'ın oğlu Gün Han'ın ve Kayı boyunun ongunu da şahin yani laçındır. (Ceylan, 2007: 223)

Türk şiirinde şahin, yükseklerde süzölmek, av kuşuna salıvermek, kolda taşınmak, avı çarpıp almak, av kuşunu kovalamak, keskin ve etkili bakmak gibi davranışları ile anlatır (Akalin, 1993: 121).

Daha çok saz şairlerinin şiirlerinde ve halk türkülerinde "şahan" olarak da geçen şahin, "avcı kuş" olmasından dolayı sevgiliye benzetilir. Sevgili de tıpkı şahin gibi aşğını avlamada ustadır (Albayrak, 2004: 479). Çalışmada şiirleri incelenen şairlerin pek çoğu, dörtlüklerinde sevgilinin bakışı ile şahin arasında ilgi kurmuştur. Şahinin başı büyük, gözleri iri, göğsü geniştir (Ceylan, 2007: 223). Dizelerde sevgiliye şahin bakışlı diye seslenilmesinde kuşun gözlerinin iri olması bir etkidir. Kadında iri göz makbul sayılmaktadır. Şahinin gözlerinin diğeri bir özelliğı de avını yükseklerden tespit edecek keskinlikte olmasıdır. Âşık için sevgili şahin konumundadır, âşık sevgilinin avıdır.

Ey şâhin bakışlı yükseğe bakma
İndirirler seni kola bir zaman
Âşık sâdıkları odlara yakma
Hiç lûtfun olur mu kula bir zaman

(SNE-AÖ, 1956: 27)

Ol benim şâhin bakışlı şehlevendim bunda yok
Serfirazım nev zuhûrum bî menendim bunda yok
Ben kime ahvâlimi arzeyeleyüp memnûn olam
Yâr ı garım hemdemim ol dilpesendim bunda yok

(SNE-AÖ, 1956: 197)

Râhvan bir esb-i lâgarın
Vasfında âcizdir bu kalem
Bir kâse süm tâvus-ı düm
Şahin bakışlı fil-i şikem

(SS-BZ, 1988: 132)

Şah turna ötüşlüm şahin bakışlım
Şekerden tatlı bal mısın nesin
Karanfil yanaklı nergiz kokuşlum
Çiğdemden güzelsin gül müsün nesin

(İG-D, 2005: 234)

Mahâ nûr bahşeder güneş yüzlerin
Mürdeye can verir mu'ciz sözlerin
Şâhâne bakışın şâhin gözlerin
Keykûbât 'a Kahramân'a değişmem

(DD-D, 2011: 125)

Sevdiğim şahin bakışlı
Sîmâsı nevrûz nakışlı
Kalem kaş keklik sekişli
Yürüyüşün yârime benzer
Sevdiğim şahin bakışlı

(HR-S, 1997: 190)

Yârim kaşların hilâli
Mest eder lebî zülâli
Gözleri şahin misali
Bakışın yârime benzer

(HR-S, 1997: 190)

Şahin, yavru kuşken avlanır, daha sonra ise eğitilerek onunla ava çıkılır. Şahin, doğan gibi elde taşınır ve avını üzerine bilekten salınır (Gören, 2010: 267). Şahinin av için eğitilip kullanılması ile ilgili yaşanmışlığa şairlerin dizelerinde ulaşabiliriz. Kolda şahin taşımak zenginlik, beylik alametlerindedir.

Altı arap atlı kolu doğanlı
Beyleri gördüm de bulandım bugün
Kolu tar şahinli yağız atları ,
İlleri gördüm de bulandım bugün

(İG-D, 2005: 238)

Kolda götürürler şahini bazı
Güzeller ikrarı yiğidin sözü
Her daim severler gelini kızı
Taze yağı bala katmış gib'olur

(İG-D, 2005: 295)

Erzurumlu Emrah da zenginlik ve görkemi ipekler kuşanıp kolunda şahin taşımakla somutlaştırmıştır. Ancak bu zenginliklerin geride kaldığını ipeğin yerini kendirin alması ile belirtir.

Ben de Emrah idim kendi halıma
Şahin kuşu kondururdum koluma
İpek şadda kuşanırdım belime
Şimdi kendir keser bellerimizi

(AS-EE, 1999: 196)

İnsanlar tarafından eğitilip avca kullanılmasından önce şahinin yaradılışında da avcılık vardır. Şahinler genellikle böceklerle, küçük memelileri ve kuşları avlayarak beslenir (Albayrak, 2004: 479). Dadaloğlu dizelerinde bu doğal gerçekliğe yer vermiştir.

Dadalı 'm da der ki davı bu davı
Gölde gövel ördek şahinin avı
Ne kadar medh etsem Avşar 'ın beği
Yenilmez mızırağı yaman ildir bu

(İG-D, 2005: 317)

Şahinin küçük kuşları avladığı gerçeğinden yola çıkan şair, turna gözlü olarak nitelendiği başka âşıklerce fark edilmemiş olmasını dilediği bir güzeli şahin gibi avlamak istediğini belirtir.

Bir dost ararım ki açsam razımı
Meclis-i irfanda çalsam sazımı
Bir turna gözlüye salsam bazımı
Hiç avcu şahini salmadık olsa

(ŞE-G, 1987: 22)

Sevgili ile şahin benzetmesinin yanında avına hızla inen şahin ile ok arasında da benzerlik kurulmuştur. Atılan okun hedefine hızla yol alması şahinin avına yol almasına benzetilmiştir.

Oklar uçup gider şahanlar gibi
Mert de aşp gider aslanlar gibi
Kılıçlar oynaşır ceylanlar gibi
Kesilir ne başlar meydan içinde

(EÖ-K, 1976: 60)

Şahinin kendisine benzetilen olarak kullanıldığı dörtlükte benzeyen şairin gönlüdür. Şairler duygu yoğunluğu olan kişilerdir.

Şahinleyin yüksek uçar
Kaplan gibi kanlar saçar
Gökte buluttan nem kapar
Ben gönlümü bilmez miyim

(EÖ-K, 1976: 76)

Şahin, yiğitlerin benzetilebileceği güçlü, yırtıcı kuşlardan biridir. Köroğlu'nun dizelerinde koç, aslan ve şahin yiğitlerin sıfatı olmuştur.

Asıl koç yiğitler pusuda saklı
Belleri kılıçlı, eli mızraklı
Hep şahin bakışlı, aslan sıfatlı
Yürü, kan içenler hep binler yaşa

(EÖ-K, 1976: 100)

1.13. TAVUS

Türk lehçelerinde tavus için tovus, tavıs, pablin, tös, tāvus, tavis, tāvus, tavus, toz kelimeleri kullanılır(www.tdk.gov.tr, 2018).Arapçada tâvus (ç.etvâs ve tavâvis); Hintçede sarrâh; Farsça ise fisâ ismi verilir (Gören, 2010: 273). Divanı Lügatit Türk adlı eserde tavus kuşu için yun kuşu kullanılır.

Sülüngillerden, erkeğinin tüyleri uzun, kuyruğu parlak, güzel renkli, acı ve tiz sesli, süs hayvanı olarak beslenen bir kuş (www.tdk.gov.tr, 2018)Erkeğinin tüyleri uzun, kuyruğu parlak ve güzel renklidir. Tavus kuşlarının uzunluğu genellikle 110- 125 cm. arasındadır. Hindistan ile Seylan'da yaşarlar. Genellikle süs hayvanı olarak beslenirler ve pek çok çeşitleri vardır (Aktaş, 2005: 105).

Tanrının katından gelmesi ve uçamaması gibi çeşitli benzerlikleri yönüyle ‘tavus kuşu’ da tavuk ve horoz başlığı altında ele alınabilir. Tanrı kuşu olarak da bilinen tavus kuşu halk arasında mitolojik bir kuş olan ‘zümrüdüanka’ olarak anılır. Gösteriş, güzellik ve gururun sembolüdür. Kur’an-ı Kerim’de mutmain olmak isteyen Hz. İbrahim’e kesmesi emredilen dört kuştan biridir (Balaban, 2017: 161).

568 yılında İstemi Kağan'a elçi olarak giden Bizanslı Zamarkhos hükümdarın tahtını tavus figürlerinin taşıdığından söz ettiğine göre tavus kuşu taht sembolizmiyle ilgili olmalıdır (Çoruhlu, 1999: 153). Pek çok şairce anılan tavus; iffet, renk, gösteriş,

güzellik, itibar, ihtişam, kendini beğenme (ucb) ve böbürlenme sembolüdür (Ceylan, 2007: 228).

Çok güzel bir kuş olmasına rağmen tavus dertli bir kuşmuş. O güzel endamıyla yürürken gözleri ayaklarına takılınca, ayaklarının çirkinliğine üzülerək ah edermiş. Tavusun sesi de çirkin olup, ötüşü ‘ah!’ kelimesidir. Bunun nedeni tavusun güzelliğiyle çok gururlanması imiş. Allah onun gururunu kırmak için ayağını ve sesini çirkin yaratmış. Bir efsaneye göre de tavus, cennette bir kuş iken şeytanın cennete girmesine alet olmuş ve Âdem ile Havvâ’nın yasak meyveyi yemelerinden sonra cennetten çıkarılmıştır. Cennette ayakları da güzelken Allah ona ‘Her yanın süslü olsun, ancak ayakların çıplak kalsın; ayaklarını görünce cenneti ve eski hâlini hatırlayıp ah et!’ buyurmuş ve onu Bâbil’e indirip ayaklarını çıplak eylemiştir. Şimdi tavus her ah edişte cenneti hatırlarmış (Pala, 1995: 525).

Âşık Ömer’in dizelerinde bu rivayete yer verilmiştir. Tavus kuşu bu eyleminden sonra cennetten kovulmuş ayrıca güzelliklerinin bazıları elinden alınmıştır.

Rabbenâ her işimiz dâim muvâfiktir sana
Böyle takdîr eylemişsin aklımız ermez ana
Recm ile İblîs-i merdud gitti tâvus bir yana
İsıhna düştü yılân âh u sergerdan melil

(SNE-AÖ, 1956: 211)

Cennette ayakları da güzelken Allah ona ‘Her yanın süslü olsun, ancak ayakların çıplak kalsın; ayaklarını görünce cenneti ve eski hâlini hatırlayıp ah et!’ buyurmuş ve onu Bâbil’e indirip ayaklarını çıplak eylemiştir. Şimdi tavus her ah edişte cenneti hatırlarmış (Pala, 1995: 525). Şair bu dörtlüğünde tavusun ayakları ve sesi ile ilgili rivayete vurgu yapmıştır.

Tâvus mâlik idi aceb nefese
Pâyini gördükte gelir bu sese
Giriftâr etmişler bend-i kafese
Dudu kumru derûnî nidâ

(SNE-AÖ, 1956: 6)

Başındaki sorgucu, rengarenk kanat tüyleri ve kuyruğu ile kuşlar âleminin en alımlı üyelerindedir tavus (Ceylan, 2007: 227). Erkeğinin tüyleri uzun, kuyruğu parlak ve güzel renklidir (Aktaş, 2005: 105). Süslü ve gösterişli olanı erkek tavus kuşu olsa da şairler sevgilinin güzelliği için tavus kuşu benzetmesini kullanırlar. Şair, sevgilinin

süslenmiş hâlini tavus kuşu ile betimler. Sevgili, âşıklara kendini beğendirmek için kakülleri, gamzeleri ve süslü kıyafetleri kullanır.

Âşıkı seydetmeğe kâküllerin çîn eylemiş
Gamzeleri mübtelânın kasdına kîn eylemiş
Hüsnünü ol mehlika tâvus gibi zîn eylemiş
Halkı âşık kılmak için kendüye virmiş cilâ

(SNE-AÖ, 1956: 156)

Ziyneti tâvûs veş re'sinde olmuş müstetâb
Zulmet içre ger tulû' etmiş sansın âfitâb
Çetr olup olmuş hümâyun her taraf çekmiş tınâb
Bârigâh-ı hayme·i kübrâya benzer perçemin

(SNE-AÖ, 1956: 275)

Guş eden vasfın ıraktan vasfına akar yürür
Zanneder tavus anı mir' at-ı âb içre görür
Râzigar esse muhâlif keştiler pervâz urur
Çevrilür etrâfını şâhin şikârıdır Sinop

(SNE-AÖ, 1956: 313)

Şair, sevgilinin vasıflarını anlatmakta aciz kaldığını söylese de tavus ve şahin, güzelliğin somutlaştırılmasında şairin yardımcısıdır. Tavus kuşunun kuyruğunun görkemi ve şahinin bakışı sevgilinin güzelliğini sembolize eden unsurlardır.

Rahvân bir esb-i lagârın
Vasfında âcizdir bu kalem
Bir kâse süm tavus-ı düm
Şahin bakışlı fil-i şikem

(SS-BZ, 1988: 132)

Tavus kanatlarını açtığında en ihtişamlı hâline kavuşur. Dörtlükte sevgilinin göz alıcılığı tavusun ve gergefin renkleri ile ifade edilmiştir.

Tavus kuşu gibi kanat kakışlım
Yanakları miskü anber kokuşlum
Gergefinin üstü elvan nakışlım
Kenarı yaldızlım hanı görünmez

(AS-EE, 1999: 571)

Karacaoğlan dörtlüklerinde sevgili ile tavus kuşunu benzetme unsurları olarak kullanmıştır. Sevgilinin dikkat çekiciliğinin nedeni tavus kuşu gibi süslü olmasındandır.

Güvercin duruşlu keklik sekişli
Kıl rdek boyunlu ceren bakışlı
Tavus kuşu gibi göğsü nakışlı
Şöyle bir güzel ver gönlüm eğleyim

(SS-K, 2004: 505)

Her yiğidin devlet konmaz başına
Yâr ağlatan doyar m'ola yaşına
Göğsü nakış nakış tavus kuşuna
Benzettim yavruyu seçemiyorum

(SS-K, 2004: 510)

Hey ağalar bana zulum değil mi
Âlem dvn durdu duramadım ben
Yri benzetmişler tavus kuşuna
Boyun gördüm yüzün göremedim ben

(SS-K, 2004: 528)

Şair, İzmirl güzellerin ll renkli elbiselerini tavus kuşunun tüylerinin rengi ile ifade eder. Kuşun yürüyüşü ile salınan kuyruğu sevgilinin nazlı yürüyüşüyle salınan elbise arasında benzetme yapılarak sevgili övülmüştür.

Açılır evvel bahr hub hevs İzmirlin
Dem sürer leyl  nehar ehl-i -safs İzmirlin
Nice yüz bin nâz ile zeftr eder serverleri
Salınur tvs-veş l'lin kabs İzmirlin

(SNE-A, 1956: 282)

Tavus kuşunun 25 yıl ömür sürdüğüne inanılır (Ceylan, 2007: 227). Aşğıdaki dörtlükte kuşun ömrünün uzunluğuna ve gıdasının çokluğuna vurgu yapılmıştır. Yiyecek ihtiyaçı çok olsa da keremi bol olan Allah tarafından ihsan edildiği dizelerde ifade edilmiştir.

Tâvus kuşunun mr firvan
Yetmiş Şehir dolusu gıddır inan
Ana da gıdyı eyledi ihsân

Kendi kereminden Bârî Teâlâ.

(SNE-AÖ, 1956: 6)

1.14. TURNA

Türk lehçelerinde turna için durna, torna, tırna, turnä, yaşıлча kelimeleri kullanılmıştır (www.tdk.gov.tr, 2018). Turnaya, Arapçada kürkiyy ismi; Farsçada is bâtir ve küleng isimleri verilir (Gören, 2010: 283).

Bataklık kuşları (Grallae) takımının, turnagiller (Gruidae) familyasından, 140 cm kadar uzunlukta, kül rengi, Avrupa ve Kuzey Afrika'da toplu olarak yaşayan bir tür (www.tdk.gov.tr, 2018). Avlanma ve yaşama ortamlarının yok olması sonucu turnalar oldukça azalmıştır. Yeryüzünün en gösterişli kuşlarından biri sayılan turna, genellikle bataklıklarda ve çayırılık alanlarda yaşar. Turnalar bir yuvayı yıllarca kullanabilir. Uçarken uzun boyunlarını öne, uzun bacaklarını geriye doğru uzatırlar. Bazı türlerde uzunlukları 1,5 m'yi bulur (Albayrak, 2004: 501). Çok iri, uzun bacaklı, uzun boyunlu, kısa kuyruklu, sürücül kuşlardır. Gagaları kalın ve düzdür. Gri, siyah ve beyaz tonlarının karışımı renkleri vardır. Gençleri kahverengidir. Sesi gür, çığlıksı ve trompet tonundadır. Ağır kanat vuruşları ile sürüler hâlinde "V" oluşturarak uçarlar. Tek tük ağaçlı sulak yerler, bataklıklar, sulak alanların çevresindeki ekili tarlalar ve çayırlarda yaşarlar. Hububat taneleri ve böceklerle beslenirler (Ceylan, 2007: 238-241).

Turna, halk hikâyelerinde; hasret, gurbet, haber ve selam gönderme unsuru olarak önemli bir yer tutar. Turnalar vasıtasıyla gurbetteki sevgiliden haber sorulur, selam gönderilir (Yıldız, 2011:192).

Turna Anadolu'da "kız" ve "güzellik" sembolüdür. Turnadaki "tel", süs ve uğur işaretidir. Oğuz Türklerinden beri görülen "gelinin başına turna teli takmak" geleneği, uğur getireceği inancından kaynaklanmakta; bu uğurun da bereketin ve refahın sembolü olduğu kabul edilmektedir. Turnanın konduğu tarlanın bol ürün vereceği halen halk arasında yaşayan bir inançtır. Anadolu'nun birçok yöresinde turna ilkbaharda buğday getirirse bolluk, kemik getirirse ölüm, yılan getirirse felaket; eğer alçaktan uçarsa soğuk, yüksekten uçarsa havanın sıcak olacağına inanılır. Bu özelliklerinden dolayı turna halk edebiyatının hemen bütün ürünlerinde yer almıştır. Âşık edebiyatında turnanın konumunu belirleyen öğelerin başında "haberci" oluşu yer almaktadır. Herhangi bir sebeple sevdiği insanlardan ve memleketinden ayrı kalan

insan mutlaka haberleşme ihtiyacı duyar. Türk halk edebiyatı ürünlerinde, özellikle halk şiirinde, hayal de olsa, Türk insanının faydalandığı haber araçlarından biri de gelenekte yer alan ve belli mevsimlerde göç eden turnalardır (Albayrak, 2004: 502). Zarif, boyu daha küçük, sesi daha tiz olan ve ülkemizde yaygınca bulunan bir göçmen türü vardır ki gözünün gerisinden çıkan beyaz süs tüyleri sebebiyle telli turna denilen bu turnalar gurbet ve sıla çağrışımlarıyla Türk halk şiirinin gözde kuşlarından (Ceylan, 2007: 238).

Yesevîlikte ve Bektaşîlikte turna en önemli kuşlardan birisidir. Horasan erenlerinin bazen turna donuna girdikleri görülür. Bu yüzden turna kutsal olarak bilinir ve kesinlikle avlanmaz. Mitoloji araştırmalarında böyle şekil değiştirmeye Metamorphose denir. Ahmet Yesevî'nin turna donuna girdiği, kendisiyle ilgili keramet olarak anlatılan önemli söylencelerdendir. Yakut Türklerinde de turna kutsal olarak bilinirdi ve hatta bazı yakut kabileleri turnadan türediklerine inanırlardı (Aktaş, 2005: 108).

Turna Anadolu'da "kız" ve "güzellik" sembolüdür... Uçarken uzun boyunlarını öne, uzun bacaklarını geriye doğru uzatırlar (Albayrak, 2004: 501-502). Anadolu kültürü içinde yoğrulmuş olan âşıkların şiirlerinde bu sembolü aynı şekilde kullandıklarını görürüz. Uçuş şekli nedeniyle olsa gerek şair, sevdiğini suya akarmış gibi inen turnaya benzetmiştir. Karacaoğlan'ın dizelerinde de sevgilinin görüntüsünü telli turnaya benzettiğini görürüz.

Gönül aşkınla ey dilber aceb sevdâya dût olmuş
Kulak çınlar gönül inler serim gavgaya dût olmuş
Dahi ol mâcerâdır kim dideler bulanık seller
Akan turnaya benzer cânib-i deryâya dût olmuş

(SNE-AÖ, 1956: 118)

Göğsü telli turna gibi dölektir
Gözler kara dolgun beyaz bilektir
Kuraş yayla şirin yeri gölektir
Kendi melek benzer yayla geline

(SS-K, 2004: 410)

Şair güzelliği övülmeye değer sevgilinin saçlarını betimlemek için turna telini kullanır. Bereketin ve refahın sembolü kabul edilen turna teli ile sevgilinin zülüflerinin benzetilmesi doğaldır. Sevgilinin zülüflerini görmek âşık için berekettir.

Şöyle bir güzeli sevmesi muraz
Sıyrırt kenarını köndelen curaz
Gerdan beyaz dudak sultâni kiraz
Zülüfü turnanın teline benzer

(İG-D, 2005: 275)

Âşık, daima güzelin peşinde avcı olmuştur. Kendisini dörtlükte şahin ile avcılık yapan kişi olarak tasavvur eden şairin hayalindeki güzel, turna gözlü olarak ifade edilmiştir.

Bir dost ararım ki açsam râzımı
Meclis-i irfanda çalsam sazımı
Bir turna gözlüye salsam bazımı
Hiç avcu şahini salmadık olsa

(ŞE-G, 1987: 22)

Turna, gurk gurk ezgisi ile öter. Sesi gür, çığlıksı ve trompet tonundadır (Ceylan, 2007: 241). Dadaloğlu, iki dörtlüğünde turnayı sesi ile ele almıştır. Boyuyla, bakışıyla, kokusu ile övdüğü güzellerin sesini de turnaya benzetmiştir.

Mıstık Paşa gitmiş odası yaşlı
Hatunları vardı hep turna sesli
Top top zülüflü de İstanbul fesli
Usul boylu hatunların nic'oldu

(İG-D, 2005: 336)

Şah turna ötüşlüm şahin bakışlım
Şekerden tatlı bal mısın nesin
Karanfil yanaklı nergiz kokuşlum
Çiğdemden güzelsin gül müsün nesin

(İG-D, 2005: 234)

Yırtıcı kuşların başında gelen şahinin bir avı da turnadır. Turnanın, beylerin eğittiği şahinlerle avlanmasının yanında silahla da avlandığı bilgisine dizelerde ulaşıyoruz. Şahinlerin gökte görünmesi ile turnaların yaşama şansı kalmamaktadır.

Kuş kemiğinden saraylar yaptırdım
Şahinime gökte turna kaptırdım
Gökteki kartala çanlar taktırdım
Kalmadı muradım der Gök Al'oğlu

(İG-D, 2005: 347)

Şahinler göğe çekilir
Turnalar yere dökülür
On beş yaşında bükülür
Beli yardan ayrılanın

(SS-K, 2004: 167)

Yekinin turnalar Van 'dan yekinin
Erciş 'in gölüne birden dökünün
Avcı silâhından da sakının
Erzurum çölüne konun turnalar

(İG-D, 2005: 248)

Göçmen kuşlardan olan turnanın katar hâlinde gelişi baharı, yazı sembolize eder.
Baharın gelişi yaylaların canlanması, güzellerle şenlenmesini de ifade eder.

Bülbül ne durun bahar yaz gelir
Bizim ile durna ile kaz gelir
Boyları uzun ablak kuğumun
İşittim kulama bir avaz gelir

(İG-D, 2005: 291)

Durnam gelir katar katar
Boynu kanadından atar
Gece gider gündüz yatar
Durnam yara selam söyle

(AS-EE, 1999: 118)

Gelişi ile baharı sembolize eden göçmen kuş turna gidişiyle de soğukların habercisidir.
Turnanın yurttan çekilmesi yeşilin, varlığın, bolluğun, canlılığın azaldığını anlatır.
Şair, ömrünün bitmesi ile turnanın temsil ettiği kış arasında ilgi kurmuştur.

Sefil Emrah diyer belim büküldü
Dağlar kara battı turna çekildi
Ömrüm zaya gitti taşım dikildi
Ya ver Han Selbi'mi ya vur başımı

(AS-EE, 1999: 193)

Âşık edebiyatında turnanın konumunu belirleyen ögelerin başında "haberci" oluşu yer almaktadır. Herhangi bir sebeple sevdiği insanlardan ve memleketinden ayrı kalan insan mutlaka haberleşme ihtiyacı duyar (Albayrak, 2004: 502). Gurbette olan şair,

sevdiklerine selamını iletme sağlığından haberdar etmek için turnadan yardım ister. Haberci olarak sembolize edilen turnadan, memleketten özlediklerini de dile getirmesini ister şair. Anne için çocuğunun canının sağ olduğu bilgisi değerlidir, şair bu bilgiyi de turna ile ulaştırır.

Telli turna bizim ele gidersen
Katık söyle kaymak söyle yağ söyle
Eğer beni sorsa ihtiyar anam
Boynum kıldan ince canım sağ söyle

(AS-EE, 1999: 183)

Turnam gidersin nereye
Dönüp bakmazsın geriye
Sevdiceğim Han-peri 'ye
Turnam yara selam söyle

(AS-EE, 1999: 279)

Bağdâdî turnayım vardı elimiz
Yoktur gurbetlikte soran hâlimiz
Dost köyüne uğrar iken yolumuz
Yavru şahin vurdu sînem yâreli

(ŞE-G, 1987: 39)

Erzurumlu Emrah ve Karacaoğlan da şiirinde turnayı haberci olarak sembolleştiren şairlerimizdendir. Sevdiklerine selam, habere göndermek için turnadan ricacı olurlar.

Dost ilinden gelen turna
Bekle kelamı kelâmı
Uğrar isen yâr yanına
Eyle selâmı selâmı

(OU-EE, 1976: 67)

Deniz kenarında yerler hurmayı
Kılavuz gönderdim telli turnayı
Ak göğsün üstünde sedef düğmeyi
Çözüp gider bir gözleri sürmeli

(SS-K, 2004: 444)

Yesevîlikte ve Bektaşîlikte turna en önemli kuşlardan birisidir. Horasan erenlerinin bazen turna donuna girdikleri görülür (Aktaş, 2005: 108). Âşık, dörtlüğünde haberci olarak tasavvur ettiği turnanın Yesevîlikte ve Bektaşîlikteki rolüne de hatırlatma yapar.

Uçup uçup ne diyara giderken

Sana mesken midir Horasan turnam

Gözüm yaşı ile arzuhal yazam

Aparıp yarımaya veresem turnam

(AS-EE, 1999: 216)

Oğuz Türklerinden beri görülen "gelinin başına turna teli takmak" geleneği, uğur getireceği inancından kaynaklanmakta; bu uğurun da bereketin ve refahın sembolü olduğu kabul edilmektedir (Albayrak, 2004: 502). Uğurun sembolü kabul edilen turna telinin güzellerce süs olarak kullanılması geleneğine şairin dizelerinde yer verilmiştir.

Ben varmaz oldum işime

Hayalın girmez düşüme

Turna tellerin başına

Sokup giden Dürye Dürye

(SS-K, 2004: 415)

Güzelliğin, zarafetin sembolü olan bir canlı ile sembolleştirilen sevgiliye gönderilecek hediye de uğur, bereket, refah gibi sembolik değer taşıyan telli turnadır.

Sunayı da deli gönül sunayı

Ben yoluna terk ederim sılayı

Armağan gönderdim telli turnayı

İner gider bir gözleri sürmeli

(SS-K, 2004: 444)

1.15. TUTI

Papağana Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde papağan, tutuğuşu, tutuygoş, totı, totu kuş, totı kuş, tutıy koş, toti isimleri verilir (www.tdk.gov.tr, 2018).

Taklide meyilli hançerelerini kullanarak insan seslerini tekrarlamaya çalışırlar. Diğer bazı kuşlar gibi papağanın da anavatanının Hindistan olduğu kabul edilir. Yiyeceğini tıpkı insan gibi pençesiyle alıp ağzına götürür. Şeker vb. tatlı yiyeceklere düşkündür. Kafeste ömürleri 50-70 yıl kadardır. Asla su içmediğine, içtiği takdirde öleceğine

inanılır. Yenmesi haramdır fakat papağan dilini yiyenin güzel konuşacağı, ödünü yiyenirse dilinin tutulacağı düşünülür (Ceylan, 2007: 194).

Papağanlarda gaga kalın ve kıvrık, bacaklar kısa, ayaklar ikisi önde, diğer ikisi arkada olmak üzere dört parmaklıdır. İşte bu bakımdan yiyeceklerini, ayaklarıyla, çok kolayca yakalayarak ağızlarına götürürler. Papağanlar genellikle ağaçlarda yaşayan ve meyve ve taneler ve bal özü ile beslenirler (Aktaş, 2005: 90).

Papağan, konuşma öğretilen, sesi, güzelliği ile bilinen kafes kuşlarından. Taklit ile birkaç kelime konuşması nedeniyle insanların tercih ettiği kuşlardandır. Dudu dilli deyimi güzel konuşan insanlar için kullanılır. Âşık şiirinde sevgili için sıkça kullanılan benzetmelerdendir. Aşağıdaki dördlüklerin hepsinde güzelin özelliklerinden biri de dududilli olmasıdır.

Başın pere pere puslu

Al mendilli eğrifesli

Dudu dilli kumru sesli

Güzel ister başın Berit

(İG-D, 2005: 315)

Sallanı sallanı gelen sevgilim

Söyle kömür gözlüm kimin yarisin

Kız senin derdinden derbeder oldum

Söyle tuti dillim kimin yarisin

(AS-EE, 1999: 470)

Sermestim ol yârin tûtî dilinden

Ölünce ayrılmam aşkı yolundan

Nâz u şive ile gonce gülünden

Bülbüle armağan âh u zâr geldi

(ŞE-G, 1987: 36)

Beş yüz atım olsa lâhurî şallı

Gümüşt en reşmeli kadife çullu

Mevlâ'm bana verse bir dududilli

Sarmaya bir ince bel ver sen bana

(SS-K, 2004: 393)

Senin aşkın beni mecnun eyleyen

Hançer alıp şu sînemi dağlayan

Edâ ile cilve ile söyleyen
Dudu dillerine göresim geldi
(SS-K, 2004: 440)

Ayağına geymiş altundan nalin
Gel dudu dillim gel karşımda salın
Mevlâ'dan istedim bir taze gelin
İkbal geri döndü kız ırast geldi
(SS-K, 2004: 441)

Ortadır kâmeti incedir beli
Bahçada açılır şol taze gülü
Özge canım için bir dudu dilli
Pek lâzım amma bulamıyorum
(SS-K, 2004: 512)

Bugün bir dilberi ettim temâşâ
Sümbül saçın sırma tele uydurmuş
Kesmiş kâkülünü dökmüş eğnine
Şirin şirin dudu dile uydurmuş
(SS-K, 2004: 637)

Güzel sevgilinin konuşmasının tûtîye benzetilmesinin yanında, âşık şiirinde sevgiliye tuti diye seslenildiğini de görmekteyiz. Bayburtlu Zihni sevgilisine iki gözüm tûtî derken Ercişli Emrah dudu kuşum der.

Mevlâ'yı seversen ey bâd-ı sabâ
O kâkül-i semensâye de gelsin
Pây-ı gubârından Isfahan hacîl
O dü çeşmim tûtîyâya de gelsin
(SS-BZ, 1988: 97)

Hurilerin perilerin eşisin
Kafeste beslenen dudu kuşusun
Elli kız ile yüz gelinin başısın
Gucmaya münasip beli Selvi'nin
(AS-EE, 1999: 498)

Seyir eylemekten kaldı gözlerim
Gör mahbubu saçı sümbül yüz üste

Dudu kumru baksa nisbet görünür
Göksü elvan elvan kalem göz üste

(AS-EE, 1999: 391)

Erzurumlu Emrah'ın dizelerinde de sevgili için tûtî yakıştırmasını görürüz. Şair sevgilisinin sözlerini, inceliğini tûtîye benzetir.

Zincir-i sevdâyı Emrah'a takmış
Rindân-ı girdâb-ı gama bırakmış
Ocaklar söndürüp çok canlar yakmış
Tûtî güftârınız letâfetiniz

(OU-EE,1976: 153)

İKİNCİ BÖLÜM

KARA HAYVANLARI

Kara hayvanları başlığında yırtıcı hayvanlardan aslan, kaplan, kurt; binek hayvanlardan at, deve, av hayvanlarından ceylan, geyik; çiftlik hayvanlarından inek, camız, öküz, keçi, koç, koyun, köpek; sürüngenlerden yılan; mitolojik hayvanlardan ejder geçen dörtlüklerde hayvan sembolizmi incelenmiştir. Bu hayvanlar kültürümüzde çeşitli yönleri ile yer bulmuşlardır. Gerçek hayatta hayvanlar, beslenme, ulaşım aracı ve giysilerinin hammaddesi olarak kullanılırken şirde iktidarın, gücün, türemenin, zayıflığın, saflığın, dostluğun, gizemin, korkunun sembolü olmuştur.

2.1. ASLAN

Arslana, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde arslan, aslan, arıslan, arıstan, arstan, şer, yolbars isimleri verilir (www.tdk.gov.tr, 2018). Arapçada abbas, dırgam, herseme, esed, gazanfer, haydar, leys, hizber, hizebr ve sibl isimleri; Farsçada şîr ismi verilir (Gören, 2010: 304).

Kedigillerden, Afrika'da ve Asya'da yaşayan, erkekleri yelesi, yırtıcı, uzunluğu 160, kuyruğu 70 santimetre ve ucu püsküllü, çok koyu sarı renkli güçlü bir tür memeli (www.tdk.gov.tr, 2018).

Aslan tüm kültürlerde gücün sembolü olarak yer almıştır. Türklerde de hem İslamiyet'ten önce hem de İslamiyet'ten sonra otoritenin kendisini ya da tahtını sembolize ederek gücü temsil eder. "Türk sanatında arslan figürleri daha çok Budizmle birlikte görülmekle beraber, Altaylar'da, Pazırık kurganlarından çıkarılan eserler üzerinde arslan ve grifon tasvirlerine rastlanması, bu hayvanın Türklerde daha erken devirlerden beri bilindiğini göstermektedir. " (Çoruhlu, 2000: 136).

Aslan başarının simgesi olarak yenen, kuvvetli, iyi olanı, yansıtır. Fiziksel özellikleri ile de Türk yiğitlerinin örnek aldığı güç sembollerindedir: "Hayvan mücadele sahnelerinde, arslan, Gök unsuruna uygun olarak zafer kazanan konumdadır. Ve (iyi/kötü, aydınlık/karanlık gibi) kavram çiftlerinden olumlu anlamı olanlara işaret etmektedir. Dolayısıyla birçok hayvan için geçerli olduğu gibi arslan da savaş, zafer, iyinin kötüyü yenmesi, kuvvet ve kudret sembolü olmuştur. Arslanın postu ve yelesi de yiğitlik sembolü olarak kullanılmıştır. Bu nedenle, Türklerde uzun saçın yaygın olmasıyla arslan yelesi arasında sembolik bakımdan ilgi kurulmuştur." (Çoruhlu, 2000: 136).

Mecaz olarak gürbüz ve yiğit adam anlamında da kullanılmaktadır. ...Gerek İslâmiyetten önceki gerekse sonraki Türk edebiyatında kuvvetin, yiğitliğin ve cesaretin sembolü olarak birçok eserde yer almıştır. Cengiz Han'ın soyuna ait bazı efsanelerde, Oğuzname'de, Dede Korkut Kitabı'nda arslan motifi kahramanları koruyan, büyüten, onlara kendi özelliklerinden bir şeyler katan özellikleriyle yer almıştır. Aleviler arasındaki yaygın bir inanişe göre Hz. Muhammed'in Miraç'ta yolu bir arslan tarafından kesilir. Peygamber yüzüğünü bu arslanın ağzına atınca arslan kendisine yol verir. Ertesi gün Hz. Muhammed Miraç'ı arlatırken Hz. Ali yüzüğü ağzından çıkararak Hz. Muhammed'e verir. Bundan dolayı Hz. Ali ile ilgili şiir ve

cenklerde arslan motifine çok sık rastlanır ve kendisi Allah'ın arslanı olarak adlandırılır (Albayrak, 2004: 20).

Arslan, Türkler arasında özellikle erkek adı olarak da fazlaca kullanılmıştır: Alparslan, Kılıç Arslan, Arslan Bey, Arslan Argun, Arslan Şah, Arslan Giray bunlardan tarihi şahıs isimleridir. Çeşitli özellikleriyle halk edebiyatının başta destan, masal ve hikayeleri; saz şairlerinin şiirleri olmak üzere birçok türünde yer alan arslana deyimlerde ve atasözlerinde de sıkça rastlanmaktadır: Arslanın ağzında, arslan olmak; arslan payı, arslan sütü deyimleri yanında: Arslan, köpek havlamasına iltifat etmez. Arslan kocarsa sıçan deliği gözetir. Arslan kuyruğuyla oynamak, dertsiz başına iş açmaktır. Arslan kükrerse atın ayağı kösteklenir. Arslan yatağında, yiğit çağında. Arslan, yatağından belli olur. Arslana ot, ata et. Arslanla gezen taşta kurtla gezen leşe konar (Albayrak, 2004: 20).

Bir inanişaya göre Hacı Bektaş Veli saltanatlı tahtında bir aslan ve geyikle beraber oturur. İkisi de aklın, ilmin ve ruhun simgesidir. Hacı Bektaş Veli'nin menkıbevi yaşantısının algılanış biçiminin bir göstergesidir. Onu sıradan insanlardan ayırmak, ululuğunu göstermek adına önemli bir tasvirdir (Boztemir, 2013: 100).

Yiğitlik ve cesaret vasıflarıyla anılan aslan, Âşık Ömer'in dizelerinde de bu manalarla yer bulur şair kendisine aslan diyerek seslenilmesini ister:

Eğer âşık isen ikrârına dur

Elâ gözlülerin safâsını sür

Irgandı seyir et binâsını gör

Sedbaşı'ndan çağır bize arslan deyü

(ŞE-G, 1987: 53)

Aslan, görüntüsüyle görkemli ve yeri göğü inleyen sesi ile etrafına korku salan bir varlıktır. Şiirlerde cesaret ve gücü sembolize eder. Âşık Ömer dizelerinde din aşkına savaşan gazilerin aslan gücü gösterdiklerini belirtir.

Hamdülillâh zâhir oldu mu'ciz-i Peygamberî

Gaziler din aşkına arslana döndü her biri

Şâd ü mesrur oldu cümle ehl-i İslâm askeri

Hak Teaâlâ Moskov'un fethin müyesser eyledi

(ŞE-G, 1987: 74)

Aslan avcı yırtıcılardandır. Aç bir aslan yiyecek bulmak için pusuya yatıp avını belirler ve amansız bir ölüm kalım savaşından sonra avı yakalar. Sultanın kendisi ve gazi askerleri avına aman vermeyen aç aslan olarak betimlenmiştir:

Dem çeker ejder gibi hem gâziler her subh u şâm
Nice yüz bin kahramanla Âl-i Osmân'dır varan
Aç gözün Nemçe kiralı Gâzi Sultân'dır varan
Ser halâs olmaz elinden bir aç arslandır varan
(ŞE-G, 1987: 81)

Özlü sözlerimize de konu olan aslan, Bayburtlu Zihni'nin şiirinde merhumu övmek amacıyla dizelerde yer almıştır.

Bu sözü söylemiş ezelde pirlər
Arslan yatağından bellidir derler
Taht-ı ammârîdir bütün bu yerler
Ya'nî Merhûm Ahmed Paşa Cezzârı
(SS-BZ, 1988: 107)

Kültürümüzde gücün ihtişamın simgesi olan aslan, yiğitleri sembolize eder. Bu yiğitler kimi dizelerde zalim düşman karşısında aslan kesilen zırh giymiş yiğitler olarak kimi dizelerde dağları yerinden oynatan aslan olarak karşımıza çıkar.

Ben göçerim kendi konar yurduma
Zırh giydirem arslanıma kurduma
Zalim düşman ne çok düştü ardıma
Suçum yoktur günahımı bilmedi
(İG-D, 2005: 89)

Haykırıp haykırıp kelle keselim
Seyreyleyin el ayağı şaşana
Yürün aslanlarım, savaş edelim
Buna kavga derler, bey ne, paşa ne
(EÖ-K, 1976: 61)

Yumruk vursa dağı yıkar
Düşmanın temelin söker
Aslan gibi dağı teper
Dağı taşı söker beyler
(EÖ-K, 1976: 40)

Köroğlu şiirlerinde aslan benzetmesine sıklıkla yer vermiştir. Bu şiirlerde mert yiğitler görünüşleri ile heybetleri ve hızları ile aslanla sembolize edilmiştir.

Asıl koç yiğitler pusuda saklı

Belleri kılıçlı, eli mızraklı

Hep şahin bakışlı, aslan sıfatlı

Yürü, kan içenler hep binler yaşa

(EÖ-K, 1976: 100)

Aç kurt gibi adam kapar

Hep maşallah deyin beyler

Heybetinden aslan korkar

Düşmanları yarar, yırtar

(EÖ-K, 1976: 40)

Kılıçlar oynaşır ceylanlar gibi

Kesilir ne başlar meydan içinde

Oklar uçup gider şahanlar gibi

Mert de aşır gider aslanlar gibi

(EÖ-K, 1976: 60)

Dadaloğlu gücün, görkemin simgesi olan aslanı dörtlüklerinde benzetme unsuru olarak kullanır. Dörtlüklerde geçen kişilerin ilki pençesiyle kan saçan aslana diğeri güçlü gövdesi ile aslana benzetilmiştir.

Yavru şahin gibi yüksekten uçar

Düşmanın görünce göğsünü açar

Aslan gibi pençe vurup kan saçar

Kara Seyfi eli bağlı bulundu

(İG-D, 2005: 345)

Kara çadır tutar ortası sallı

Ağır menciliste sohbeti belli

Bir aslan döşlü de beserek kollu

İlin seni ister Delikar Oğlu

(İG-D, 2005: 369)

Dadaloğlu gibi Köroğlu da dörtlüklerinde kendisini ve yakınlarını çeşitli yönleriyle aslana benzetir. Özellikle aslanın sesi ve gürlemesini kişilere sıfat olarak kullanır.

Deryanın yüzünde yatan gemiler

Zârından da dağlar, taşlar iniler
Dağında da aslan gibi gürüler
Kurt avazlı, kaplan ünlü KÖROGLU
(EÖ-K, 1976: 52)

DiZDAR der ki, döđüŖecek zamandır
Beş yüz atlı bana yetmez neyleyim
KÖROGLU'nu dersen bir genç aslandır
DEMiRCiOğLU yanında bir kahramandır
(EÖ-K, 1976: 86)

Padişah suratlım, kolu beratlım
Çentiyân kılıçlım, dest-i kuvvetlim
Böbür aslan huylum, kaplan sıfatlım
KÖSE KENAN emmim yanımda gerek
(EÖ-K, 1976: 95)

Derya atı biner, demir donludur
Meydana girende aslan canlıdır
Özü bir han oğlu, İsfehanlı'dır
şimdi KOCABEY'in yanımda gerek
(EÖ-K, 1976: 96)

Köroğlu'nun iki dörtlüğünde yiğit ile aslan arasındaki benzetmede diğerlerine göre farklılık vardır. Önceki dizelerde kendisine benzetilen aslanın en aşağıdaki dizelerde aslanın sesinden gür sesli olan insandır öyle ki şairin kendisi ve dizelerde adı geçen yiğidin bağırmasından aslan kaplan korkacak Ŗekilde ele alınmıştır.

KÖSE SEFER bilir yolun doğrusu
Burda belli olur yiğit hangisi
Aslanın ödünü çatlatır sesi
Böyle kahramanın günüdür bu gün
(EÖ-K, 1976: 97)

Bezirgân KÖROGLU'n görenler şaşar
Bağıranda arslan kaplan kan işer
El edüp AVVAZ'ın yanağın okşar
Meşerin arslanı, kurdu Bezirgân
(EÖ-K, 1976: 79)

Cesaretin sembolü olarak kullanılan aslan sevgili için de kendisine benzetilen olmuştur aşığıdaki dörtlükte. Sevgilinin güzelliğı aya benzetilirken yataktan kalkmış aslan dizeleri sevgilinin görkemini ifade etmiştir.

Buluttan çıkmış ay gibi
Gelir parlayı parlayı
Yataktan kalkmış bir aslan
Gelir horlayı horlayı

(EÖ-K, 1976: 35)

Sümmânî'nin bir güreş sahnesini canlandırıldığı dörtlüğünde, gücün sembolü olan pehlivanlar bir diğere güç sembolü olan aslana benzetilmiştir. Aslanlar avlarını uzun uğraşlar sonunda yakalar güreşte de pehlivanlar uzun uğraşlardan sonra rakibinin sırtını yere getirir.

Otağ şereflendi kuruldu divan
Dışarda cem oldu nice nevcivan
Elleşdi güreşdi üç dört pehlivan
Aslan cengi bir meydana yetiştim

(HR-S, 1997: 315)

2.2. AT

At için Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde yılkı, jilkı, kısrak, beygir, arkun, köçüt, kisrag, tay, sıp, sıpa, kulun, kulan, kolon, uluga, yund, yont, yond, yunat, pey, pepie, bie, biye, adgır, aygır, aksır, ıkılaç; Farçada esb, mâdiyân, pâlâ ve Arapçada feres, hayl isimleriyle karşılaşılır (www.tdk.gov.tr, 2018). (Gören, 2010: 321).

Divanı Lügatit Türk'te at ile ilgili pek çok kelime yer alması Türk kültüründe atın değerini belirtmede önemlidir.

arkun: Yaban aygırlarıyla evcil kısraktan olan at. Koşuyu en çok bu atlar kazanır (DLT.C1.107. 27).

aşbar: Samanla kepek karıştırılarak ıslatılır, ata yem olarak verilir (DLT.C1.117. 16).

at: “ Kuş kanatın er atın” savında da gelmiştir, “kuş kanadıyla, er atıyla” demektir (DLT.C1.34.23).

balkanuk, bakayuk: At tırnaklarının ortasında bulunan tümsecik et parçası (DLT.C3.177. 5).

beçel: Sünnet edilmiş kadın, hadım edilmiş erkek, iğdiş edilmiş at ve başka hayvanlar (DLT.C1.392. 17).

bi: Kısrak. Türklerce; Oğuzlarca değil (DLT.C3.206. 23).

bulak at: Boyu kısa, sırtı geniş at (DLT.C1.379. 25).

çile: Öğrekte bulunan atın yaş gübresi (DLT.C3.233. 4).

el: Atı anlatır bir isimdir. Çünkü at, Türk'ün kanadır. Atlara bakan seyise "el başı" derler (DLT.C1.48.29).

ıkılaç: Yakışıklı, yüğrük at. (DLT.C1.139. 4).

igış: Harınlaşmış at (DLT.C1.122. 8).

keriş: Atın yarnı, sırtı. (DLT.C1.370. 3).

kısrak: Genç kısrak. (DLT.C1.474. 3).

kolon eti: Atın kolan geçen yeri (DLT.C1.404. 10).

komuk: At gübresi. Başka gübreye bu ad verilmez (DLT.C1.383. 26).

kova: Türklerin kullandıkları gemde atların burnuna doğru dikilen kayış (DLT.C3.237. 22).

köçüt: At (DLT.C1.357. 11).

kulun: Tay (DLT.C1.404. 8).

kümüldürük: At göğüslüğü (DLT.C1.530. 6).

mançuk: Heybe, torba gibi at eğerine takılan şey (DLT.C1.476. 2).

sırp: İki yaşına girmiş olan tay (DLT.C1.319. 7).

teküzliğ: Alnı akıtmalı at. (DLT.C1.507. 15).

toğ: At ayaklarının kazdığı çukurlardan çıkan toz (DLT.C3.127. 9).

torığ at: Doru renkli at (DLT.C1.374. 2).

toruğ: At. (DLT.C1.373. 25).

tulun: Atın sağ ve sol dulundaki kemik (DLT.C1.401. 28).

tuşag: Köstek, at ayağına vurulan bukağı (DLT.C1.411. 22).

tü: At donu.

tüm: At renklerinden düz renk. (DLT.C1.338. 5).

uluk: Atın omuzbaşı. (DLT.C1.68. 3).

yal: Atın yelesi. (DLT.C3.160. 11).

yalğ: At yelesi. (DLT.C3.13.24).

yalu: Tayları bağlamak için kullanılan ip, örk. (DLT.C3.26.10).

yayguk: Kısrağın her iki memesinin ucu. (DLT.C3.27.16).

yular: At yuları (DLT.C3.28. 8).

yularlıg: Yularlı. (DLT.C3.49.10).

yund: At. Bu cins ismidir. (DLT.C3.7.15).

yundak: At fışkısı. (DLT.C3.44.18).(Karaarslan, 2010: 11-15).

Hayatı at sırtında geçen bir topluluğun insanların gözünde, at ve Türklük birbirinin tamamlayıcısı gibi görünür. Atın uğur getireceğine olan inanç, kendisiyle beraber başka inançların doğmasına da vesile olmuştur. Örneğin at, evin önünde, kışı eve doğru bağlanırsa, o eve bereket getireceğine, atın nefesinin hastalıkları gidereceğine ve at olan eve Şeytan'ın girmeyeceğine inanılırdı. Bu inançların etkisiyle, nazardan korunmak için, bazı evlerin çatısına atın kafatası asılırdı. Atın kuyruğunu kesmek Türklerde matem işareti sayılmıştır. Türk destan geleneğine göre, uykuda birinin bindiği atın kuyruğunu eksik veya kesik olarak görmek, ata binen adamın öleceğinin habercisi gibi yorumlanırdı. Atlar, ruhlar dünyasıyla bağlantıda bir araç olarak düşünülmüştür. Ve şamanların deflerine bazen, "şaman at" denilmiştir. Atların, ölenlerin ruhunu obur dünyaya götürdüklerine inanılmıştır. Kara Kalpaklarda tabuta, "Ağaç At" denilmesi, bu inanan bir izidir (Beydili, 2003: 71-72).

Gidebilen en uzak devirlerden beri at, Türkün ayrılmaz bir parçası olarak onun yanında yer almıştır. Atın gücünden, sür'atinden, etinden, sütünden, kılından, derisinden faydalanan Türkler, gerek et gerekse canlı olarak bilhassa Çinlilere değerli bir ihraç malı olarak sattıkları atlardan büyük maddi destek sağlamışlardır. Böylece at Türkler için insan ruhlu, konuşulana rahatlıkla anlayacak kadar zeki, savaşlarda binicisi kadar savaşçı, Gök Tanrı'ya ve atalara sunulacak kadar kıymetli bir kurban ve hediye sayılmıştır. Bunun içindir ki Türkler atı çocuk gibi sevip yetiştirmiş; barışta, savaşta, tarımda, ticarete, taşımada, eğlencede kullanmışlardır. Atı, kendi buluşları olan arabaya koşan Türklerdir. "Kımız" denilen içkisini sütünden, milli müzik aygıtları kopuz ve ıklığın göksünü derisinden, tellerini kuyruk kılından yapmış; gerektiğinde etinden besin maddesi olarak faydalanmıştır. Eski Türklerce gökten indiği kabul edilerek kutsallaştırılan at, ölümü hâlinde törenle veya kendisinden önce sahibi ölmüşse onun yanına gömülmüştür. Binicisinin savaşta ölümü hâlinde ise mezarına konulmak üzere kuyruğu kesilmiştir. At yarışları, at güreşleri, geniş Asya bozkırlarında görkemli ilkbahar ve sonbahar bayramlarında düzenlenen atlı top oyunları, cirit ve diğer atlı sporlar, sık sık hakanların ve sultanların da katıldığı çevgan ve küre oyunları gibi halktan büyük ilgi gören spor oyunları, atın Türk toplum

hayatındaki önemini bir kat daha artırmıştır... En eski devirlerden itibaren Türklerce ata verilen değer, Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinden sonra Selçuklular, Memlükler, Anadolu beylikleri ve Osmanlı dönemlerinde de devam etmiştir. Özellikle aşiretler arasında at âdeta kutsal bir varlık kabul edilmiş, bunun sonucu tanınmış kişiler arasında, ata mezar yaptırmak şeklinde kendini göstermiştir. Anadolu yanında İstanbul'da da birçok at mezarı bulunmaktadır... Atın, Türk toplum hayatındaki önemi XX. yüzyıla kadar devam etmiş, bunun sonucu at Türk folklor ve edebiyatında oldukça fazla bir yer tutmuştur. Türk boyları tarafından ata bazı ilâhî özellikler verilmiş, destan ve efsane kahramanlarına ait atların gökten gelen kanatlı yaratıklar olduğuna inanılmıştır. Orhun Anıtları'nda Kültigin'in atlarından birine alp unvanı verildiği (Alp Saçı) kaydedilmektedir. At koşumları içinde yer alan boyunluklara kıymetli taşlar, sihir ve nazarı önlediğine inanılan muskalar asmak bugün de Anadolu'da görülen bir gelenektir. Kurban olarak kesilen hayvanlar içinde eskiden en kıymetli olanı attı. Oğuz Türkleri verdikleri şölenlerde "attan aygır, deveden buğra, koyundan koç" kırdırmışlardır. Bu kurban motifi bütün Türk boylarında görülmektedir. Atlar bazen de "kansız kurban" olarak başıboş bırakılmıştır (Albayrak, 2004: 38-40).

Türk mitolojisinde adı en çok geçen hayvanlardanandır. Şamanist törenlerde at, şamanın gökyüzüne çıkacağı bineği ve kurban hayvanı olarak önem kazanmıştır. Şamanın davulu da hemen hemen her zaman at olarak nitelendirilmiştir... Türklerle ilgili birçok efsane, destan ve hikayede at sahibinin yakın arkadaşı, zafer ortağı, en değerli varlığı sayılmıştır. Savaşta yararları dolayısıyla kuvvet ve kudret simgesi de olmuştur. At sürüleri ise zenginlik belirtisi olarak görülmüştür.... At, ayrıca Türk kozmolojisinin çeşitli unsurlarına göre de anlam kazanmaktadır. Örneğin su unsurunun zoomorfik simgesi attır. Öte yandan su kökenli atlar denilen ve sudan çıkan kanatlı atları anlatan efsaneler de bu unsurlarla ilgilidir. Ayrıca, özellikle beyaz atların üzerinde beneklerin bulunması da uğurlu sayılmakta olup yine bu unsurlarla ilişkilidir. Diğer bir tür efsanevi atlar ise gök kökenli atlar olarak anılırlar. Göğe bağlı atlar kanatlı olarak düşünülmüşlerdir... Atla ilgili pek çok mitolojik motif İslamiyetten sonra da yeni özelliklerin eklenmesiyle devam etmiştir. Örneğin Hz. Muhammed'in ve daha sonra Hz. Ali'nin atının beyaz olarak vurgulandığını görüyoruz. Öte yandan Hz. Muhammed'i Mirde esnasında gösteren minyatürlerde Burak, Kur'an-Kerim'de bir tasviri olmadığı hâlde geleneğe uygun olarak kadın başlı ve çoğu kere gövdesi benekli bir at şeklinde tasvir edilmiştir (Çoruhlu 2000: 140-142).

Atın rüzgârdan yaratıldığına inanılır. Böylece rüzgârın gücü ve hızı ata geçmiştir. Ev yapılıırken en büyük direğe veya çadırın orta direğine at kanı veya at sütü sürülür. Dağ, orman ve ateş ruhlarına dua edilirken kırmızı at yelesi kullanılır. İyi at, uçan kuşa yetişir, hiç yorulmaz, düşmanı hisseder, sahibini önceden uyarır, kahramanın durumunu anlar, rengini değiştirir, ölen kahramanı bırakmaz vatanına geri götürür, yaralı sahibini iyi birisinin yanına yetiştirir... Atın kuyruğunu, kadının saçını, erkeğin bıyığını kesmesi yas işaretidir. Ve bunlara izinsiz dokunulması ya da kesilmesi de hakarettir (Karakurt, 2011:116-119).

Türk kültüründe at çok değerlidir. At, gücün, zenginliğin simgesi olurken diğer yandan sahibinin en yakını sayılır. Destanlarda, hikâyelerde kahramanın başarılı olmasını sağlayan da başını dertten kurtaran da attır. Birçok halk şairinin dizelerinde bu birliktelik, sevgi yoğun şekilde ifade edilir.

Sağlıktır her şeyin başı

Gamlanma gönül gamlanma

Yiğit yiğidin yoldaşı

At yiğidin öz kardaşı

(SS-K, 2004: 390)

Karacaoğlan'ın dua şeklindeki dörtlüğünde de ata verilen değer görülmektedir. Yaradan'dan istekte bulunmuş ve bir tane gök kır atının olmasını başka mal varlığına yeğlediğini belirtmiştir.

Kadir Mevlâ'm senden ziynet umarım

Yeğindir dalgamı cûş eyle beni

Çok mal vermesen de murad alırım

Bir gök kır atınan baş eyle beni

(SS-K, 2004: 455)

Gönülden geçenlerin sınırı yoktur. Bir gök kır at ile yetinen gönül başka bir dörtlükte beş yüz doru at ya da at olacaksa küheylan at istemiştir.

Beş yüz atım olsa beş yüzü doru

Binse etbalarım eylese harı

Beş yüzü de öveyk bini de kır

Beş yüz yedeğine al ister gönül

(SS-K, 2004: 482)

Bir küheylan at ver istemem eşek

Üstü kaplan postu tek olsun öşek
Kuş tüyünden yastık yumuşak döşek
Keçeler içinde yatmak isterim

(SS-K, 2004: 501)

Severim güzeli nice olursa
Boyu uzun beli ince olursa
Severim atımı dinççe olursa
Kovulmuşu yorulmuşu n'eyleyim

(SS-K, 2004: 506)

Köroğlu da şiirinde atına olan sevgisini dile getirir. Atına, nalını altından, çulunu üç güzele dokutacak kadar değer vermektedir.

Çamlıbel'e süreyidim yolunu
Altınlardan nalladayım nalını
Üç güzele dokutayım çulunu
Alma gözlü, kız perçemli Kır-Atım

(EÖ-K, 1976: 141)

Başını başımdan yukarı tutar
Haykırır, köpüğü başından atar
Kaçarsa kurtulur, kovarsa tutar
Alma gözlü, kız perçemli Kır-Atım

(EÖ-K, 1976: 141)

Dadaloğlu aşağıdaki şiirinde serim ata kurban diye seslenmiş ve dizelerde güzel ile atının özelliklerini sıralamıştır. Atın sağrısını, düşünü, kulağını, suratını tarif etmiş ve atın dört yaşında olanının; güzelin on beş yaşında olanının makbul olduğunu ifade etmiştir.

Şu yalan dünyaya geldim geleli
Serim ata kurban canım güzele
Değip on beşine kendim bileli
Serim ata kurban canım güzele

(İG-D, 2005: 76)

Atın uğru sülen petlisi de kalkan döşlüsü
Tavşan sağrılısı da çekiç başlısı
Güzelin ela gözlüsü de cevizî mor saçlısı

Serim ata kurban canım güzele

(İG-D, 2005: 76)

Atını ürker zor etmen gayet uslusun

Sahibini incitme Turalı neslisin

Güzelin ak gerdanlısı da eğri feslisi

Serim ata kurban canım güzele

(İG-D, 2005: 76)

At koşudan çıkmalı çıktığı zaman

Yalı kaval gibi ötmeli öttüğü zaman

Varıp güzel on beşine değdiği zaman

Serim ata kurban canım güzeli

(İG-D, 2005: 76)

Atım eğerinde de üstü tatlısı

Kalem kulaklı da kuru suratlısı

Güzelin orta boylusu sığın etlisi

Serim ata kurban canım güzele

(İG-D, 2005: 76)

Der Dadalı'm her yiğidin sevdası var başımda

Bu dediğimin ikisini her yiğit göremez düşünde

At dört yaşında güzel on beşinde

Serim ata kurban canım güzele

(İG-D, 2005: 76)

Şairin güzele ve kır ata olan sevgisini başka bir şiirinin dizelerinde de benzer ifadelerle görmekteyiz.

Şu yalan dünyaya geldim geleli

Severim kır atı bir de güzeli

At dördünde güzel on beşinde kendin bileli

Severim kır atı bir de güzeli

(İG-D, 2005: 143)

At harp olanda dizden yürüsün

Sultanî derler de atın dorusun

Sevmek abeş yağızı kara kır olsun

Severim kır atı bir de güzeli

(İG-D, 2005: 143)

At koşu dutmasın çıktığın zaman
Yelkesi kaval gibi hızlan yıktığın zaman
At dördüne güzel on beşine yettiği zaman
Severim kır atı bir de güzeli

(İG-D, 2005: 143)

At höyük sağrılı hoş karalı kalkan döşlüsü
Kalem kulaklı kernip dudaklı çekiç başlısı
Güzelin ördek boyunlu cevizi mor saçlısı
Severim kır atı bir de güzeli

(İG-D, 2005: 143)

Atın eyisi de kulağın diker
Güzel ığralanır, omzun silker
Kınalı keklik gibi gürleş ip kalkar
Güzele gerdan da ata döş gerek

(İG-D, 2005: 176)

Atların yiğidi de çabuktan olur
Güzelin göğsünde çifte ben olur
At dördünde biraz çiğ olur
Güzele on dört de ata beş gerek

(İG-D, 2005: 176)

Atın arlısı da üzengi takmaz
Güzelin tembeli yerinden kalkmaz
Ağalar onu da hiç gönlüm çekmez
Güzele tatlı dil de ata baş gerek

(İG-D, 2005: 176)

Atının özelliklerini sayarak şiirine alan diğer bir şairimiz de Köroğlu'dur. Atının yaşımı, fiziksel özelliklerini çeşitli benzetmelerle anlatır. Kullandığı sahiplenme ekleri ile atını arkadaş, yoldaş olarak sembolize eder.

Kır-Atı sorarsan yedidir yaşı
İridir gövdesi, ufaktır başı
Dizgini çekende un eder taşı

(EÖ-K,1976: 113)

Yokuşa yukarı tavşan sekişlim
Bayıra aşağı ceylân büküşlüm
Alnı akıtmalı, göğsü gümüşlüm

(EÖ-K, 1976: 113)

Yâre bir an öne ulaşmak isteyen âşık, şiirin nakarat bölümünde de Kır-At'ı rüzgâra benzetmiştir.

Estir Kır-Atım, es yâre gidelim

(EÖ-K-Köroğlu1976:113)

Köroğlu atını, Dor At adlı şiirinde arkadaş, yoldaş olarak sembolize etmiş, kardeş gibi sevgili gibi iki gözünden öpmek istediğini söylemiştir. Babam diye seslendiği atna nalın, çulun en güzelini layık görmüştür.

Gel doru at, gel kulağın çekeyim

Eğileyim, iki gözün öpeyim

Dizgin edip hünerine bakayım

Babam, dor-at, Çamlıbel'dir geldiğin

(EÖ-K, 1976: 114)

Boz Burun'dan aşırayım yolunu

Ham güneşten kesdireyim nalını

On dilbere işleteyim çulunu

Babam, dor-at, Çamlıbel'dir geldiğin

(EÖ-K, 1976: 114)

Dor-at, kimse binmemiştir üstüne

Mail oldum hünerine, postuna

Ol Arap'tan berat geldi üstüne

Babam, dor-at, Çamlıbel'dir geldiğin

(EÖ-K, 1976: 114)

Dadaloğlu şiirlerinde atının rengine de vurgu yapar. Ergen kıza benzettiği atı “kır bir at”tır. Diğer bir dördlükte atı için “gök kır at” ifadesini kullanır. Çöllere giderken yanında olmasını istediği at ise “boz at”tır.

Atımın kuyruğu cura saz gibi

Divana durmuş da ergen kız gibi

Alarmış yanağı bahar yaz gibi

Getirin kır atını göçem ellere

(İG-D, 2005: 86)

Dadaloğlu 'm oldum yetim
Nerde kaldı gök kır atım
Mell olan aşiretim
Avşarılıktan bıktı m 'ola

(İG-D, 2005: 64)

Dadaloğlu 'm der ki ne gelir elden
. / kuşağın kuşanak belden
Suyumuz toprağımız ol şregel 'den
Düşe idim boz atile çöllere

(İG-D, 2005: 68)

şairin rengini söyleyerek dizelerinde yer verdiği bir diğer at da al attır. Al at gökteki
kuşa hükmedecek güçte betimlenmiştir.
Bire İmirzeoğlu 'm yalnız girme savaşa
Al at hükmediyor gökteki kuşa
Eğere duyarsa İbrahim Paşa
Aferim Cerid'im der yeter gayrı

(İG-D, 2005: 118)

Türklerde deve, at, koyun gibi hayvanlar zenginlik sembolüdür. Yayılan allı dorulu
atların sahibi apanoğlu da bu zenginliklere sahiptir.

Atları yayılır allı dorulu
Tlleri yelken kovar irili
Yaylaya çekilir ağır srl
Poyrazından apanoğlu gelir Göğdeli

(İG-D, 2005: 138)

At çeşitli hayvanlara benzetilerek de dizelerde yer almıştır. Kır Atın Eşkini Dizden Sel
Gerek adlı Dadaloğlu şiirinde at, ceylana, sığına, geyiğe benzetilmiştir. İnsanın yol
için uygun yoldaşı olduğu ve kaçmak için de kovalamak için de atın yeteceği iki
dörtlükte belirtilmiştir.

At kulağın diker gözlerin szer
Ak ceylan gibi de çöllerde gezer
ırpıştırıverince de ceylan gibi tozar
Kır atın eşkini dizden sel gerekli

(İG-D, 2005: 169)

Ablak sığın gibi ardını atar
İma geyik gibi de önüne biter
Kaçtığından kurtulur koğduğuna yeter
Uygun yoldaşınan ırahvan yol gerek

(İG-D, 2005: 169)

Büyüklerin ağırlandığı, zengin meclislerin sahibi kişilerin atları da bu zenginliği gösterir nitelikte betimlenmiştir. Kır at lâhûri şallıdır.

Ağırdır meclisi marnurdur eli
Aşireti Çoşlu ile Kodallı
Kır ata binerler lâhurî şallı
Kıbleden Mursaloğlu gelir Göğdeli
At sahibinin en yakın dostu can yoldaşdır. At sahibinin dilinden anlar ve sahibi de at ile insanmışçasına konuşur.
Deh bire deh bire nazlı kır atım
Yarsuvat 'ta kaldı atım pusatım
Gelinler dul kaldı yavrular yetim
Gelir babam diye ağlar ne deyim

(İG-D, 2005: 185)

Dadalı 'm da söyler sözü özünden
Çok güzel sevdi de kendi zâtımdan
Uğru sülenpetli gök kır atınan
Düşe idim o dostıman yola ben

(İG-D, 2005: 200)

Yiğidin atı da kendi gibi yiğittir, hızlıdır, cenk zamanında sahibinin savaştığı gibi savaşıır.

Kula at da der ki yavuz kaçarım
Kepir tuspâsını uğrun geçerim
Üstümde yiğidin kanın içerim
Yalımlar arkamdan sündüğü zaman

(İG-D, 2005: 190)

Yağız at da der ki bağlan koruya
Varırsam ileri dönmem geriye

Üstümdeki yiğidi Mevlâ 'm koruya
Kılıçlar başıma döndüğü zaman

(İG-D, 2005: 190)

Binek hayvanı olmanın yanında savaş zamanında da Arap atlar sahibiyile birliktedir.
Koşup gidenlere fırsat verilmezken yiğitlerle birlikte savaşır.

Gürzün kösteğini kola takmalı
Arap atı sağa, sola yıkmalı
Kargılar mızraklar birden kalkmalı
Fırsat vermen arap atlar koşana

(EÖ-K, 1976: 61)

Arap at altımda durmaz savaşır
Kılıcı çekersem gözler kamaşır
Benim ilen şimdi devler uğraşır
Sizin ilen işim bitmez neyleyim

(EÖ-K, 1976: 86)

Al at, değme yiğitlere taş çıkarır vaziyettedir. Kavga durumunda sahibini kurtarmak için olduğundan daha da güçlenir ve canlanır. Sahibinin, üzengisiyle onu yönlendirmelerine uyar kuş olup sahibini kurtarır.

Al at der ki güzel olur donumuz
Cinsimizden çatal olur dilimiz
Kavga görünce sağalır ölümüz
Üzengi üzengiye değdi zaman

(İG-D, 2005: 190)

Kır at der ki ben atların başıyım
Gözü kanlı yiğitlerin kuşuyum
Her yerde de can kurtaran kişiyim
Üzengi böğrümü yirdiği zaman

(İG-D, 2005: 190)

Ebeş at der ki bağlansa kastıma
Kaplan derisi kapasalar postuma
Bir bey oğlu binse benim üstüme
Süzülüp konağa vardığım zaman

(İG-D, 2005: 190)

Hem Dadaloğlu'nun Şiirlerine hem de Karacaoğlan'ın Şiirlerinde Arap atı sıkça yer alır. Arap atları gũçlü atlar olarak bilinir. Beylere, yiğitlere yakıŐan atlar da Arap atlarıdır. Uzakları yakın edecek hızda, gŕrkemli, zenginlik gŕstergesi olan at çeŐididir.

Başı kar ' ardıŐlı soğuk pınarlı

Evleri gŕcmũŐ [de] yurtları belli

Altı arap atlı kolu doğanlı

Beyleri gŕrdũm de bulandım bugũn

(İG-D, 2005: 238)

Kalktı gŕ eyledi Avşar illeri

Ağır ağır gŕen iller bizimdir

Arap atlar yakın eyler ırağı

Yũce dağdan aÇan yollar bizimdir

(İG-D, 2005: 283)

Dadalı 'm der ki sıra sŕđũtler

İyilik ehli birbirini ŕđũtler

Altı arap atlı Şahbaz yiğitler

Atarlar cidayı ũstũ kan olur

(İG-D, 2005: 297)

Arap ata sahip olanlar atın ŕzelliklerinden dolayı ata seve seve biner. Atın gũcũ, heybeti sahibini tatmin edecek niteliktedir.

AŐnası olan da yolları dener

Belki sevdiceğim dŕner geriye

Arab atı olan iŐtahlı biner

AŞireti olan yaylağa konar

(SS-K, 2004: 413)

Zengin, ũnlũ, Őanlı beylerin atı da aynı ũn ve Őana sahip Arap atı olmalıdır. Karacaoğlan'ın dizelerinde bu ŕzelliklere sahip olunmaması yadırganmıŐtır. Şair yiğitlere yaraŐan at olarak da Arap atını gŕrũr.

Beğlerimiz Arab atlı

Dilberlerin dili tatlı

ũnlũ Őanlı Őatafatlı

Bu dil bizim diller değil

(SS-K, 2004: 478)

Binelim Arab atlara
Yaraşır koç yiğitlere
Ağzı açık nâmertlere
Yiğit sırrın açmak olmaz

(SS-K, 2004: 646)

Köroğlu, yurdunda gücün, hızın sembolü olan Arap atının olmamasını eksiklik olarak nitelendirerek dizelerinde bu durumu “aşk olsun” ifadesiyle belirtmiştir.

KÖROĞLU der arap atlar eşmeyen
Bizim iller Çamlı Beller aşk olsun
Er değildir seni görüp taşmayan
Gönül değil bir nefeste coşmayan

(EÖ-K, 1976: 78)

Sümmânî dünyayı eğersiz bir at olarak sembolize etmiştir. Eğersiz ata binmek ve atı kontrol etmek zordur. Atın eğersiz olması aynı zamanda sahibini olmaması olarak da anlaşılabilir. Bu düşünce ile yola çıkılırsa dünyaya da sahip olmak mümkün değildir.

Hayat gelip geçicidir.

Dünya bir eğersiz at

Bunu bilip süren var mı

Hiç kimseye vermez murat

Muradına eren var mı

(HR-S, 1997: 185)

Hız. Muhammed miraca yükselirken yanında olan atın adı Burak'tır ve Karacaoğlan, dörtlüğünde Arap atı, Burak'a benzetir. Arap at gücü, hızı ile görkemli bir hayvandır Burak da Hz. Muhammed'e eşlik eden görkemli bir varlıktır.

Arab at da Burak olur

Koç yiğitte yürek olur

Bun deminde gerek olur

Yiğide hor bakmak olmaz

(SS-K, 2004: 646)

Türk ve İslam kültüründe adları ile bilinen atlar vardır. Aşkar, Düldül, Boz At, Benliboz Türk İslam kültüründe anılan atlardır. Dadaloğlu, Türkmen Oğlu diye seslendiği kişiyi atını övmek için Aşkar ve Düldüle benzetmiştir. Atın görkemini anlatmak için iki özel atın adını birlikte anmıştır.

Bindiğin at Aşkar mıdır ya Döldül
İrenği bozadır der Türkmen Oğlu
Eyerlen kır atı mahzun kalmasın
Biner dövüşürüm der Türkmen Oğlu

(İG-D, 2005: 367)

Gâzînin birisi Ali Mülâzım
Hazret-i Ali'nin cengine lâzım
Cennet-i A'lâ'ya oldu mülâzım
Bir Döldül'ünoksân bir Zülfikar'ı

(SS-BZ, 1988: 113)

Karacaoğlan dörtlüklerinde Hızır'ın atı Boz At'ı ve Dede Korkut hikâyelerinde adı geçen Benliboz atı da anar.

Şevketli efendim sultanım vezir
Altmış bin kılıçlı yanında hazır
Deryalar yüzünde boz atlı Hızır
Benliboz' a binmiş o da geliyor

(SS-K, 2004: 616)

Getirin atımı binem Aşkar' a
Âlem bilir sevdiğim aşikâre
Dellâllar çağırsam günde beş kere
Satılmaz kumaşım gözden düşkündür

(SS-K, 2004: 619)

Doru at rengi kızıl olan, beğenilen, binmek için tercih edilen atlardandır. Atı en yakını sayan Türk insanı için avda da at en büyük yardımcıdır. Ercişli Emrah dizelerinde maral süreğinde doru atın kullanıldığını ancak gurbete çıkan için bunun geride kaldığını belirtir.

Yazan böyle yazmış ya ben ne derim
Döndü yolum gurbet ile giderim
Doru-at üstünde avım ederim
Al maral sürdüğüm çölüm kal benim

(AS-EE, 1999: 223)

Atın insan hayatındaki önemli işlevlerinden biri de yük taşımasıdır. Yük taşıyan at ile binilen at aynı özelliklere sahip değildir. Beygir yük taşımakta kullanılan alelade bir attır.

Değirmenden geldim beygirim yüklü
Şu kızın görenin del'olur aklı
On beş yaşında da kırk beş belikli
Bir kız bana emmi dedi n'eyleyim

(SS-K, 2004: 505)

Atın değerli olduğu ile ilgili bilgiye birçok kez yer verilmiştir. At bağışlamak hem beyin şanıdır hem de at bağışlananın atı hak etmesindedir.

Eteğinde kervan işler
Yükseğinde döner kuşlar
Kürk geydirir at bağışlar
Hemen beğler sende m'olur

(SS-K, 2004: 623)

Atın günlük hayattaki kullanımından farklı bir kullanımının olduğu bir başka dörtlükte de aşk atı benzetmesini görürüz.

Sümmânî bu sever seni ziyade
Nasıl bunu dille etsin ifade
Yâr köyüne erişilmez piyade
Binip aşk atına ulaşmak gerek

(HR-S, 1997: 275)

Ata yarışlarda, oyunlarda yer verilmesine Türk kültüründe sıkça rastlanır. Cirit oyunu at üstünde oynanan bir oyundur. Düğünlerde, bayramlarda at yarışları yapılır.

Yüce dağlar benim bir sualim var
Hani size konup göçen elimiz
Arab ata binip cirit atanlar
Görünmüyor gözü kanlı delimiz

(SS-K, 2004: 651)

Düğün olur Arab atı yetişir
Bayram olur kanlı kinli barışır
Durmaz gözüm gözlerine ilişir
On parmağım memen ile san gider

(SS-K, 2004: 588)

Koç yiğitler düğün bayram eylesin
Küheylan kişnesin aygır oynasın
Kazanlarda adam kanı kaynasın
Esir etmek yok ha, çalın kılıcı

(EÖ-K, 1976: 149)

Güzellerle göç edelim
Beyler neyleyip nidelim
Meydarıda at oynatalım
Boynun döndürü döndürü

(EÖ-K, 1976: 151)

Atın yarışmalarda, oyunlarda kullanılıp eğlenmenin yanı sıra ata binmenin kendisi de eğlenmektir.
Yiğit ata binmeyince eğlenmez
Yüreğimde yaram vardır, onulmaz
Coştu deli gönül coştı, yenilmez
Çıkıpta bir semte gitmek görünür

(EÖ-K, 1976: 122)

At, özellikle teknolojinin henüz bu kadar gelişmediği dönemlerde insanın en önemli taşıma aracı olmuştur. Hem insanın hem de eşyaların taşındığı en önemli yardımcıdır. At, maddi değerinin yanında gücün de simgesi olmuştur. Dadaloğlu şiirinde, beyin atlarının sayısını bin ile ifade ederken aynı zamanda hızlarını kuşlara benzetir.

Beyim gelir arkasında bin atlı
Cümlesi de sanki kuştur kanatlı
Ölürsek derdimiz olur bin katlı
Yâr yetimi kalır mıydı meydanda

(İG-D, 2005: 52)

2.3. CEYLAN GEYİK

Ceylana, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde ceylan, ceyran, gâzil, böken, kiyik, ceyren, bökön, cäyran, ceren, keyik, gazel, isimleri verilir (www.tdk.gov.tr, 2018). Farsçada âhû ve Arapçada gazel, havrâ ismiyle anılır (Gören, 2010: 381). Ceylan, Çift-parmaklılar (Artiodactyla) takımının boynuzlular (Bovidae) familyasından bir

memeli türü. Uzunluğu 110, yüksekliği 60 cm. Boynuzları yay gibi ve gözleri iridir. Toprak rengindedir. Zarif ve çeviktir. Eti ve derisi için avlanır. Kuzey Afrika ve Batı Asya'da çöl ve steplerde yaşar (www.tdk.gov.tr, 2018).

Ceren, gazal, ahu, maral, alımlı, zarif ve narin yapılı bir hayvandır. Gözlerinin iriliği, parladığı ve yürüyüşü (sekişi) dolayısıyla divan edebiyatı yanında, halk edebiyatında da –özellikle âşık edebiyatında- adından söz edilir (Albayrak, 2004: 94).

Geyik, Türk mitolojisinin, kökleri mezolitik devre kadar inen en erken sembollerinden biridir. Gök ve Yer unsurlarına bağlı olarak diğer birçok hayvanla benzer özellikler gösterir. Şaman törenlerinde kullanılan (biçimine girilen) hayvan ata veya ruhlardan biridir. Bu nedenle şaman elbisesinde veya davulu üzerinde (simgesel olarak veya ona ait bir parçayla) görülebilirler... Geyiğin birçok anlamının sembolik olarak Müslüman Türklerde devam ettiğini görüyoruz. Onun bu öneminin, özellikle çeşitli tarikatlarla ilgili menkıbelerde ön plana çıktığını görüyoruz. Örneğin, Bursa'nın manevi sahiplerinden sayılan Geyikli Baba'nın geyik biçimine girdiği anlatılmaktadır. Bunun gibi, bazı şeyhlerin bineği geyiktir. Ayrıca, nazara karşı geyik boynuzu kullanılmıştır ve bu sevimli hayvan, Anadolu Yörüklerinde bolluk ve bereketin sembolü sayılmıştır (Çoruhlu 1999:158-161).

Geyik edebiyatımızda birden fazla fonksiyonuyla yer edinmiştir. Geyik hem av hayvanı, hem avlanması yasaklı bir hayvan olmuştur. Geyik insanlara yol gösteren bir yardımcı ve kılık değiştirip bedenine girilen hayvanlardan biri olmuştur. Geyiğin yaygın özelliklerinden biri de sevgiliye benzetilmektir. Çünkü geyik fiziki özellikleri açısından güzel ve alımlı bir hayvandır (Boztemir, 2013: 102).

Geyik mitolojide iki yönlü olan hayvanlardan biridir. Hem olumsuz hem de olumlu bir sembolizmi olmuştur. Alevi-Bektaşî mitolojisinde ise olumlu anlamıyla yer edinmiştir. Geyik şiirlerde özellikle Hacı Bektaş Veli ile beraber kullanılmıştır. Hacı Bektaş Veli'nin ilk geyik bedenine girdiğine dair inanç şiirlerinde yer almıştır (Boztemir, 2013: 103).

Ceylan halk şiirimizde sıkça yer verilen hayvanlardandır. Halk şairi elinde saz, diyar diyar gezer. Geçtiği köyler, dağlar, ormanlar ceylanların, geyiklerin yaşam alanıdır. Gözlerinin güzelliği, duruşundaki zarafet, yürüyüş ve kaçışındaki incelik, kolay ulaşılamaması gibi özellikleri, ceylan ve geyiklerin halk şairlerinin şiirlerinde benzetme unsuru olarak kullanılmasını sağlamıştır. Sevgilinin gözleri, duruşu, endamı,

yüz vermeyip kaçıışı ürkek ceylanlara benzetilir. Çalışmada yer alan şairler birçok dizesinde ceylan, geyik, ahu, maral isimlerini kullanmıştır.

Sevgilinin gözleri ve bakışı için “ahu gözlü, ceren bakışlı, ala gözlü maral, kömür gözlü maral, maral bakış” kullanımları dörtlüklerde sıkça yer bulur.

Şu karşı ki dağda yanar bir ışık
Aldırmış sevdiğin ağlar bir âşık
Bir ceren bakışlı zülfü dolaşık
Sende bir gümanım var Çiçek Dağı

(İG-D, 2005: 94)

Ağca ceyran sürme çekip gözüne
Mayıl oldum şirin şeker sözüne
Cayız mıdır eller baksın (y)üzüne
Mevlâ bülür sennen cayar değılem

(AS-EE, 1999: 99)

Çarşamba gecesı seher vaktında
Gözüm bir alagöz ceyrana düştü
Ataşlı okunu vurdu bağırama
Oda yandı canım amana düştü

(AS-EE, 1999: 147)

Hey ağalar nece mecnun olmuyum
İtirmişem ala gözlü maralı
Dünya el uzatsa sağalmaz yaram
Açma tabip sinem kalsın saralı

(AS-EE, 1999: 192)

Bir avcının avı getse yaralı
Kalır mı onun heç sabrı kararı
İtirmişem kömür gözlü maralı
Çekilecek olsam dara giderim

(AS-EE, 1999: 224)

Sen ağlama kömür gözlü maralım
İçerim Selbihan elinnen senin
İster zehir olsun isterse ağı
İçerim Selbihan elinnen senin

(AS-EE, 1999: 235)

Senin o gözlerin kanlıdır kanlı
O maral bakışan kim kurban olsun
Aslını sorarsan Erdiş'li Van'lı
O Türkmen gezişen kim kurban olsun

(AS-EE, 1999: 241)

Çarşamba gecesi seher vaktında
Gözüm bir alagöz ceyrana düştü
Ataşlı okunu vurdu bağrım
Oda yandı canım amana düştü

(AS-EE, 1999: 270)

Yitirdim aklımı fikr-i yâr ile
Sevgili yârimdan selam gözlerim
Kalmışım rûz ü şeb bu efkâr ile
Gözleri âhûdan selâm gözlerim

(ŞE-G, 1987: 61)

Ahu gözlüm neye melil gezersin
Kuğu musun ceyran mısın nesin sen
Gören âşıkların bağrın ezersin
Kuğu musun ceyran mısın nesin sen

(ŞE-G, 1987: 67)

Beni helâk itti dürlü nazların
Sinemde yer etti acı sözlerin
Kudretten sürmeli âhû gözlerin
Kuğu musun ceyran mısın nesin sen

(ŞE-G, 1987: 67)

Ahu gözlerin sahibi güzel, sevgilinin aklımı fikrini alan sevdadan sevdaya düşüren,
aşığı sersem edip cümle âlemi aşkın pençesine düşürecek derecede etkili bir şekilde
sembolize edilmiştir.

Yağma edip akl ü fikrimiz aldı
Bir nâzik edâlı ulvânlı güzel
Yeni baştan bizi sevdaya saldı
Âhû gözlü bir ak gerdanlı güzel

(DD-D, 2011: 123)

Ayaklar altında bıraktı sersem
Her baktıkça senin âhû gözlerin
Düşer ser-pençe-i aşkına âlem
Süzüldükçe kemân-ebrû gözlerin

(DD-D, 2011: 160)

Dedim âhû-yı çeşmin fitne-i gamzen nedir bilmem
Dedi cellâd-veş âşıkların katlinde hançerdir

(DD-D, 2011: 199)

Erzurumlu Emrah, âhû gözlü sevgilinin güzelliğini “Hûrîde gılmanda emsâli yoktur” dizesinde belirtmiştir. Diğer iki dörtlükte ahu gözlü; âşığın bağında yara açan âşığı ateşlere salan, aklını başından alan güzellikte sembolize edilmiştir.

Cüdâ düşdüm yârdan kararım yoktur
Gamzeleri cellât kirpiği oktur
Hûrîde gılmanda emsâli yoktur
Bir âhû gözlünün meftûnuyum ben

(OU-EE, 1976: 90)

Bu maral bakışın ey peri-sûret
Çok açtı bağımda yara gözlerin
Bilmem âhû mudur yoksa ki âfet
Yakar baktığımı nâra gözlerin

(OU-EE, 1976: 105)

Beni böyle mest ü sergendân eden
Bir kalem kaşlıdır aynı âhûdur
Aklımı fikrimi perîşan eden
Bir zülfü perîşan sünbül gîsûdur

(OU-EE, 1976: 136)

Karacoğlan, şiirinde sevgili için “ceren kız, ceren yavrusu, ahu bakışlı, ceran gözlü ifadelerini kullanır. Ceren ürkekliği ile bilinen bir hayvan olsa da ceran gözlü olarak sembolize edilen güzel avcı kuşlardan şahin özelliği de taşımaktadır.

Giderken yolum uğradı
Uğruma şeker doğradı
Ben söyledim o ağladı

Gözleri ceren o kızın

(SS-K, 2004: 541)

Karac'Oğlan der ki sözün doğrusu

Kaşlarının ağı kalem eğrisi

Gözleri sürmeli ceran yavrusu

Nazlı sunam Han Aslı'ya benzersin

(SS-K, 2004: 560)

Barçın Yaylası'nda bir güzel gördüm

Kaşları hilal gözleri cerandır

Yanaklarında al al gülleri var

Dili bülbül kendisi bir şahandır

(SS-K, 2004: 598)

Karacaoğlan, istediği güzeli dörtlüğünde inci dişli, benlerle nakışlanmış gerdanlı, kara kaşlı ve ahu bakışlı olarak betimler.

Bir güzel isterim âhu bakışlı

Gerdanı bir karış benli nakışlı

İnci dişli olsun hem kara kaşlı

Boynuna sarılıp yatmak isterim

(SS-K, 2004: 501)

Barçın Yaylası'nda üç güzel gördüm

Birbirinden üstün şıvga fidandır

Aklım şaştı garib belim büküldü

Kaşlar hilâl gözler ahu cerandır

(SS-K, 2004: 600)

Âşık Ömer de dörtlüklerinde âşığı sevdaya salan, âşığa cefa çektiren, âşığın aklını şaşirtan güzeli ahu gözlü olarak sembolize eder. Ahu gözlü güzel âşığı cefasıyla bezdirmiştir. Âşık sevgiliden gelen her sıkıntıya göğüs gelecek şekilde betimlenirken edilirken şair bir dörtlüğünde Mecnuna döndüren güzelden artık el çektiğini belirtir.

Süzüp âhû gözlerini âşika nâz eyledi

Cevrini hadden aşırđı lûtfunu az eyledi

Ağlayup gülmediğime sevdiğim hazzeyledi

(ŞE-G, 1987: 97)

Muattar eyledi âfâkı itr-ı müşk-i hoşbûsu

Gönül sayyâdını sevdâya saldı çeşm-i âhûsu
Uyandı tîr-i kirpikler gözümden gitti uyhusu
Mübârek sâf bir mir' at oluptur sanki pehlûsu

(ŞE-G, 1987: 105)

Aklımı yağmaya verdi şu senin âhû gözün
Cânıma kâr eyledi bu nâz ile şîrin sözün
Hüsn içinde pâdişahsın bizlere â'da yüzün

(ŞE-G, 1987: 97)

Gayri artık kâmet-i bâlâdan el çektim yeter
Cevre mail dilber-i râ'nadan el çektim yeter
Bunca yıllar pâymâl oldum gezüp Mecnun sıfat
Gözleri âhû saçı Leylâ'dan el çektim yeter

(ŞE-G, 1987: 89)

Ceylan, gözlerinin güzelliği yanında, ürkek, narin, zarif yürüyüşü ile bilinen bir canlıdır. Halk şairleri, ceylanın bu zarif yürüyüşü ile sevgili arasında ilgi kurarak sevgiliyi “ceylan sekişli” kelime grubu ile sembolize eder.

Ak elleri nakışlının
Akça ceylan sekişlinin
Urup bağrım yıkışlının
Ah elinden vah elinden

(OU-EE, 1976: 109)

Buna binen gönül de yorulur mu derler
Ablak sığın gibi urguna ister
Akça ceylan gibi ayakta seker
Benim methettiğim ata
Tutkun yoldaş ile uzak yol gerek

(İG-D, 2005: 173)

Çiçeklerin top top açmış yazınan
Sığınların oynuyor nazınan
Âşıkların varır da çifte sazınan
Üsküdar'dan ünün gelir Göğdeli

(İG-D, 2005: 137)

Yokuşa yukarı tavşan sekişlim

Bayıra aşağı ceylân büküşlüm
Alnı akıtmalı, göğsü gümüşlüm

(EÖ-K, 1976: 113)

Ağ elleri nakışlının
Ağca ceyran sekişlinin
Nergiz kimi kokuşlunun
Ah elinnen dad elinnen

(AS-EE, 1999: 145)

Salavat getirsin cemalın gören
Bakişın turna da sekişin ceran
Uğradığın yeri edersin veran
Bülbül has bahçada gülinen oynar

(SS-K, 2004: 581)

Sevgilinin gözlerinin, yürüyüşünün ceylana benzetilmesinin yanında Türk kültüründe insanın en yakınlarından olan at da gezmesi, hızlıca kaçması bakımlarından ceylana benzetilerek dörtlükte yer almıştır.

At kulağın diker gözlerin süzer
Ak ceylan gibi de çöllerde gezer
Çırpıştırıverince de ceylan gibi tozar
Kır atın eşkini dizden sel gerek

(İG-D, 2005: 169)

Sevgilinin ceylana âşığın da ceylanın avcısına benzetildiği de şiirlerde görülür.
Aşağdaki dörtlüklerde, sevgili, avcıdan kaçan ceylan olarak sembolize edilir.

Hangi dağda bulsam ben o maralı
Hangi yerde görsem çeşmi gazalı
Avcılardan kaçmış ceylan misâli
Gitmiş dağdan dağa yoktur durağı

(SS-BZ, 1988: 81)

Ben bilirim sen ezelden güzelsin
Ceren gibi yad avcıdan tezersin
Niçin böyle melil mahzun gezersin
Boynun eğri zülüflerin bozgundur

(SS-K, 2004: 509)

Kararım aldı götürdü
Avcı maralı itirdi
Meni kül edip bitirdi
Selbihan dillenir gider

(AS-EE, 1999: 164)

Halk şiirinde ceylan, ceren avı birçok dörtlükte yer alır. Avcıların dağ başlarında gezen, yayılan, yaşayan ceylanları atlarıyla iz sürerek avladığı gerçeği dizelerde işlenir.

Yüce dağ başında yayılan ceylân
Avcılar geliyor dört yanın dolan
Her olur olmaza sırrını diyen
Boz bulanık çaya akmış gib'olur

(SS-K, 2004: 620)

Çıkmış yücesine avını avlar
İnmiş enginine ceyran kovalar
Değmen şu ceyrana beğler ağalar
Şirin şirin söyler dilleri bir hoş

(SS-K, 2004: 636)

Karac'Oğlan yavuz ata binerdi
Üstümüzde avcı kuşlar dönerdi
Ha deyince beş yüz atlı binerdi
Akça ceranları kovanlar hani

(SS-K: 454)

Binboğa da Koç Dağı'nı gözedir
Biter geyik göba de lale sümbül tazedir
Ablak sığınların boynun uzadır
Fariz avcı ister çölün Binboğa

(İG-D, 2005: 56)

Yazan böyle yazmış ya ben ne derim
Döndü yolum gurbet ile giderim
Doru-at üstünde avım ederim
Al maral sürdüğüm çölüm kal benim

(AS-EE 1999: 223)

Balta değsin ormanların kurusun
Gazel olsun yaprakların çürüsün
Top top olsun geyiklerin yörüsün
Avcıların avın alsın peşinden

(SS-K, 2004: 519)

Karac'Oğlan der ki güle ağdığım
Bazı bazı hatırına değdiğim
Yeğin ata binip ceylan koğduğum
O ıssız çöllere göresim geldi

(SS-K, 2004: 440)

Doğal hayat ile ilgili süreçler de âşık şiirimizde yerini alır. Ceylanların avcısı sadece insanlar değildir. Dörtlüklerde” gök boncuklu tazi” ifadesiyle yer alan tazılar da ceylanların avcısıdır.

Yaz olur meşede ceran av olur
Her sinekler bir alıcı kuş olur
Sen gidersen yüreciğim dar olur
Allı sunam kalk gidelim yaylaya

(SS-K, 2004: 399)

İnsanoğlu kurtulmuyor kazadan
Yaralılar nasıl durur sızıdan
Akça ceran kurtulmuş da tazıdan
Kaldırmış başını çöl deyi deyi

(SS-K, 2004: 466)

Ulam ulam olmuş yatar yazılar
Ceran kovar gök boncuklu tazılar
Başı hırızmalı cepkenli kızlar
Hani yaylam der de arzular gider

(SS-K, 2004: 589)

Koç yiğitler gider gelir yazıdan
Yaralılar yatamıyor sızıdan
Akça ceylân kurtulursa tazıdan
Baş kaldırır gider çöl deyi deyi

(SS-K, 2004: 466)

Ol hûrî gözlü gazâlî bulmağa iz kestiler
Kelb rakîbler ol şûhu tavşan gibi kanlattılar
(DD-D, 2011: 169)

Yine görünüyor Azez yazısı
Ceran kovar gök boncuklu tazısı
Gönül arzu eder koca Kilis'i
Yüz süreyim toprağına tozunan
(İG-D, 2005: 204)

Ulam ulam olmuş kalan yazılar
Ceren avlar gök boncuklu tazılar
Altı arap atlı şahbaz gaziler
Cıda vurup binmemize ne kaldı
(İG-D, 2005: 91)

Şahin avcılığı ile bilinen bir yırtıcıdır ve ceylan avcısının yardımcısıdır. Dörtlükte adı geçen Elbaşıoğlu sığın avı için şahin kullanır.

Çek katarı Kölete 'nin dağına
Döndür kılavuzu yolun sağına
Elbaşıoğlu şahin salar sığına
Rüstem Ağa'dan sakının turnalar
(İG-D, 2005: 515)

Ceylanların yaşam alanı dağlar, ormanlar, çöllerdir. Aşağıdaki iki dörtlükte şairler gönlün boşluğunu sahra benzetmesi ile somutlaştırmaktadır. Sahralar ceylanların gezdiği yerlerdir. Sevgilisini yitiren âşığın gönlü, sahra gibi boş sembolize edilmiştir.

Gönül sahrasında görüp bir âhû
Fezâ-yı aşkında seyyâd olmuştur
Neşter-i aşk ile baş kesip yâ-hû
Ol leb-i Şîrîn'e Ferhad olmuştur
(OU-EE, 1976: 137)

Bozulmuş ezelden takdir yazılar
Anadan ayrılmış melek kuzular
Baktım çar etrafa ağlar sızılar
Gönül sahrasının ceylanı gitmiş
(HR-S, 1997: 163)

Cerenin yaşadığı yerin çöl olduğu bilgisi Karacaoğlan'ın ve Ercişli Emrah'ın dörtlüklerinde dile getirilmiştir.

Çölleri vermişler akça cerana
Baykuşa vermişler ıssız verana
Yârinden ayrılan döner pervâne
Bülbül figanını güle düşürür

(SS-K, 2004: 630)

Deryada semekler çöllerde ahu
Sana hizmet eden çeker mi ahı
Emrah bir gededir sen İran Şah ı
Ya ver Han Selbi'mi ya vur serimi

(AS-EE, 1999: 407)

Emrah diyer tüşdüm elden ellere
Ördek oldum kondum gölden göllere
Ceyran oldum vurdum çölden çöllere
Gözümde yaş bitti kuru dil ağlar

(AS-EE, 1999: 127)

Gâhî feleklerde meleklerle beraber gezmişim
Gâh refâkat eyledim sahrâda ahûlarla ben

(DD-D 2011: 246)

Dağların da çöllere, ormanlar gibi ceylanların, geyiklerin yaşam alanı olduğu bilgisine şairlerimizin dizelerinde yer verilmiştir. Sevgili, dizelerde yücelerde salınan ceylan olarak sembolize edilmiştir.

Hey ağalar budur evvel baharda
Dağların salında bir maral gezer
Yeşil burunüpdür aldır valası
Dağların salında bir maral gezer

(AS-EE, 1999: 258)

Bunu ben demedim âşıklar diyen
Şu derdli sîneme hançerler vuran
Bilmem boz geyiktir bilmem ak ceran
Yüce yüce sarp kayada neler var

(SS-K, 2004:583)

Yücesinde emme geyikler geşir
Eteğinde telli turnam çağrışır
Eli göçmüş mayalan bağrışır
Eller melil melil bilmem nedendir

(SS-K, 2004: 608)

Yücesinde ima geyik pervane döner
Altın ak gerdanda mum gibi yanar
Sırtında libası her türlü döner
Düzülür yollara el karmakarış

(İG-D, 2005: 307)

Misk geyiklerden elde edilen hoş bir koku alarak bilinir. Bakışıyla ahuya benzetilen kızın göğsünün de misk kokması tabidir.

Göldeki kaz gibi göksü nakışlım
Ak gerdanı misk-ü amber kokuşlum
Huri misal yüzlüm ahû bakışlım
Söyle ince bellim kimin yarisin

(AS-EE, 1999: 471)

Yaz gelince soğuk pınarlar akar
Bitmiş geyik göbeği hoşça kokar
Salınıp güzelim seyrana çıkar
Gördükçe artıyor figanım dağlar

(SS-K, 2004: 577)

2.4. DEVE

Deve Türk lehçelerinde dävâ, döyâ, tüye, tüyâ, düye, tögâ isimleri ile karşılanır. Geviş getiren memelilerden, boynu uzun, sırtında bir veya iki hörgücü olan, yük taşımakta kullanılan hayvan (www.tdk.gov.tr, 2018). Farsça'da üstür ismi; Arapça'da cemel, hecin, fâlic, buht, ırab, bahîre, hâm, vasîle, naka, bâ'ir, ibil, saibe isimleri verilir (Gören, 2010: 396).

Deve, devegiller familyasından, geviş getiren, iri cüsseli, geniş tabanlı, hörgüçlü ve memeli bir hayvandır. Otobur olup bitki, ot ve çölde yetişen dikenli bitkileri yiyebilir. Ayak tabanlarının geniş olması sayesinde çöllerde kuma batmadan rahatlıkla yürüebilir. Devenin boynu uzun ve eğridir. Hörgücü ve uzun bacakları en belirgin

özellikleridir. Üst dudağı yarık olduğundan ağız kanamadan en sert ve dikenli bitkileri yiyebilir. Yük ve binek hayvanı olarak kullanılan deve yaklaşık 40 ila 50 yıl yaşar. Ayrıca devenin etinden, sütünden, derisinden ve tüyünden yararlanır. Normal ağırlığı 500-600 kg arasında değişir. Deve açlığa ve susuzluğa günlerce (10 gün) dayanabilir. Günde 18 saat yol alabilir. Bu yolculuk günde ortalama 100 km 'ye tekabül eder. Devenin uzun kirpikleri vardır. Deve bu uzun kirpikleri ile kum fırtınalarında gözlerini ve burunlarını kapatabilir. Develer genel olarak Asya devesi ve Afrika devesi olmak üzere ikiye ayrılır. Asya develeri çift hörgüçlü, Afrika develeri ise tek hörgüçlüdür (Gören, 2010: 397).

Diğer birçok hayvan gibi deve de Türk mitolojisinde alplik sembolü veya bir ongun idi. Özellikle buğra denilen erkek develer kahramanlar tarafından ongun (töz) olarak kabul ediliyordu. Çeşitli tasvirlerde, örneğin Suleg petrogliflerinde ve Akbeşim eserlerinde devenin ongun anlamında tasvir edildiğini görüyoruz. Bazı Şamanist inanışlarda savaş tanrısı Kızagan Tengere'nin Altaylı kamlar tarafından kırmızı yularlı erkek deve sırtında bir tanrı olarak tasvir edildiği saptanmıştır....Bu konunun izleri İslamiyet'ten sonra da yaşamıştır. Nitekim Dede Korkut Hikâyeleri'nde Bayındur Han güçlü bir boğayı bir buğrayla güreştirmekteydi. Bu güreşlerde boğanın yanı sıra, devenin de kuvvet/kudret kavramıyla ilgili olduğu anlaşılıyor. Nitekim Dede Korkut Hikâyeleri'nde deve, kahramanların kuvvet gösterisi için yendiği bir hayvandır. Deve güreşleri günümüz Türkiye'sinde de zaman zaman yapılmaktadır. Öte yandan İslam'dan önce olduğu gibi, sonra da devenin ongun olma niteliğinin devam emiğini görüyoruz. Söz gelimi Karahanlı'larda deve ünvan ongunu idi. Onun zaman zaman kanatlı olarak da tasvir edilmesi buna işaret etmektedir. Bu özellik devenin de hükümdarlıkla ilgili bir sembol olmasına yol açmıştır (Çoruhlu, 1999: 165-166).

Kara deve Anadolu ağızlarında güzel adlandırma yapılarak ölüm, ecel yerine kullanılır (Bozkaplan, 2009: 389).

Karacaoğlan'ın aşağıdaki dizeleri de bu kullanıma örnektir. Şair ecel kelimesini kullanmadan ölüm sonrası ile ilgili dileklerini paylaşmıştır. Ölüm her insanın sonudur ve şair ölümden sonra cehenneme giden kullardan olmak istememesini dörtlüğünde dile getirmiştir.

Kapımıza kara deve çökünce

Fırtınası şol âlemi yıkınca

Cehenneme kul seçilip çıkınca

Kadir Mevlâ'm o kullardan eyleme

(SS-K, 2004: 388)

Deve Türk kültüründe değerli bir yeri olan canlıdır. Deve katarları değerli eşyaların taşınmasında kullanılmış ve soyguncuların hedefi olmuştur. Şair dizelerinde gönlünü yüz deve ile somutlaştırmıştır. Deve katarlarına ulaşmak isteyenler gibi gönle de ulaşmak isteyenler vardır.

Yavru bu sözlerim sana misaldir

Acı sözler muhabbeti kısaldır

Gönül dersen yüz deveye misaldir

Uzadıkça katarına avlar var

(SS-K, 2004: 584)

Deve yorulduğunda, geviş getirdiğinde veya kızdıığında ağzından beyaz ve kırmızıya çalan renkte köpükler oluşur. Bu köpükler baloncuklar şeklindedir (Gören, 2010: 402). Dadaloğlu'nun dizelerinde Hasan Ağa'nın ağzından çıkan köpükleri devenin saçtığı köpüklere benzeterek kullanmıştır. Köpüklerin fazlalığını da yağmur benzetmesi yaparak ele almıştır.

Hasan Ağa dersen doludan içer

Nârasın duyanlar akşamdan kaçar

Girgin deve gibi köpüğün saçar

Sanasın havadan yağmur yağıyor

(İG-D, 2005: 292)

Deve, Türk kültüründe Alplik sembolü ve ongun olarak değer verilen bir canlıdır. Bu değer âşık şiirinde de devam etmiştir. Sevgili ile devenin benzerliği bu değer vermeye dayanmaktadır. Karacaoğlan, sevgilinin yürüyüşü ile tülü mayanın yürüyüşü arasında benzerlik kurmuştur. Aşağıdaki üç dörtlükte şair sevgiliye tülü maya yürüyüşüm diye seslenmiştir. Sevgilinin nazlı nazlı yürümesi devenin ritimli yürümesini çağrıştırmıştır.

Ala pınar taşın kara

Cemalın benzettim aya

Yörüyüşün tülü maya

Güller topla benim için

(SS-K, 2004: 542)

Tülü maya yürüyüşüm

İspir balaban bakışlım
Yayla çiçeği kokuşlum
Nergiz topla benim için

(SS-K, 2004: 542)

Sen asla kötüyne eyleme pazar
Hamaylılar takın değmesin nazar
Ağca ceran gibi çölde ne gezer
Tülü maya gibi sallan gez gelin

(SS-K, 2004: 569)

Şişmanca güzel kadınlara maya gibi denir. Karacaoğlan'ın dört şiirinde de bu kullanım görülür. Güzel, nazlı sevgili bu dizelerde kimi zaman maya kimi zaman beylik maya olarak betimlenmiştir.

Annacımdan gelen maya
Cemalın benzettim aya
Ağ topuğa sırma saya
Döker gider peşlerine

(SS-K, 2004: 410)

Hörü midir melek midir bilinmez
Şu yavrunun yamacında durulmaz
Azca baha ile satın alınmaz
Beylik maya gibi geçti sabahtan

(SS-K, 2004: 526)

Ağzı şeker dili lebin balıdır
Ah ettikçe yüreğimi eridir
Bin katar içinde bu bir tülüdür
Urum'da ve Şâm'da birdir bu gelin

(SS-K, 2004: 552)

Maya ile sevgili benzetmesinin yapıldığı bir dörtlükte deve yavrusu beserek anası mayaya benzetilen bir kız için kullanılmıştır.

Sarı çedik geymiş koncu kıсарak
Gidiyor da birim birim basarak
Anası mayadır kızını beserek
Emirler'den bir kız indi pınara

(SS-K, 2004: 397)

Deve yaradılış özellikleriyle dayanıklı bir hayvandır. Eski dönemlerde deve katarları ile insan ve eşya taşımacılığı yapılmıştır. Dadaloğlu dizelerinde de bu gerçek ele alınmıştır. Deve ipek gibi değerli eşyaların ticaretinde kullanılmıştır.

Yükseğinden enginine bakılmaz

Posta tutup meşelerin sökülmez

İpek yüklü tülülerin çekilmez

Sırça yüklü develerin Binboğa

(İG-D, 2005: 56)

Uzun Yaylalarda konup göçerken

Ağır yükü mayalardan çözerken

Al sofraya türlü taam düzerken

Bakın görün neye vardı halimiz

(İG-D, 2005: 525)

Develerin ticaret için kullanılmasının yanında konargöçerlerin yaylaya çıkmasında da kullanıldığı bilinir. Dadaloğlu ve Karacaoğlan'ın dörtlüklerinde yaylaya çıkarken ve yayladan inerken kullanılan develer yer alır.

Yaylamaya Binboğa'ya çıkardık

Katarınan tavsı maya çekerdik

Şöhret için sar 'altınlar takardık

Aralıkla kalan beyler nic 'oldu

(İG-D, 2005: 333)

KÖROĞLU eydür, gülbengi yetirdik

Erenlerin sancağını götürdük

Katar katar mayaların götürdük

Giden ordu senin, Şirvan bizimdir

(EÖ-K, 1976: 83)

Çamlıbel dağında yüksek kayalar

Beni kınamayın beyler, ağalar

Göçer gider katarlanmış mayalar,

İller; Demirc'oğlu durmasın gelsin

(EÖ-K, 1976: 104)

Hevâyî deli gönül hevâyî

Yavru şahin yüksek yapar yuvayı
Katarlamış Türkmen kızı deveyi
Çeker gider bir gözleri sürmeli
(İG-D, 2005: 188)

Beni yay eyledi bu âh ü zârlar
Çan çalıp develer nazlaşıp gider
Altı arap atlı dolu cidalar
Elinde turnalar şöyleşip gider
(İG-D, 2005: 271)

Beline bağlamış türlü sevayı
Arkasına çekmiş tüylü mayayı
Gördünüz mü Çiçek Dağından geçen sunayı
Kusursuz güzellik var Çiçek Dağı
(İG-D, 2005: 504)

Karac 'Oğlan der ki zatıdan zatı
Yükleyim de gitsin deveyi atı
Göçmek değil bizim elin muradı
Yâr ile gittiğim yollar görünür
(SS-K, 2004: 629)

Karac'Oğlan geldi güzel kervanı
Ben olayım devesine sarvanı
Fırsat elde iken sürün devranı
Kocalıkta devran sürülmez imiş
(SS-K, 2004: 635)

Havayi hey deli gönül havayı
Ay doğmadan şavkı vurdu ovayı
Türkmen kızı katarlamış mayayı
Geçip gider bir gözleri sürmeli
(SS-K, 2004: 444)

Pembe önceğini çalmış beline
Altın bileziği takmış koluna
Katarlamış mayasını yoluna
Alabahar yaylasını çekiyor

(SS-K, 2004: 614)

İnsan hayatında önemli işlevleri olan at ve devenin kullanıldığı bu dörtlükte övgüye yer verilmemiştir. Ölümlü dünyada hiçbir mal kalbin derdine ya da ecele fayda etmez gerçeği dizelerde işlenmiştir.

İsmail Bey yaylasından kalkınca

Soğuk sulu yaylalarım kal demiş

Vefa yoğ imiş de attan deveden

Derde derman olmaz imiş mal demiş

(SS-K, 2004: 633)

2.5. EJDERHA

Türkmence’de “Ajder-Ajdarha” , Kırgızca’da “Ajıdaar” , Nogayca’da “Azdaa” , Tatarca’da “Ajdaha” ve “Az’d’akı” şeklinde kullanılmıştır. Bu ad, Türkler tarafından “Ajdayya” ve “Ajder” şekillerinde Balkanlarda yaşayan Slav halklarından Sırp ve Bulgarların diline de geçmiştir. “Ejderha” adı taşıyan bu efsanevi varlığın Türkiye Türkçesinde bir adı da “Evren”dir. Çuvaş dilinde “Astaha” şeklini alan bu sözcüğün bir anlamı, “hikayelerde rastlanan kanatlı yılan” , diğer bir anlamı ise “acıklı ruh”tur. O, Çuvaş hikaye ve rivayetlerinde çok sayıda başı olan, insanlar ve hayvanlar yutarak yiyen, mitolojik bir varlıktır (Beydili, 2003: 191-192).

Ejderha. Söylencesel dev sürüngen. Kanatlıdır, korkunç bir görünümü vardır. Bazen devasa bir yılan olarak betimlenir. Yeraltındaki mağarasında yaşar ve orada bulunan hazineyi korur. Sularda veya gizemli bir ormanda yaşadığı da anlatılır. Bazen ateşin içinde barınır. Ağzından ateş saçar. Kuraklığın ve ölümün simgesidir (Uslu, 2016: 231).

Türklerde özellikle erken dönemlerde bereket, refah, güç ve kuvvet simgesi olarak kabul edilmiş bu efsanevi yaratık, Ön Asya kültürleriyle ilişkiye geçildiğinde bu anlamları zayıflamış ve daha çok alt edilen kötülüğün simgesi olmuştur...Türk kozmolojisinde yer ejderi ve gök ejderinden söz edilir. Yeraltında ya da derin sularda bulunan yer ejderi bahar dönümünde yerin altından çıkıyor, pullar ve boynuzları oluşarak gökyüzüne yükseliyor, bulutların arasına karışıyordu. Böylece yağmur yağmasını sağlayarak bereket ve refahın oluşmasına katkıda bulunuyordu (Çoruhlu, 2000: 133).

Ejderha ile sevgilinin saçı ve kâkülü arasında çeşitli yönlerden benzerlik kurulmuştur. Sevgilinin siyah kâkülü ejdere benzetilmiştir. Yine sevgilinin perçemi, yüzünün esrarını bekleyen ejderha olarak nitelendirilmiştir. Ejderhaların üç ya da yedi başlı olduğu rivayet edilmiştir. Dertli'nin dizesinde sevgilinin her bir saç teli üç başlı ejder olarak betimlenmiştir.

Gelindi âşıkın alındı gamın
Sürelim mecliste ehl-i irfânın
Ejderler misâli siyah kâkülün
Dökülmüş gerdanda teller hû çeker

(ŞE-G, 1987: 31)

Heft ser ejder gibi kaf üzre yaslanmış yatur
Mahzen-i hüsnündeki esrârı bekler perçemin

(DD-D, 2011: 159)

Dedim gîsûların gaddâr işittim ben senin gâyet
Dedi tâhkik anın her bir teli üç başlı ejderdir

(DD-D, 2011: 199)

Üç ya da yedi başlı olması, ağzından ateş çıkarması gibi olağanüstü özellikleri ile ejderha, âşık şiirinde, güçlü yiğitlere sıfat olarak kullanılmıştır. Ejderhanın ateş saçması Köroğlu ve Gevheri'nin dizelerinde yiğitlerin özelliği olmuştur.

Gel Deli Hasan in bu meydana
Ejderhalar gibi ateş saçana
Bu Acem'i vurup öte geçsene
Doldur dereleri leş leş üstüne

(EÖ-K, 1976: 68)

Hân Mehmed'tir İskender misâli
Seyfi Zülfikardır Haydar misâli
Gaziler her biri ejder misâli
Küffâra ateşler saçmak isteriz

(ŞE-G, 1987: 10)

Dadaloğlu'nun dizelerinde yer verdiği yiğitler ise ejderhayı elleri ile tutacak güçte betimlenir.

Arap at üstünde cıda atanlar
Eliyinen ejderhayı dutanlar

Soyunup meydanda savaş edenler
Beyler sana layık Küçük Al'oğlu

(İG-D, 2005: 350)

Akka Destanı'ndan alınan dörtlükte yer ile ejdarha arasında benzetme yapılmıştır. Çok fazla yiğidin yitirilmesi nedeniyle savaşılan topraklar, ağızındaki ateşle her şeyi yakıp yok eden ejderha betimlemesi ile dizelerde yer almıştır.

Toprağın fitneli taşların kanlı
Başın kavgâlıdır gözün dumanlı
Çok yiğitler yedin ejder dehânlı
Su'âl edenlere bastın inkârı

(SS-BZ, 1988: 106)

Bayburt'un Rusların eline geçmesinin konu edildiği Hart Destanı'nından alınan dörtlükte Mustafa Efendi'nin kahramanlığı övülmüştür. Kahramanın elindeki asanın Hz. Musa'ya telmih ile ejderhaya benzetilmesi olasıdır.

Biri Hobşaralı Musta'fendi
Elinde asâsı ejder menendi
Sâhib-i şeca'ât ulemâ kendi
Ceng etti yâd edip Perverdigârı

(SS-BZ, 1988:113)

2.6. İNEK CAMIZ MANDA ÖKÜZ

Manda, boynuzlugiller familyasının sığırlar alt familyasına ait evcil bir tür geviş getiren. İnek, doğum yapmış dişi sığır.Boğanın dişisidir. Öküz, kuvvetinden yararlanılıp çalıştırılan kısırlaştırılmış boğa. Mandaya Türkçe ve değişik Türk lehçelerinde camış, buyvol, eneke, buybol, höküz, kotaz isimleri verilir. İneğe ,Türkçe ve değişik Türk lehçelerinde inäk, hıyır, sıyır, uy, inek,sığır, kala, inäk, siyir isimleri verilir (www.tdk.gov.tr ,2018).

Manda çift toynaklı hayvanlar sınıfındandır. Öküze benzeyen, ondan daha iri, hantal yapılı bir hayvandır. Siyaha yakın koyuluktaki derisi üzerinde, seyrek olarak, uzun tüyleri bulunur. Mandalar, bataklık ve sulak yerleri çok sevdiklerinden sulara gömülüp saatlerce çamur içinde dolaşırlar. Mandanın Afrika'da, Güney Asya'da ve Avrupa'da yasayan birçok çeşidi vardır. Bunlar sürüler hâlinde yasarlar ve çoğu yabani... Kültürümüzde manda, yeşilliklerin, çayırların, sulak yerlerin sembolü olarak görülür

ve bu yerlere uğur getirdiğine inanılır. Bir Alanya efsanesinde mandanın öldürülmesiyle sahillerin uğurunun gittiği, yemyeşil orman ve çayırların kaybolduğu anlatılır. Onu öldüren adam da lanetlenip, memleketten kovulur (Gören, 2010: 494-495).

Boğa veya öküz; etinden, gücünden ve derisinden faydalanılan evcil bir hayvandır. Geviş getiren sığırların dışısına “ inek ”, inekten yeni doğmuş erkek yavruya “ buzağı ”, dişi yavruya “ düve”, bir yasına basmış buzağıya “ dana ”, burularak kısırlaştırılmış erkeğine “ öküz ”, burulmuş danaya “ tosun ” ve bunun iki buçuk yasını geçmiş erkeğine “ boğa ” denir. İyi cins boğanın silindir biçiminde bir gövdesi, kalın ve kısa bacakları vardır. Boynuzlar siyah ve kısa, kulakları ise tüylü ve uzundur. Canlı bakışları boğaya ayrı bir haşmet verir. Boğalar 2,5 yaşından itibaren damızlığa alıştırılırlar. 8-9 yaşlarına kadar damızlık olarak kullanılırlar. Bundan sonra boğaların erkeklik bezleri burularak bu hayvanlar kısırlaştırılır. Bu uygulamadan sonra boğalar “ öküz ” olarak çekim işlerinde kullanılır. Özellikle eskiden tarım ve hayvancılıkta öküzün yeri çok büyüktür (Gören, 2010: 380).

Boğa genellikle yer unsuru içinde değerlendirilmekle beraber, bazı anlamları açısından Gök'le de ilişkilendirilmiştir. Daha önce bazı kavimlerin türedikleri bir hayvan olduğundan söz etmiştik. Eski Türklerde, özellikle boğa veya öküz alplik ongunu veya simgesiydi. Erken devir Türklerinde savaş tanrısı sayılmış Ch'ih-yo'nun başı kaplan, ejder ve yabani boğayı andıran ve koruyucu ruh sayılan bir mask olarak da kullanılıyordu. Nitekim Kültigin mezar külliyesinin bark kısmının duvarlarında bulunan maskların bu maska benzediği de gözden kaçmamaktadır. Boğa ve onun yüksek bölgelerde yaşayan tüylü cinsi olan kotuz:, kuvvet ve kudret simgesi olduğundan, hükümdar veya hükümdarlık simgesi ya da -ongunu da sayılmıştır. Tonyukuk Yazıtı'nda hükümdarın yağlı, semiz bir boğa ile kıyaslanması bu konuyu desteklemektedir. Öte yandan Yak öküzü veya Kotuz kuyruğu egemenlik simgesi olarak tuğlarda da kullanılıyordu. Özellikle bu tip durumlarda boğa göğe bağlı (Gök Boğa) olarak düşünülüyordu. Ancak çoğu kere o Yer unsuruna girer. Nitekim, olarak öküz ve koç cinsi hayvanlar gömülerek Yer'e kurban sunuluyordu. ...Dede Korkut Hikâyeleri'nde de boğa güç, kuvvet ve yiğitlik sembolüdür. Bu hikâyelerde (Boğaç Han) veya Şehname'deki bazı hikayelerde, kahramanların bu anlamı yansıtmak üzere boğayı alt ettiklerini görüyoruz. Uygur Oğuz Kağan Destanı'nın başında da bir boğa şeklinin bulunması olasılıkla bu noktaya işaret eder (Çoruhlu 1999:162-164).

İnek, sığır, öküz, mandanın insanların hayatında önemli yeri vardır. Bu hayvanlar insanların yiyecekleri olmuş ayrıca toprağı işlemede ilkel dönemlerden beri insanın yardımcısı olmuştur.

Âşık Ömer de dizelerinde hayatın düzeninde insanların ihtiyaçlarını sıralamış ve öküzün çiftçiye lazım olduğunu belirtmiştir. Sığır ve koyunun insan için ihsan olduğunun belirtildiği dörtlükte, Hz. Âdem'in giyinmek için bu hayvanların derisi ve kıllarını kullandığı verisini paylaşır.

Çiftçiye öküz beğlere katır

Külhana tomruk hamama natır

Hırsıza cellâd cellâda satır

Çengiye çegane ne güzel uymuş

(SNE-AÖ,1956: 47)

Hasret ü fırkatten buldular necât

Sığır ile koyun ihsân eyledi

Deriler dokudu Âdem sâniyâ

Giyip vücudların pinhân eyledi

(SNE-AÖ, 1956: 10)

Şair, dövüş meydanını zor bir alışverişin yapıldığı meydan olarak betimlemiş ve dövüşecek kişinin gücünü yedi camus kuvveti ile sembolleştirmiştir.

Zor bezirgan bunun adı

Geldi bu meydanın tadı

Yedi çift camus kuvveti

Vermiş Allah bilin beyler

(EÖ-K, 1976: 40)

Hayvanlarla yaylaya göçmek Türk kültürünün bir parçası olmuştur. Dadaloğlu şiirinde baharla yaylalarda hayatın başladığını belirterek sağmal ineklerin insan hayatındaki yerini hatırlatır.

Karların yağmış da ardıç boyunca

Lâle sümbül gül boynunu eğince

Yaz baharda aşiretler gelince

Karışır sağmala yazın Binboğa

(İG-D, 2005: 54)

Ne kara yazılmış alnıma yazı

Varsak da aşiret tanımaz bizi
Sarız 'dan aşağı Yalak'ın düzü
Sağmalların yayılırdı yozunan

(İG-D, 2005: 196)

Hayata dair nasihatlerle örülmüş dizelerde öküz, insanların hayatına yaptığı katkılara rağmen iyilik görememiştir. İnsan vefasızlığının somutlaştırılmasında sembol olarak kullanılmıştır.

Belinde götürür gümüşlü bıçak
Eyilik olsa öküze olmazdı bıçak
Ağaya hayır etmez aslâ uşak
İyilik ettiğinden sakın kendünü

(EÖ-K, 1976: 118)

Mandalar, bataklık ve sulak yerleri çok sever. Sulara gömülüp saatlerce çamur içinde dolaşırlar. Şair, hayvanın yaşam alanındaki davranışlarını zevk ve sefa kelimeleri ile açıklar.

Yaban eşeğine eyledim nazar
Beğendiği yerde dolaşır gezer
Sığır her tarafı otlayıp gezer
Câmus gölde sürer zevk ile safâ

(SNE-AÖ,1956: 5)

Dünya büyük ve kırmızı bir öküzün tek boynuzu üzerinde durur. O boynuz yorulunca öküz dünyayı diğer boynuzunun üzerine atarken dünya sarsılır ve buna (Zelzele: Yer sarsıntısı) denir (Uraz, 1994: 19). Sümmânî'nin dizelerinde yer alan kızıl öküz Türk kültüründeki mitolojik canlıya telmih yapılarak kullanılmıştır.

Ne zâlim olurdu ne hâkim deniz
Ne şâhmerân olurdu ne kızıl öküz
Ne yer gök olurdu ne ay gün yıldız
Eğer ki kef ile nun olmasaydı

(HR-S, 1997: 208)

2.7. KAPLAN

Kaplana, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde kaplan, kabılan, gaplan, yulbarıs, jolbarıs, yolvas, colbors, päläng isimleri verilir.(www.tdk.gov.tr, 2018) Arapçada nemir, beber, bebir isimleri; Farsçada peleng ismi verilir (Gören, 2010: 440).

Kedigillerden, enine siyah çizgili, koyu sarı postu olan, Asya'da yaşayan çevik ve yırtıcı hayvan (Felis tigris) Etçiller (Carnivora) takımının kedigiller (Felidae) familyasından bir memeli türü. Uzunluğu kuyruğu ile beraber 225-260 cm. Tarçın renkii olup enine kara çizgilidir. Kuyruğu püskülsüzdür. Asya'da yaşar (www.tdk.gov.tr, 2018).

Kaplanın güç ve yiğitlik sembolü olduğuna işaret eden birçok sanat eseri, Orta ve İç Asya'daki kazılarda ele geçirilmiştir. Kazakistan'ın Esik kasabasında bulunan, ancak kazıdan bir süre sonra yok edilen Esik Kurganı'ndan çıkarılan eserler ve Altaylar'daki Tüekta Kurganı vb. kurganlardan çıkarılan eserler, hem bu konulara hem de bir zamanlar bu hayvanın da Hayvan Ata olarak saygı gördüğüne işaret etmektedir. Çeşitli yerlerde, örneğin Kudırge Kurganı'ndan çıkarılmış bir eyer kaşı üzerinde ya da Batı Türkistan'daki duvar resimlerinde, güç ve yiğitliği ispat etmek için kaplan avlayan yiğitlerin resimlerine rastlanmaktadır. Çeşitli araştırmacılar, IX. yüzyıldan beri sözü edilen Alp-Er-Tunga'nın (tunga kaplan demektir) eski savaş tanrısı Ch'ih-yo'yla ilişkili olduğunu ve Alp-Er-Tunga hakkındaki inanışların İslamiyetten sonra da devam ettiğini ve onun Şehnâme'de Efrasiyab olarak anıldığını ileri sürüyorlar. Kaplan postu, Budist devirlerde de Budizmin gücünü ve dolayısıyla hükümdarların kudretini ifade ediyordu. Arslan gibi, kaplan da bir taht sembolüydü. Öte yandan zıt kavramların savaşına işaret eden "hayvan mücadele sahnelerinde," kaplanın yenen hayvan olarak, yani olumlu unsura işaret ediyor şekilde gösterildiğini görüyoruz. Budist efsanelerde kaplan motifi bazen, fedakarlık ve erdemi vurgulanmak üzere kullanılmıştır. Bu efsanelerin Uygurcaya da çevrildiğini biliyoruz. İslam devrinde kaplanla ilgili alegorik sembolizmin büyük oranda devam ettiğini görüyoruz. Birçok ortaçağ Türk-İslam kaynağında kaplanın çeşitli vasıflarından bahsedilmektedir (Çoruhlu, 2000: 138).

Kaplan, gücün sembolü olan yırtıcılardandır. Bir yiğidi överken kullanılmasının nedeni de budur. Dadaloğlu'nun dizelerinde yer alan bey, kaplan bilekli olarak betimlenmiştir.

Hey bileği var da kaplan bilekli

Dövüşe inince çatal yürekli

Ortada çadırı dok uz direkli
Milli boy beyine kalmadı dünya

(İG-D, 2005: 69)

Köroğlu'nun kahramanlarından olan yiğidin betimlenmesinde de kaplan kullanılmıştır. Dizelerde geçen yiğit kaplanla güreşecek ve onu bu güreşte alt edecek güçte sembolize edilmiştir.

Bizim dağların kaplanı
Güleşe yıkar kaplanı
KÖROĞLU'nun kahramanı
Gelin ağlaşak Hoylu'ya

(EÖ-K, 1976: 144)

Köroğlu'nun dizelerindeki yiğit kendisidir. Şair, kendisini kaplana benzetmemiş gücünün, sesinin kaplanı bile korkutacak nitelikte olduğu belirtmiştir.

Bezirgân KÖROĞLU'n görenler şaşar
Bağıranda arslan kaplan kan işer
El edüp AVVAZ'ın yanağın okşar
Meşerin arslanı, kurdu Bezirgân

(EÖ-K, 1976: 79)

Deryanın yüzünde yatan gemiler
Zârından da dağlar, taşlar iniler
Dağında da aslan gibi gürüler
Kurt avazlı, kaplan ünlü KÖROĞLU

(EÖ-K, 1976: 52)

Kaplan postu, hem değeri hem de güzelliği dolayısıyla çok tercih edilir. Kaplan postundan çul, çarık, ceket ve sandık gibi giyecek ve eşyalar yapılırdı. Kaplan postu açık sarıya yakın ve üzeri siyah beyaz beneklidir (Gören, 2010: 443). Köroğlu'nun dizelerinde de kaplan postu, üzerine oturulacak bir eşya ve giysi olarak geçer. Değerli ve güzel olması özellikleri ile ona sahip olanların zenginliğini yiğitliğini sembolize eder.

Doldurmuş Kır At'ın gelir üstüne
Beni saymaz at oynattı Bezirgân
Bezirgân oturmuş kaplan postuna
Rahmeylemez yârânına dostuna

(EÖ-K, 1976: 79)

Behey, dörtlüler, beşliler
Gelin gelin, duruşalım
Kaplan postu giyişliler
Gelin gelin, duruşalım

(EÖ-K, 1976: 145)

Kaplan ile benzerlik kurulan başka bir öge de şairin gönlüdür. Âşığın gönlü uçarıdır, güzellerin peşindedir, aşk acısı ile her an yaralıdır. Şair, bu duygular içinde olan gönlünü kaplan benzetmesi ile kullansa da gönül havadan nem kapacak derecede narindir.

Şahinleyin yüksek uçar
Kaplan gibi kanlar saçar
Gökte buluttan nem kapar
Ben gönülümü bilmez miyim

(EÖ-K, 1976: 134)

2.8. KÖPEK

Köpeğe, Türkçede değişik Türk lehçelerinde, iyt, töbet, köbek, işit isimleri; (www.tdk.gov.tr, 2018). Farsçada seg, seglâp isimleri; Arapçada kelp (ç.kilâp) ismi verilmektedir (Gören, 2010: 471).

Köpekgillerden, boy ve biçim bakımından pek çok cinsi olan, çok iyi koku alan, sadık, bekçilik ve avcılık gibi işler için beslenen memeli. Soyu bugün bilinmeyen yaban türlerden evcilleştirilmiştir. En anlaklı hayvanlardan biridir. 94 ırkı vardır. İyi koku alır. Buldok, tazi, senbernar, bunların en iyi bilinenleridir (www.tdk.gov.tr, 2018).

Köpek Türklerde genellikle kurdun karşısında koyunun konumuna benzer bir işlev üstlenmiştir. Nitekim ayinler sırasında güçlü şamanlar kurt, kartal gibi hayvanların biçimine girerken, zayıf şamanlar köpek şekline giriyordu ve köpek genellikle yeraltına inerken kullanılıyordu. Bu olumsuz anlamına uygun olarak bazı Türk topluluklarında cenaze töreninde kurban edilen bu hayvan, Türk Kozmolojisinde ölüme işaret eden timsallerdendi (Çoruhlu, 2000: 154).

İslamiyet'ten sonra köpeğin ava verilen önem ve avın soylular arasında itibar gören bir spor olması nedeniyle önemi daha da arttı. Ancak avcı hayvan olarak çeşitli cins köpeklerin önem kazanmasıyla birlikte onunla ilgili olumsuz anlamlar da devam

etmiştir. Av köpeği dostluk ve sadakatin timsalidir, o ayrıca sabrın ve tevekkülün de bir amblemi olmuştur (Çoruhlu, 2000: 155).

Köpek ile rakip benzetmesine âşık şiirinde sıkça rastlanır. Köpek evin dışında durur ve yabancıların özel alana yaklaşmasına izin vermez. Âşık için de rakibin durumu köpeğin durumuna benzer. Sevgili ile arasında bir engeldir.

Ferâgat eyleyip ol kelb rakibler yârdan el çekmez

Mürâcât Zihniyâ gayrı tîğ-i kalkâna besbelli

(SS-BZ, 1988: 151)

Ey âlem-i hüsnün sâhib-kırânı

Öldür kelb rakibi virme amânı

Öldürmezsen kendi elinle anı

Ne öldü ne ölür ne ölse gerek

(ŞE-G, 1987: 43)

Gevherî'ye şimdi tâze dağ oldu

Hâtır gönül bilmek pek yasağ oldu

Rakib dedikleri itten çoğ oldu

Kırılmaz bir zaman böyle gider bu

(ŞE-G, 1987: 86)

Ağladırın göz göre men âşıkı lâyıık mıdır

İşidip ağyâr eder itler gibi kesb-i ferâh

Beni ağlatma kaşın yayına kurbân olayım

Hâtırım yıkma ki olsun tîgına kanım mubâh

(SNE-AÖ, 1956: 96)

Köpek avcılarının yardımcısıdır. İyi koku alan burunlarıyla avın izini sürerler. Dertli'nin dizelerinde de sevgili, av olan ceylana benzetilirken rakip onun izini süren ite benzetilmiştir.

Biri Leylâ biri Şîrîn bu iki pâkîzeler

Mecnûn ile Ferhâd' ı dağdan dağa atlattılar

Ol hûrî gözlü gazâlı bulmağa iz kestiler

Kelb rakîbler ol şûhu tavşan gibi kanlattılar

(D.D.-D., 2011: 169)

Âşık Ömer'in dörtlüğünde rakip köpek benzetmesi yapılmıştır. Sevgiliye göz koymak gibi kötü bir iş yapan rakip âşık tarafından kovulacak niteliktedir.

Rakip dedikleri bedkârı görsem
İtler gib-i anı biraz sürsem dursam
Demiş ki bir kerre yavrumu sarsam
Eski hasımları saramamış mı

(SNE-AÖ, 1956: 41)

Karacaoğlan şiirinde de rakip köpek benzetmesi görülmektedir. Köpeğe benzettiği rakiplerine tehditkar bir hava ile seslenmektedir. Şair hâlini hatırını soralım dese de rakiplerini salda taşınan ölü olarak tahayyül eder.

Karac'Oğlan söyler biz de varalım
Kelbler rakib olmuş biz de görelim
Halın hatırını anın soralım
Götürüp giderler salları içinde

(SS-K, 2004: 406)

Karacaoğlan sevgilisi için birbirine giren rakipleri köpek olarak tasvir eder. Kavga ortamının sevgiliye reva görülmesinden rahatsızlığını “Güzeli balınan beslemek gerek” dizesiyle dile getirir.

Karac'Oğlan eydür sarsam dilberler
Kelb rakibler birbirine girerler
Bundaki güzele niçin kıyarlar
Güzeli balınan beslemek gerek

(SS-K, 2004: 442)

Köpeği kötü bir benzetmede kullanan bir diğer şair de Âşık Ömer'dir. Şair, gayretin kıymetini bilmeyen boş insanları it olarak değerlendirmenin doğru olacağını söyler.

Tutalım kim gice gündüz eylemişsin gayreti
Kâmile yok i'tibârı câhil ile sohbeti
Dâimâ ecnâs ile ülfette bilmez kıymeti
Ey Ömer ben bunlara itler de dersem elverir

(SNE-AÖ,1956: 337)

Rakip, cahil insan, avcının yardımcısı olarak kötü benzetmeler içinde kullanılan köpek, aşağıdaki dörtlükte iyi mana da kullanılmıştır. Şair, köpeğin ekmeğini yediği kişiye sadık kaldığı gerçeğini dizelerinde işler.

Kedi ne kaşmerdir gör küçücükten
Porsuğu öldürsen almaz kötekten

Hele hakikatli var mı köpekten
Nan yediği yere eyler can feda

(SNE-AÖ, 1956: 6)

2.9. KURT

Kurt kelimesi için Türk lehçelerinde gurt, kort, silävsin, sualçan, çili, gürt kelimeleri kullanılır (www.tdk.gov.tr, 2018). Farsçada gürg (ç. Gürgân); Arapçada sirhân, zi'b (ç.ziâb, zu'bân) isimleri verilir (Gören, 2010: 479). Kurdun Türk boylarında ve efsanelerde; Börü, Börte, Börce, Assena, Sina, Cina, Cine, Cino, Yaşkar gibi adları geçer (Uraz, 1994: 143).

Kurt, etçiller (Carnivora) takımının köpekgiller (Canidae) familyasından bir memeli türü. Uzunluğu 122, kuyruğu 45 cm. Kara, kül-kahverengi değişebilen bir renkleri vardır. Karnı daha açık renklidir. Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya'da yaşar (www.tdk.gov.tr, 2018).

Kurt kutsal ve uğurlu bir hayvandır. Totem kabul edildiği ana baba olduğu gibi kurtarıcı yol gösterici kahramanlara yardımcı şefkatli cesaretli iyiliksever yaratık olarak tanınmıştır. Ergenekon'dan çıkan Türklere, İslamı yaymak üzere Muhammed Peygamberin gönderdiği üç adama, Oğuz Han'a seferlerinde yol gösterici ve kurtarıcı olmuş... Kurt uğurlu ve hayırlı bir hayvan olduğu gibi şifa verici hassalarının da bulunduğu üzerindeki inanmalar Anadolu'da da hâlâ devam eder (Uraz, 1994: 143-144).

Bazı Türk boylarınca kutsal sayılan ve bunun sonucu Türk destanlarında önemli bir yer tutan efsanevi yaratık. Göktürkler dişi kurdu "ulu ana", Uygurlar erkek kurdu "ulu ata", Oğuzlar da kurdu kendilerine savaşlarda kılavuzluk eden bir hayvan olarak kabul etmişlerdir. Türk destanlarının İslamiyet öncesi rivayetlerinde kurt ve bozkurt motifi fazlaca görülür. Oğuz Kağan Destanı, Bozkurt Destanı, Ergenekon Destanı ve Türeyiş Destanı bozkurt motifinin önemli bir yer tuttuğu destanlardır. Türk destanlarındaki bozkurt motifi Moğollarca da benimsenmiştir. Türkler kutsal saydıkları kurdu bayraklarına âlem yapmışlardır. Kurt başının yer aldığı bayraklar Başkurtlarda XVIII. Yüzyıla kadar devam etmiştir. XX. Yüzyılda Türkçülük akımının canlanmasıyla eski Türk destanlarına önem verilmiş, bazı Türkçü kuruluşlar, dergi ve gazeteler amblem olarak bozkurdu kullanmışlardır. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında paraların ve pulların üzerinde bozkurt resimlerine yer verilmiş, bozkurt bazı resmi kuruluşların

amblemelerinde de yer almıştır. Burcan ve Kıpçak Başkurtları arasında derlenen bir rivayete göre Hz. Peygamber sahabelerinden üç zatı Ural dağlarına, oradaki insanlara İslamiyeti öğretmek için göndermiş, bu sahabelere yol boyunca bir bozkurt rehberlik etmiştir. Anadolu halkı arasında, destani geleneğin etkisi sonucu, bozkurtla ilgili inançlar devam etmektedir. Kurtların aşık kemiğinin çocukların omuzuna takılması veya beşiğine asılmasının nazara karşı iyi geldiği inancı Anadolu'nun bazı yörelerinde hâlâ yaşamaktadır. Yine kurdun aşık kemiğinin bulunduğu kesede hareketin eksik olmayacağı; kurdun adamdan azma olduğu, silâhla öldürülmesinin mümkün olmadığı, silâhla öldürenin günaha gireceği de yaşayan halk inançlarından (Albayrak, 2004: 86).

Karacaoğlan'ın ve Köroğlu'nun dizelerinde kurt ile yiğit arasında benzerlik kurulmuştur. İlk dördlükte yiğidin bakışı kurda benzetilerek yiğit avına aman vermeyen kurt ile sembolize edilmiştir. İkinci dördlükte ise avının üzerine hızla boşanan kurt ile düşmanın üzerine saldıran yiğit benzetilmiştir.

Yiğit olan yiğit kurt gibi bakar
Düşmanı görünce ayağa kalkar
Kapar mızrağını meydana çıkar
Yiğidin ardında duran olmalı

(SS-K, 2004: 419)

Yeğın atlar dorusundan, kırından
Şahbazların yahşisinden, yeğinden
Koç yiğitler izin ister beyinden
Düşmanına boz kurt gibi boşana

(EÖ-K, 1976: 64)

Heybetinden aslan korkar
Düşmanları yarar, yırtar
Aç kurt gibi adam kapar
Hep maşallah deyin beyler

(EÖ-K, 1976: 40)

Âşık şiirinde, kurt ile şair arasında da benzerlik ilgisi kurulmuştur. Köroğlu, sesini gücü ile tanınan hayvanların sesi ile betimler. Şair, aslanın gürlemesi, kurdun avazı ve kaplan sesi ile kendi sesini özdeşleştirerek kullanmıştır.

Deryanın yüzünde yatan gemiler

Zârından dağlar, taşlar iniler
Dağında da aslan gibi gürüler
Kurt avazlı, kaplan ünlü KÖROĞLU

(EÖ-K, 1976: 9)

Âşık Ömer, benzetmesinde sevgiliyi kuzu kendisini kurt olarak tahayyül eder.
Ömer'im der ben de geldim
Tâzelendi eski derdim
Sen bir kuzu ben bir kurdum
Seni benden sakınırım

(ŞE-G, 1987: 45)

Şairin kendisini kurda benzettiği bir dizeyi de Dadaloğlu şiirinde görürüz. Şair, koyun olarak nitelediği Bozoklu'yu ürkütüp yiyen kurt olarak kendisini betimler.

Çekerim çileyi böyl 'olsun bugün
Alırım mı sandın şol Kazan Dağın
Biz bir kurt idik de Bozoklu koyun
Ürkütüp sürüsün yiyenlerdenim

(İG-D, 2005: 180)

Köroğlu da kendisini kurda benzeten âşıklarımızdandır. Şair, dörtlüğünde düşmanlarını koyuna benzetirken kendisini koyunların düşmanı olan asil ve güçlü kurt olarak sembolize eder.

Bilmez misin Köroğlu'nun huyunu
Şimdi açar size türlü oyunu
Hak yaratmış sizin gibi koyunu
Yese gerek benim gibi kurt gidi

(EÖ-K, 1976: 73)

Âşık şiirinde genç kızların betimlenmesine, övülmesine sıkça rastlanır. Kurt asil, güçlü, zarif bir varlıktır genç kızda da bu özellikler bulunmaktadır. Karacaoğlan aşağdaki dörtlüğünde on altı yaşındaki güzeli kurt bilekli olarak betimlerken hem gücü hem de zarafeti sembolize eder.

On altıda kurt bilekli
Yüreği Hakk'a dilekli
Sağrısı yeşil örekli
Esen poyraz yele benzer

(SS-K, 2004: 595)

Kurtlar yayılan koyunlar için tehlikelidir. Yaylalarda, ıssız yerlerde yayılan koyunlara sürü hâlinde saldıran kurtlar ile ilgili gerçek âşık şiirimizde yer almıştır.

Hay nolanda, koç KÖROĞLU nolanda

Ara yerde kurt koyuna dalanda

At vurulup yiğit yaya kalanda

Teke şekli Şam kılıcın günüdür

(EÖ-K, 1976: 47)

Sürünün kurt tarafından saldırıya uğraması çoban için olumsuz bir durumdur. Köylüler koyunlarını bir sürüye katarak çobana emanet eder. Kurtların saldırısına uğrayan sürüde birçok kayıp olması muhtemeldir. Şair, dağların canlılığını yitirmesini koyunların kurt tarafından boğazlanması sonrasındaki çobanın durumu ile ifade eder.

Bülbülü kondurmaz gazelli bağlar

Güzeller goncası âh eder ağlar

Çimeni bozarır sefalı dağlar

Sürüsün kurt yemiş çobana döner

(HR-S, 1997: 207)

Keçi de kurdun saldırdığı hayvanlardandır. Güçsüz bir keçinin kurdun saldırısından kurtulması onun için övünç kaynağı olacaktır. Şair, bu saldırıdan kurtulan küçük boynuzlu keçinin kendisini kocaman boynuzu olan gergedan gibi gördüğünü belirtir.

Koç KÖROĞLU der ki, korkmazam mertten

Tilki de der, aslan kaldırsam yurttan

Bir keçi selâmet kurtulsa kurttan

Bakar boynuzuna, gergedan olur

(EÖ-K, 1976: 126)

Kurt Türk kültüründe uğurlu, kutsal, güçlü bir hayvan olarak yer etmiştir. Şair, Yusuf Paşa'yı şahin ve kurt ile sembolize eder. Kurt eniği kurt olur atasözüne yer verilen dörtlükte Yusuf Paşa'nın soylu geçmişine işaret edilir.

Aşağıdan Yusuf Paşa 'm geliyor

Düşmanına karşı duran mert olur

Şahin kocasa da vermez avını

Ta ezelden kurt eniği kurt olur

(İG-D, 2005: 298)

2.10. KEÇİ KOÇ KOYUN

Koyuna Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde koyun, goyun, kuyın, harık, koy, savlık, sarık, irik, irk, kon, kuy, hoy, sağlık (disi), sağmal, sağlık, tişek, şişek, şişak, tavar, davar, tabar, tuvar; Farsçada mîs, gûsfend; Arapçada ganem, şat isimleri verilir (Gören, 2010: 466).

İslamiyet'ten önce Türkler Göktanrı'ya koyun ve koç kurban etmekte idiler. Kurban edilecek hayvanın Tanrı'ya layık olması, Tanrı tarafından kabul edilebilecek özellikleri de olması gerekirdi (Türkmen, 2008: 503-513).

Büyük anlamına gelen Türk kelimesinin destanda sadece koyun, koç ve kuzuyu nitelendirmesi, bize göre bu hayvanların Türk hayatındaki öneminden, kült hayvanlarından olmasından kaynaklanmıştır (Useev, 2016: 1621-1622).

Koyun ve özellikle beyaz koç eski Türklerde Gök Tanrı'ya sunulan kurbanlar arasındaydı., Ancak koyun ve keçi (beyaz olmayan renkte) zaman zaman yer tanrısının hayvanı da sayıldığından özellikle matem törenlerinde yere de kurban ediliyordu. Bu hayvanlar atalann ruhları için ya da Şamanizmde kötü ruhlardan korunmak için de kurban ediliyordu. Ayrıca koyun oniki hayvanlı Türk takviminin yıl simgelerinden biriydi. Zıt kavramların mücadelesini gösteren hayvan mücadele sahnelerinde koyun ve dağ keçileri malup olan, yani olumsuz unsur olarak yer almıştır. Koç ise daha çok gökle ilgili sayıldığından ongun olarak kullanılmış, güç ve kuvvet ya da alplık simgesi olmuştur.Öte yandan koç ya da dağ keçisi şekli bazen hanedan arması olarak da kullanılmıştır. Bunu en güzel, Kültigin yazıtının doğu yüzündeki dağ keçisi şeklindeki amblem ifade etmektedir (Çoruhlu, 2000: 150).

Cem töreninde yapılması gereken on iki post hizmeti vardır. Post, koyun, keçi gibi hayvanların derileri kurutulularak üzerinde oturmak için yapılan bir gereçtir. Tasavvufta anlamı ise şeyhin makamıdır. Alevi-Bektaşî inancında ise on iki hizmetin sahipleri postun üzerine oturur... Alevi-Bektaşî şiirinde koyun motifi temizliğin sembolü olarak kullanılmıştır. Eski çağlardan itibaren kurban edilen bir hayvan olması yönüyle halk inanişin kadim bir yeri olan koyun, İslami kaynakların etkisi ile kutsallık kazanmıştır. Alevi-Bektaşî şiirinde ize mazlum insanları, temiz ruhlu kimseleri ifade etmede koyun sembolizminden yararlanılmıştır (Boztemir, 2013: 109-110).

Aşağıya aldığımız dörtlüklerin hepsinde şairler sevdiklerine kuzum sözcüğü ile seslenmektedir. Kuzu narin, sevimli bir canlıdır. Şiirimizde gelin ve kızların güzelliği, temizliği, saflığını sembolize etmek için kullanılmıştır.

Bir dahi içmeyem bâde
Kuzum seni vermem yâde
Süt beyaz üstüne sade
Giyinip tozanım gitmiş

(AS-EE, 1999: 16)

A kuzum çok nazdan âşık usanır
Vefâsız sevdâdan gönül bulanır
Bu kadar cefâyâ can mı dayanır
Hele bir de kendin hesap et imdi

(OU-EE, 1946: 72)

Ehl-i dil bezmine yakın ol yakın
Zülfüne sevdâdan inciler takın
Kuzum yâd ellere uzanma sakın
Duyarlar âkıbet töhmetlenirsin

(OU-EE, 1916: 108)

Ne kaçarsın benden ey yüzü mâhım
Bu durgun bakışta muhabbet olmaz
Nâz ü istiğnâyı terk eyle şâhım
A kuzum çok nazda halâvet olmaz

(OU-EE, 1976: 146)

Dilber haram olup yola durmuşsun
Cellâd olup cana başa kıymışsın
Kuzum bu gün al hâreler giymişsin
Göğsü sıra sıra düğmeli değil

(ŞE-G,1987: 51)

Karac'Oğlan eder gelir yazları
Kuzum kime eden sen bu nazları
Ananın atanın kötü sözleri
Bal oldu gidelim bizim ellere

(SS-K, 2004: 413)

A kuzum yanağın derdlere derman
Kaşların yay olsun kirpiğın keman
Top zülüflerini sevdim bir zaman

Gamz'okun sineme vurdu bir gelin

(SS-K, 2004: 413)

Ömer'im der ben de geldim

Tâzelendi eski derdim

Sen bir kuzu ben bir kurdum

Seni benden sakınırım

(ŞE-G, 1987: 45)

Kuzu, sevgili için kullanılmasının yanında korunmaya muhtaç çocuklar için de kullanılır. Körpe ve emlek kelimeleri küçük, taze, çok genç olanları ifade etmek için kullanılır. Gurbet elde kalan için geride bıraktıkları körpe kuzu sözcüğü ile betimlenir.

Ey çarh muradımca etmedin devrân

Bilmem bir yerinde var mıdır noxsân

Biz gurbet illerde sefil ser-gerdân ·

Bilmem ne hâldedir körpe kuzular

(DD-D, 2011: 170)

Gençliğin ve tazeliğin ifade edildiği Karacaoğlan dörtlüğünde kız kendisini emlek kuzu olarak tarif eder.

Kız da der ki ben bir emlek kuzuyum

Anamın babamın iki gözüyüm

Şu dağlarda Mahmud Beğ'in kızıyım

Yiğit ister koldan kola sarmaya

(SS-K, 2004: 399)

Türk kültüründe koyun, kuzu, koçun etinden, sütünden, yününden yararlanır. Bu özellikleri ile halk için değerlidir. Türk geleneklerinde evlilik öncesi kızın ailesine başlık adı altında çeşitli hediyeler verilir. Şair dizelerinde koyunun hediye olarak kullanıldığını belirtir.

Ben bir Türkmen idim, geldim yabandan

Haberini aldım ben bir çobandan

Beş yüz koyun verdim, aldım babandan

Alnı top, başı tel, yeşil, ağlama

(EÖ-K, 1976: 23)

TDK Güncel Türkçe Sözlük'te koçun tanımı şöyledir: Sağlıklı, gürbüz genç erkek. Kültürümüzde koç gücü, hâkimiyeti kuvveti ve yiğitliği temsil etmiştir. İncelediğimiz

şairlerin dörtlüklerinde de koç bu anlamlar ile yer almıştır. Şairler, koçu yiğitlerin sıfatı olacak şekilde kullanmışlardır.

Babımı da Dadaloğlu 'm babına
Koç yiğitler sığmaz oldu kabına
Kamalağın kar 'ardıcın dibine
Silahı çatıp yatmamıza ne kaldı

(İG-D, 2005: 91)

Koç yiğitler cirit oynar dölekte
Geyikleri yaylım eder yaylakta
Bir koku var toprağında, ırmakta
Gözüm yaşı duvarında kala mı

(İG-D, 2005: 96)

Karac'Oğlan der ki görünen dağlar
Koç yiğit kavgasın görenler ağlar
Öldüğüme kaygı etmem ağalar
İman ile şehid giden merd olur

(SS-K, 2004: 621)

Binelim Arab atlara
Yaraşır koç yiğitlere
Ağzı açık namertlere
Yiğit sırrın açmak olmaz

(SS-K, 2004: 646)

Ben yükümü dağ başına çözersem
Sıra sıra koç yiğidi dizersem
Yiğitler elinde bâze süzersem
Ararım bunları bir gün olur ki

(EÖ-K, 1976: 15)

Bir yiğit cıdasın almış eline
Serini koymuştur yiğit yoluna
Kalkan paralana zırhlar deline
Kanlı gömlek koç yiğide don olur

(EÖ-K, 1976: 21)

Gevheri der dersim aldım hocadan

Okuyup hatm ittim kara heceden
Koç yiğidi pir eyleyüp kocadan
Biri firkat biri gurbet biri aşk

(ŞE-G, 1987: 46)

Ak kuğular sökün etti yurdundan
Koç yiğitler yatamıyor derdinden
Sabah namazında belen ardından
Saydım altı güzel indi pınara

(SS-K, 2004: 396)

Ulu bezirgânım kalkar
Tozlu yollar durulanır
Koç yiğide düşen dilber
Güller ile kurulanır

(SS-K, 2004: 601)

Dadaloğlu 'm der ki belin bükülür
Gözüyün güheri yere dökülür
Yalnız taşnan duvar olmaz yıkılır
Koç yiğide em mi dayı yan gerek

(İG-D, 2005: 174)

Meclislerde koç-yiğidi seslerler
Aziz tutar baş sedire yaslarlar
Kurbanlığa perveriler beslerler
Emlik kuzuları, yaz oğlağları

(AS-EE, 1999: 410)

Türk kültüründe at yiğidin en yakınlarından. Yiğidin atı da sıradan bir at değildir.
Koç sözcüğü yiğitlerin sıfatı olmanın yanında ata da sıfat olmuştur.

Dinleyin ağalar, dinleyin beyler
Sorarım bunları bir gün olur ki
Adam olup, koç kır-Ata binişim
Kırarım belleri bir gün olur ki

(EÖ-K, 1976: 15)

İslamiyet'ten önce Türkler Göktanrı'ya koyun ve koç kurban etmekte idiler. Kurban edilecek hayvanın Tanrı'ya layık olması, Tanrı tarafından kabul edilebilecek

özellikleri de olması gerekirdi (Türkmen, 2008: 503-513). Dörtlüklerde koçun kurban hayvanı olmaya layık olduğu gerçeği dile getirilmiştir.

Yürü ancak ey Ömer gayri yere gitme dahi
Alnıma yazmış ola Mevlâm meğer kim bir dahi
Ahdim olsun karakoç kurbân edeyim bir dahi
Yüz sürersem hazret-i Eyyûb'una İstanbul'un

(SNE-AÖ, 1956: 300)

Pîr' olmayan aşka gelmez
Koç olmayan kurban olmaz
Yalnız taşla duvar olmaz
Yoldaş deyi dey'ağlarım

(SS-K, 2004: 490)

İsmail 7-8 yaşlarına gelince gaipten bir ses İbrahim'e oğlunu kurban edeceği sözünü hatırlattı. İsmail bu emre samimiyetle boyun eğdi. Nihayet bir gün İsmail'i süsleyip kurban etmeye götürdü. Bıçak İsmail'i kesmedi. O sırada bir melek bir koç getirdi ve oğlunun yerine o koçu kurban etmesini söyledi. İslam dinindeki kurban farızası o günün anısıdır.(Pala,1995.274). Âşık Ömer'in şiirinde bu kıssa hatırlatılmış ayrıca koyunun cennetten çıkmış mübarek bir hayvan olduğu dile getirilmiştir.

Yûnus'u yedi balıklar okudu evrâdını
Eyyub'u kurtlar yediler buldu ol mîkdârını
Hak için kurbân edendir İbrahim evlâdını
İsmaile koç koyun ihzâr eden Perverdigâr

(SNE-AÖ, 1956: 321)

Koyun mubârektir çıktı cennetten
Katır eşek dönmez düşen hizmetten

(SNE-AÖ, 1956: 6)

Koyun ve keçi kurdun avlarındandır. Köroğlu'nun dizelerinde kurtların avcılığı ile ilgili gerçek yer almıştır.

Hay nolanda, koç KÖROĞLU nolanda
Ara yerde kurt koyuna dalanda
At vurulup yiğit yaya kalanda
Teke şekli Şam kılıcın günüdür

(EÖ-K, 1976: 47)

Koç KÖROGLU der ki, korkmazam mertten
Tilki de der, aslan kaldırsam yurttan
Bir keçi selâmet kurtulsa kurttan
Bakar boynuzuna, gergedan olur

(EÖ-K, 1976: 126)

Koyun, kuzu, koç âşık şiirinde sevgili, yiğit, yavru için kendisine benzetilen olarak kullanılmıştır. Koyunun kuzulaması, yayılması, evlerde koyun, kuzu beslenmesi ise yaşamın doğal akışı içinde yer alır. Dadaloğlu ve Ercişli Emrah dörtlüklerinde bu doğal akışı işleyen şairlerimizdendir.

Bizim ilin koyunları kuzular
Derdim artar yaralarım sızılar
Anayı babayı gönül arzular
Kader böyle imiş kime ne deyim

(İG-D, 2005: 184)

Nice beyler vardır yanı tazılı
Kolları bağlı da şahan bazılı
Göğ ala koyunlu körpe kuzulu
Karışmış sağmalın yozunan gelir

(İG-D, 2005: 286)

Dadaloğlu 'm der ki kolum yazılı
Atım gök kır attır yanım tazılı
Gelir koyunları yanı kuzulu
Karışmış sağmalı yozunan gelir

(İG-D, 2005: 288)

Kapında yayılır koyunnan kuzu
Yerin çiçeği sen gögün yulduzu
Emrah bir gededir sen bir beg kızı
Söyle sırma tellim kimin yarısın

(AS-EE, 1999: 228)

Sürülerle ergeçlerim yayılsa
Dokuz yerde davullarım dögülse
Kol kol olsa atlılarını dağılsa
Yüz bin atlı ile yol ver sen bana

(SS-K, 2004: 393)

Yüce dağlarda da koyun güderim
Billah kâr etmeden zarar m'ederim
Ayvaz'ım, bir denem, nurum
Seni al -giderim

(EÖ-K, 1976: 29)

Koç kelimesi yer adı olarak da şiirimizde kullanılır. Dadaloğlu ve Karacaoğlu'nun dizelerinde yer alan dağın adı Koç Dağı'dır.

Soğanlı da Koç Dağı'nın eteği
Koca Buzluk şol Malya'nın yatağı
Geç Hıdır Dağı'ndan Kurtul Eteği
Kaşı keman bu sulara kalır mı

(İG-D, 2005: 149)

Kalktı m'ola Koç Dağı'nın dumanı
Bitti m'ola çayır ile çimeni
Gönlüm Şam arzular bir de Yemen'i
İkisin bir ara getiremedim

(SS-K, 2004: 492)

Kuzu eti lezzetli olması nedeniyle tercih edilir. Canının çektiği yiyecekleri sıralayan şairin yemek istediklerinden biri de kuzu etidir. Dörtlüklerle dönemin yeme kültürüne dair bilgilere de ulaşılmaktadır.

Bir aşçım olsa da doldursa kazı
Türlü nimetlerle güldürse bizi
Öğlene eke akşama da kuzu
Sabaha kaymaklı bal ister gönül

(SS-K, 2004: 481)

Kaz turaç olmasa günde yüz serçe
Ya kuzu doldurması nere kaç
Seherden evvel de ekşili paça
Limon bulunmazsa somak isterim

(SS-K, 2004: 502)

Keçi, koyun gibi hayvanların postundan kılından da yararlanır. Dadaloğlu'nun dizelerinde dönemin kültürel yapısına işaret edilmiş keçi kılı ile yaşam alanları tasarlandığı gerçeği dile getirilmiştir.

Cin Yusufun evi keçi kılından

Çin polat kılıncı inmez belinden

Bütün Rişvan kan ağlıyor elinden

Haykırdı meydana girdi Cin Yusuf

(İG-D, 2005: 53)

2.11. YILAN

Yılana, Türk lehçelerinde, ilan, jılan, cılan, cıl, yıl, jil adları verilir. Arapçada hayye, hayâ (ç.hayyât), ef'i, ef'a (en yılan, gerek yılanı) isimleri; Farsçada mâr (ç.mârân) ismi verili (Gören, 2010: 634).

Yılan, totem, tapıncak, koruyucu yaratık olarak ilkelerin dinsel yaşamında gizemsel ve büyüsel bir nitelik taşıyan; dünyanın ve insanın yaratılışıyla ilgili efsanelerde önemli bir öge olarak kullanılan sürüngen hayvan. Sürüngenlerden, ayaksız, ince ve uzun olanların genel adı, yerdegezen, uzun hayvan (www.tdk.gov.tr, 2018).

Yılan eski zamanlardan itibaren sembolik anlam yüklenmiş bir hayvandır. Eski medeniyetlerin birçoğu yılanı ilahi bir varlık olarak kabul etmiştir. Yılanın fiziki yapısı onunla ilgili oluşan mitlerin temelini oluşturmuştur. Yılanın kuyruğunu dairesel bir şekle sokup, hareket etmesi; “yaşam döngüsünü” anımsattığı için, ölümsüzlüğü, sonsuzluğu sembolize etmiştir. Yılan eski Mısır uygarlığıyla beraber, tıbbın sembolü olmuştur ve günümüzde de bu sembolizm varlığını devam ettirmektedir. Yılan uzak doğunun zaman döngüsünde yer almıştır. Aynı şekilde “On İki hayvanlı Türk Takvimi”nde de yer alan hayvanlardan biridir (Boztemir, 2013: 114).

Şeytanî varlıkların en sık rastlanan hayvansal şekillerinden biri. Mitolojik görüşlerde, yılan ayrıca yer ve su ile bağlantılandırılır ve şeytani tabiatlı varlık gibi şaman davullarında da yeraltı dünyasıyla bağlantıyı sembolize eder. Altaylarda Erlik, kırbaç yerine elinde yılan tutar hâlde betimlenirdi. Bazı inanışlara göre, Erlik'in vücudu baştan başa yılanlarla sanlıdır. Eski Türk halk sanatı örneklerinde görülen, çizme veya kabartma yoluyla resimlenen yılan motifleri de ölümler dünyası hakkındaki inanışlarla ilgili olup atalar ruhlarını temsil etmiştir. Eski çağlardan kalma sanat abidelerinde bile karanlık dünyayı, bir kural olarak tek boynuzlu yılan şeklinde bir hayvan temsil eder.

Azerbaycan halk inanışlarında ise Ev İyesi genellikle yılan cildinde betimlenir. Onun için de yılan olan evde bereket olacağına inanılırdı. Ev iyesi, insanların gözüne yılan şeklinde görüldüğü zaman, ona dokunmak olmaz. Adına "Ev Yılanı" denilen bu yılan dokunan olursa o eve felaket gelir, kıtlık olur ve bereket gider. Yerel karakterli halk inanışlarında da Tanrı'nın her neslin kendine özgü yılanını verdiği ve her sufinin kendi yılanı olduğuna inanılırdı. Her ocağın da öldürmesi günah olan bir yılanı vardı. Bazı halk efsanelerinde tılsımlı yılanlardan söz edilir. Bu yılanların karnının altını eliyle üç kez sıvazlayan birinin her şeyin sırrını bilebileceği ve mutlu günler geçireceğine inanılırdı. İnanışa göre, yılan eti yiyen insan sihir gücüne kavuşur ve doğanın dilini anlamaya başlar. Bu, yılanın akıllılığına olan eski inanan izlerini taşır. Mitolojik inançlara bağlı görüşlerin ardından oluşmuş olan "Ava Pirim" motifine de tüm hayvanların dilini bilme gücünü yılanların padişahı (Şahmeran) vermiştir (Beydili, 2003: 616).

Türk kültüründe yılan Yılan şaman davulunda yeraltı dünyasıyla bağlantıyı sembolize eder. Altaylara göre, Erlik'in vücudu baştan başa yılanlarla sarılıdır ve kırbaç yerine elinde yılan tutar hâlde tasvir edilir. Karanlık dünyayı, tek boynuzlu yılan şeklinde bir hayvan temsil eder. Azerbaycan halk inanışlarında Ev İyesi genellikle yılan şeklindedir. Bu nedenle yılan olan evde bereket olacağına inanılır. Ev İyesi, İnsanların gözüne yılan şeklinde görüldüğü zaman, ona dokunulmaz. "Ev Yılanı" denilen bu yılan zarar veren olursa o eve felaket gelir, kıtlık olur ve bereket gider.

Dünyanın en eski kavimlerinden beri adından söz edilen yılan, bazı putperest topluluklarda tanrı olarak da kabul edilmiştir. Çeşitli mitolojilerde, masal ve efsanelerde oldukça geniş bir yer tutmasından dolayı yılan etrafında geniş bir edebiyat ve halkiyat oluşmuştur. Efsanelere göre insanlar başlangıçta ölümsüzdü. Yiyecek, içecek ve giyecek sıkıntıları yoktu. Bu durum insanların Tanrı'ya başkaldırmalarına kadar sürmüştü, Tanrı'ya başkaldırma ve günah işleme insanlara ölümü getirmiştir. Bu motife dayalı olarak Hz. Adem'in Cennet'ten çıkarılma efsanesi, daha değişik şekillerde ilkel efsanelerde de görülmektedir. Bu efsanede Şeytan'ın yönlendirmesi sonucu yılan, Tanrı tarafından yenilmesi yasaklanmış meyveden hem kendi yemiştir hem de Hz. Havva'ya yedirmiş; Hz. Havva da bu meyveden Hz. Adem'e yedirince Tanrı tarafından Cennet'ten çıkarılmışlardır. Böylece ölümsüz olan insan, yılan ve Şeytan'ın kandırmasıyla işlenen suçtan dolayı ölümlü kılınmıştır. Bu olay Radloff'un derlediği Altay Yaratılış Destanı'nda da uzun uzadıya söz konusu edilmiştir. Hz. Adem

kıssasının Türk halkı arasında çok yaygın olmasından dolayı, yılan hep düşman kabul edilmiş, huzur ve bereket sembolü olduğuna inanılan bazı ev yılanları haricinde, öldürülmeleri tavsiye edilmiştir... Yılanların deri değiştirmeleri ölümsüzlüğün simgesi kabul edilmiştir. Toprak altında, kayalıklarda, mağaralarda ve mezarlıklarda yaşadıkları için de ölümlerin ruhlarıyla ilişkide oldukları, yeni ölenlerin etini yedikleri, yer altındaki gizli hazineleri bekledikleri halk arasındaki yaygın inançlardandır. Yılanların ayrıca büyü ve tılsım ögesi olduğu kanaati yaygındır... Yılan deyim ve atasözlerinde fazlaca yer almıştır: Yılan bakışlı, yılan başı gibi ezmek, yılan gibi akmak, yılan gibi sokmak, yılan hikâyesine dönmek, yılan kırkan, yılanın başını (küçükken) ezmek, (uyuyan) yılanın kuyruğuna basmak deyimleri ve: Denize düşen yılanı sarılır. Beslemeden dost, yılan derisinden post olmaz. Ha yılan yarası ha kumar parası. Tatlı dil (söz) yılanı deliğinden çıkarır. Yılan adamın topuğunu gözler adam yılanın başını. Yılan bile toprağını katik eder (Albayrak, 2004: 530-531).

Göktürk Kitabeleri'nde birbirine sarılmış hâlde çifte yılan motifi bulunmakta; bu yılan motifleri hem Bilge Kağan hem de Kül Tigin adına dikilen kitabenin üst kısmında yer almaktadır. Türk halk inanışlarında evin koruyucusu olarak karşımıza çıkan ev iyesi, çoğunlukla yılan olarak tasvir edilir. Bu sebeple yılan olan evde bereket olacağına inanılır ve bu yılan öldürülmez. Yine bazı halk efsanelerinde tılsımlı yılanlardan söz edilir; yılan eti yiyen insanların sihir gücüne kavuştuğu ve doğanın dilini anlamaya başladığı anlatılır. Bilgi kudretinin yılanların padişahı Şahmaran tarafından verildiğine inanılırdı (Abiha, 2014: 18).

Anadolu kültür geleneğinde ise yılanın bilgelik vasfı, yüzü insan; bedeni yılan olarak tasvir edilen Şahmaran'la hayat bulur. Anadolu kültüründe süslü tacı, çiçekli motifleri ve ejderha şeklindeki kuyruğuyla Şahmaran, gerek halk anlatmalarında; gerekse evlerde bir bereket sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır (Abiha, 2014: 38).

Âşık şiirinde yılan ile sevgili arasında çeşitli ilgiler kurulmuştur. Âşık Ömer bir dörtlüğünde sevgilinin kendisini yılanla benzetirken başka bir dörtlükte sevgilinin saçını yılanla benzetir. Yılan yüzü soğuk bir sürüngendir. İnsanlar ondan o da insanlardan kaçır. Sevgili, şiirimizde aşığa yüz vermeyen soğuk tavrıyla bilinir. Dörtlükte sevgili hışım hâlindeki yılan olarak sembolize edilmiştir. Bu hâliyle sevgili can alıcı bir komutan edasındadır, önünde durmayarak ya da sessizce bir kenarda durmakla onun hışmından kurtulunabilir.

Bir aceb hışma gelince sevdiğim bir mâr olur

Nâzenin dilberler içre hem dahi serdâr olur
Gâhi zülfün seyredenler durmayup berdâr olur
Şöyle giysûdâr önünden yâ savul yâ şöyle dur

(SNE-AÖ, 1956: 339)

Sevgilin saçı ile yılan şekil bakımından benzer özellikler taşır. Şairin bu dörtlüğünde de sevgilinin saçı, sevgilinin yüzünü bekleyen yedi başlı yılan olarak sembolleştirilmiştir. Âşığın sevgiliden yüz bulması zaten mümkün değilken onun güzelliğini bekleyen yedi başlı bir yılanın varlığında bu daha da imkansız hâle gelmektedir.

Ekseriyya dilrübâlar meyli ağyâr üstüne
Vâki' olmuş vird-i gonce ol sebeb hâr üstüne
Mâr-ı heftser giysu düşmüş genc-i ruhsâr üstüne
Dâimâ mu'tâdı gencin mâr ile sarmaş dolaş

(SNE-AÖ, 1956: 349)

Aşağıdaki dörtlükte de sevgilinin perçemi siyah bir yılan olarak betimlenmiştir.

Tel tel olmuş ey perî sermâya benzer perçemin
Hatt-ı ser mâr-ı siyeh âsâya benzer perçemin
Dağıdup bâd-ı sabâ dökmüş mücellâ hattına
Sünbül-i müşk-i Hutun ârâya benzer perçemin

(SNE-AÖ, 1956: 275)

Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye armağan ettiği, ucu ikiye ayrılmış kılıç. (www.tdk.gov.tr, 2018) Dizelerde, sevgilinin kaşları ile kılıç arasında benzetme yapılırken yılanın dili de bu benzetmede benzetilen olmuştur.

Cân telef etmeye kastı var gibi
Baş başa vermişler çifte mâr gibi
Yed-i Haydar'daki Zülfikâr gibi
Vermez Rüstemlere amân kaşların

(DD-D, 2011: 159)

Kötülerin yakasından tutanda
Yılan dilli dal hançerin günüdür

(EÖ-K, 1976: 47)

Koç yiğitler bu kış burda kışlasın.
Yılan dilli eğri hançer işlesin

(EÖ-K, 1976: 147)

Yılan Âdem ile Havva'nın cennetten kovulması olayında varlık göstermiş, şeytana yardım etmiştir, bu olaya birçok kültürün anlatılarında yer verilir. Hazreti Âdem Cennet'te iken Şeytan onu kandırmak için çeşitli hileler düşünür. Eğer Cennet'e girebilirse yasak meyveden Âdem'e yedirecek ve onun da günahkâr olmasını sağlayacaktır, Cennet'in kapıcısı ise yilandır. Şeytan bütün gücünü ve kandıracılığını kullanarak yılanı ikna eder. Yılan, şeytanı sırtına alır ve sürünerek gizlice içeriye girer. Şeytan'ın girdiğini kimse görmemiştir. Şeytan Cennet'e girdikten sonra hemen Hazreti Âdem'i kandırmanın yollarını araştırmaya başlar. Neticede bu uğursuz işte başarı gösterir ve Hazreti Âdem'e yasak meyvelerden yedirir. O, bu günahı işlediği için Cennet'ten kovulur. Yılana gelince, Allah Tealâ tarafından cezalandırılır. O, mademki sürünerek Şeytan'ı Cennet'e sokmuştur, kıyamete kadar sürünmelidir. Ondandır da yılanlar eski yürüyüşlerini terk ederler ve bugünkü şekilleriyle sürünmeye başlarlar (Sakaoğlu,1978: 197-198).

Şairin dizelerinde de bu olay telmih edilmiş, Rabbin cennetteki bu olay sonrasında tavus ile yılanı verdiği ceza anlatılmıştır.

Rabbenâ her işimiz dâim muvâfıktır sana
Böyle takdîr eylemişsin aklımız ermez ana
Recm ile İbîs-i merdud gitti tâvus bir yana
İsıhna düştü yılân âh u sergerdan melil

(SNE-AÖ, 1956: 211)

İyilik de kötülük de nefisten gelir. Nefse uymak ya da uymamak insanın elindedir. Sümmânî'nin dizelerinde kötü nefis yılanla sembolize edilmiştir. Yılan, zehri kuvvetli bir hayvandır ve zamanında müdahale edilmezse zehre maruz kalanı öldürebilir. Şair nefesine uyanın başına da kötü işler geleceğini belirtir.

Her bir hâli düşün sendedir işler
Sanırım bildirdi sana görmüşler
Uyma sen nefesine mâr gibi dişler
Serine bir topuz çalmamış olmaz

(HR-S, 1997: 298)

Yılan sürünge bir hayvandır toprakla olan bu yakınlığı mezardaki ölü ile ilişkilendirilir. Âşıkların dizelerinde ölü'nün vücudunun topraktaki küçük canlılar tarafından yenileceği gerçeği işlenmiştir.

Yılan akrep yer tenini
Çürütür nazik bedeni
Çekerler mizana seni
Sırkatı teslim edersin

(HR-S, 1997: 173)

Âşık Emrah ise sevgilisine bedduasını yılanlı mezar ile somutlaştırır. Kendisini güldürmeyen güzelin ne bu dünyada ne de öldükten sonra mutlu olmasını istiyor. Mezarında da rahat etmemenin sembolü de insanların dünyada korktukları yılanıdır.

Emrah'ı ağlattın sen dahi gülme
Şu fânide bir gün ber-murâd olma
Öldüğün vakitte hiç îman bulma
Yılanı çok bir mezara düşesin

(OU-EE, 1976: 103)

Hz. Süleyman'ın dönemi de görkemli bir dönemdir. Baharın, zevkin zamanının geçtiği gibi o zenginlik de bitmiştir. Dünyanın bu geçiciliği tahtı yılanın almış olması ile ilişkilendirilmiştir.

Laleyi sümbülü gülü hâr almış
Zevk u şevk ehlini âh ü zâr almış
Süleyman tahtını sanki mâr almış
Gama tebdîl olmuş ülfetin çağı

(SS-BZ,1988: 81)

Şiirde, Danyal peygamberin oğlu Camabs ile Şahmaran'ın hikâyesine telmih vardır. Şahmaran yarı insan yarı yılan bilge bir canlıdır. Şahmaranın parçalarının kaynatılması ile elde edilen suyu içen Camabs bütün bitkilerin sırlarını bilir.

Câmesep ki nûş eyledi Şahmaran şerbetinden
Cümle çiçek sadâ verip anda yaptı merhemi

(HR-S, 1997: 325)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DENİZ HAYVANLARI VE BÖCEKLER

Çalışmanın son bölümünde balık, arı, pervane ve pire ile yapılan sembolizm örnekleri verilmiştir. Balık, Türk kültürünün mitolojik canlılarından ve ayrıca Türk İslam inancı anlatılarında da yer almıştır. Pervane böcek sınıfından bir canlıdır ancak bu vasfından çok benzetmelerde kullanılmıştır. Düzenli oluşları, disiplinli çalışmaları ile bir idger sembolizm ögesi olan canlı da arıdır.

3.1. ARI

Arı, Türk lehçelerinde arı, bal korto, hağızak, ara, ān, āri, bal korti, şöpşā, hārā kelimeleri ile karşılanır (www.tdk.gov.tr, 2018). Farsçada zembüre, zembürek; Arapçada nahl (ç.nühül), zünbür, tün-te, ya'süb isimleri verilir. Ayrıca arı ve arı türü karşılığı olarak Türkçede yaban arısı, sarı arı, ehil arı, eşek arısı; Arapçada meysub, saki, emri-i nahl isimleri kullanılır. Bunlardan başka Türkçede arıların bey arı, boğa, göde, köde, kösteng, kılınç, börenek, paları, saka arı, dolgunca, ilinti, yavru arı, beyaz kurt gibi arı çeşitleri vardır (Gören, 2010: 515).

Zar kanatlılardan, bal ve bal mumu yapan, iğnesiyle sokan böcek (www.tdk.gov.tr, 2018).

Bal arılarının vücutları baş, göğüs ve karın olmak üzere birbirinden belirli bir şekilde ayrılmıştır. Başın ön kısmında koklama ve dokunma organlarını taşıyan bir çift duyargaları vardır... Balarısının göğüs halkalarına bağlı üç çift bacağı vardır. Ön bacakları üzerinde duyargaları temizlemeye yarayan tertibat vardır. Arka bacağın ayaklarının iç kısmında bulunan kıllar, temizlik yapmaya, çiçek tozu toplamaya ve karın halkalarındaki özel bezlerin salgıladıkları çok ince balmumu pulcuklarını kaldırmaya ve ağza vermeye yarar. Bal arıları toplum hâlinde yaşarlar; aralarında iş bölümü vardır. Bir kovanda bulunan arılar aynı ailedendir. Bir kovan arı, bir tek ana arıdan meydana gelmiş bir topluluktur (Gören, 2010: 516).

Hazreti Eyüp A.S. feci bir hastalığa yakalanmış, bütün vücuduna kurt düşmüştü. Bir müddet sonra bazı kurtlar yere dökülmeye başladı. Hz. Eyüp açlıktan ölmesinler diye bunları alıp yaralarına geri koydu. Fakat yerden aldığı kurtlar canını çok yaktı. Şimdiki arılar yerden kaldırılan bu kurtlardan oluştu (Pekşen, 2011: 78-79).

Dadaloğlu, dizelerinde kız ile arı ve arının değerli ürünü bal arasında bağlantı kurmuştur. Kıymetini bilen için sevgili, insana ferahlık veren en güzel şeylere benzetilmiş, arıların balı olarak nitelendirilmiştir.

Yeryüzünde arıların balısın

Gökyüzünde hürilerin pirisin

Engininde mor sümbüllü korusun

Kız hatırın kıymetini bilene

(İG-D, 2005: 67)

Aynı bakış açısı Karacaoğlan dizelerinde benzer ifadelerle yer bulmuştur.

Gök yüzünde meleklerin pîrisin

Yer yüzünde arıların balısın
Yeni açmış has bahçanın gülüsün
Kömür gözlüm kıymatını bilene

(SS-K, 2004: 394)

Genç kız ile arı benzetmesi Karacaoğlan'ın dizelerinde yer alan bir benzetmedir. Şair genç kızın doğallığı, saflığı ile arı arasında bağlantı kurmuştur.

Kız da der ki al çiçeğin moruyum
Yiğitlerin bedestende nûruyum
El değmedik bir danecik arıyım
Peteklerim mühürlüdür bal ile

(SS-K, 2004: 428)

Güzelin bal ile sembolleştirildiği bir dörtlükte güzel, baldan daha kıymetli olarak ele alınmıştır.

Neylerim arının yaptığı balı
Bir asal bahrı var ballar içinde
Buldun mu Sümmâni' sen pûr kemâli
Ne gezersin râhı sallar içinde.

(HR-S,1997: 257)

Mükemmel bir işçilik ile yapılan peteklerin içi, yine arıların titiz çalışmalarıyla bin bir çiçekten alınan özlerin bala dönüştürülmesi ile doldurulur. Bu nadide eser sırlanarak saflığı korunur. Karacaoğlan ve Dadaloğlu bu döngüye aşağıdaki dizelerde işaret ederler.

Arılar da petek verir sırınan
Gönlümün gamı da doldu nûrunan
Gizli gizli konuşurum yârınan
Ecel böyle devre zamanda geldi

(SS-K, 2004: 394)

Arılar petek yapar [da] sırınan
Kazıldı kabrim de doldu nurunan
Nazlı nazlı konuşurken yârinen
Ezirâil devr-i zamanda geldi

(İG-D, 2005: 135)

Arıların, bir arada kovana gidip gelişleri esnasında çıkardıkları ses hırlama olarak nitelendirilmiş ve yiğitlere sıfat olarak dizelerde yer almıştır.

Bellidir yiğit yapısı
Şimdi toplanır hepsi
Açıldı Çamlı kapısı
Birbirini teper gelir

Hırlaşır arı gibi
Kopuşurlar sürü gibi
Beş ay'ının seli gibi
Derelerden akar gelir

(EÖ-K, 1976: 87)

Karacaoğlan güzellere şiirlerinde sıkça yer verir. Aşağıdaki dizelerde güzelin gerdanı peteğe benzetilmiş, arıya benzetilen âşık çiçeklerden öz toplayan arı misali güzel kızın gerdanındaki balı alma niyetindedir.

Karac'Oğlan der ki gördüm bir güzel
Sıdkıla bakıp da eyleme nazar
Al yeşil geyinmiş dâyima gezer
Arı konar ak gerdandan bal alır

(SS-K, 2004: 602)

Arı sayısız çiçeği gezerek bin bir zahmetle bal yapar. Güzel ve kıymetli her şeye sahip olmak isteyen insan arının emeğini alır. Şair, arının ağzından yaşadıklarının nedeninin bal olduğunu belirtir.

Dağlara bağ vermiş lâlesin vermiş
Küffara Hayber'in kalasın vermiş
Arıya bal vermiş belâsın vermiş
Arı ağlar bana balımdan oldu

(SS-K, 2004: 638)

Kültürümüzde bal her derde deva olarak bilinen besinlerdendir. Arı bin bir çiçekten topladığı özlerle bal yapar. Karacaoğlan iki dörtlüğünde de arının bu zahmetli işine vurgu yapar. Bu özel çalışmanın ürünü olan balın içinde ne şifalar ne gizler olduğu ile ilgili düşünülmesi gerekmektedir.

Sakının ağalar beğler küçükten

Yanağı gamzeli eğri bıçaktan
Arılar bal alır bin bir çiçekten
Nezaket arıda balda neler var

(SS-K, 2004: 583)

Ağalar sakının beni küçükten
Beğleri gamalı eğri bıçaktan
Arı petek tutar bin bir çiçekten
Hesap et arıda balda neler var

(SS-K, 2004: 584)

3.2. BALIK

Balığa, Türkçede ve değişik Türk lehçelerinde balık, palık, balık, belik, başyan, çabak, sabak, subak; Arapçada semek (ç.esmâk, simak) hût, nûn (ç.ninen) isimleri; Farsçada ise mâhî (ç.mahîyan) adı verilir (Gören, 2010: 594).

Omurgalılarından, suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı (www.tdk.gov.tr, 2018).

Omurgalı hayvanlardan, sularda yaşayan, yüzgeçleriyle hareket eden, kemikli veya kıkırdaklı olan, soğukkanlı, suda erimiş oksijeni solungaçlarıyla soluyan, genellikle yüzme keseleri bulunan, ayrı eşeyli, yumurtayla çoğalan, çoğunlukla pullu, mekik biçiminde yüzmeye elverişli vücutları olan canlılar (www.tdk.gov.tr, 2018).

Balığın Türk mitolojisinde yeri vardır. Dünya büyük ve kırmızı bir öküzün tek boynuzu üzerinde durur. O boynuz yorulunca öküz dünyayı diğer boynuzunun üzerine atarken dünya sarsılır ve buna (Zelzele: Yer sarsıntısı) denir. Bu öküz bir taşın üzerinde taş bir balığın sırtında balık suda su da havadadır (Uraz, 1994: 19).

Balık, özellikle göl ve nehir kıyılarında yaşayan Türk topluluklarında bereket, refah ve bolluk simgesi olarak görülmüştür. Evlilikte de mutluluk ve üremenin simgesidir. Balık, eski Hint mitolojisinden etkilenmiş olarak Budist mitolojide de yer alıyordu; bazı ilahlar balığın üzerinde tasvir ediliyordu. Balıkla ilgili çeşitli tasavvurlar İslamiyet'ten sonra da geçerli olmuştur... Türk ve İslam sanatında balığın tasvir ilginç konulardan biri Yunus'un bir balık tarafından yutulduğu ve sonra kurtuluşuyla ilgili olup Kur'an'da (Saffat Suresi 39-148) anlatılan kıssadan kaynaklanmaktadır (Çoruhlu, 1999:161-162).

Su insanoğlu için çok önemlidir ve medeniyetler suyun olduğu yerlerde kurulmuştur. Yaylaya çıkmak da Türk kültürünün hâlâ az da olsa devam eden geleneklerdendir. Dadaloğlu, yaylalarının su ile zengin sularının da balıklarla dolu olduğunu belirterek yaylasını dörtlüğünde övmüştür.

Bizim yaylamız oluklu

Akar suları balıklı

Dadaloğlu 'm çift belikli

Kızlar gelir yaylamıza

(İG-D, 2005: 71)

Balık ismi Dadaloğlu dizelerinde yer adı olarak da kullanılır. Balıksuyu ve Balıklıdere isimleri, içinde balık olan ırmaklara verilmiş ve yer adı oluşturulmuştur. Baharla birlikte eriyen karların suları ve bahar yağmurları ırmağı coşturmuştur.

Gönül arzuluyor Antep ilini

Şol Kemmun Gediği yelli görünür

Evvel bahar yaz ayları doğunca

Coşar Balıksuyu selli görünür

(İG-D, 2005: 520)

Akşam namazı göç göçe oldu

Çarhacılar birbirine düş oldu

Balıklıdere 'de zor dövüş oldu

Tâûn oldu baba oğlun bilmedi

(İG-D, 2005: 90)

Anadolu'nun Müslüman halkına göre Hz. İbrahim'in yaşadığı şehir Urfa'dır. Urfa'da bulunan Halilürrahman gölü ve etrafındaki yeşillik Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı sırada oluşmuştur. Nemrud'un Hz. İbrahim'i yakmak için yığdığı odunlar ise birer balık olmuş, bu balıklar hâlen gölde yaşamakta ve kutsal sayıldıkları için halk tarafından yenilmemektedir.

Balığın İslamiyet'teki yeri de özeldir. Hz. İbrahim'in balıklarla olan ilişkisine dair rivayetler bilinmektedir. Balığın canlı iken bıçakla kesilmemesi Firavun ile ilgili bir rivayete dayanmaktadır. Şair balık kelimesinin geçtiği dizelerde bu rivayeti hatırlatmıştır.

Yüğrük olur şol suların kaçağı

Buyuramamış Hak balığa bıçağı

Açılmamış dost bağının çiçeği
Güller melil melil, bilmem nedendir

(EÖ-K, 1976: 121)

Sümmânî dünyayı denize benzetmiştir. Bu benzetmede balık da pay alınacak bir varlık olmuştur.

Sümmânî bu bahre dalmak istersen
Semekten taksim almak istersen
Bir nihan hazine bulmak istersen
Şanı harap viranlıkta bulunur

(HR-S, 1997: 245)

İslam tarihinde adaletin sembolü olarak anılan Hz. Ömer, Ömer-ül Faruk olarak anılır. Dörtlükte bitkiler, balıklar ve cümle varlığın onun karakteri karşısında meftun olduğu belirtilir.

Şerefinden meftundur çark-ı felekler
Zeminde nebatat suda semekler
Müştahtır cemâlen ins ü melekler
Feyzi kimyasında Ömer-ül Faruk

(HR-S, 1997: 269)

Yunus peygamberin bir balığın karnında geçirdiği dönem halk içinde dillendirilen bir olaydır. Âşık Ömer'in dizelerinde de bu olay işlenmiştir.

Yok iken akrânı ins ü melekte
Hazret-i Yûnus'un batn-ı semekte

(SNE-AÖ, 1956: 24)

Yûnus'u yedi balıklar okudu evrâdını
Eyyub'u kurtlar yediler buldu ol mıkdarını

(SNE-AÖ, 1956: 321)

Emr-i Hak'ka itâatin
Kırk gün balık yutmuş iken

(SNE-AÖ, 1956: 417)

Hayvanları anlatan beyitlerle kurulan şiirde, insanoğlunun elinden, yaptıklarından hayvanların durumları anlatılmıştır. Balık da insanlardan kurtulmak için yurdunu deniz olarak seçmiş olarak betimlenmiştir.

Baykuş üzlet etmiş halkın elinden

Balıkçın eylemiş yurdunu deryâ

(SNE-AÖ, 1956: 6)

Sinop deniz kenarındaki şehirlerimizdendir. Ruslarla yapılan bir savaş ile ilgili destandan alınan dörtlükte, savaşın etkilerinin yeryüzündeki ve gökyüzündeki varlıkları ağlatacak derecede olduğu belirtilir. Sinop'ta bulunan denizdeki balıklar da bu savaşın yarattığı yıkıma gözyaşı döker.

Sinob'a gözyaşı döktü felekler

Yerde beşer gökyüzünde melekler

Dağlarda çelenkler suda semekler

Düştü te'essüfe dil-fiğâr oldu

(SS-BZ, 1988: 128)

3.3. PERVANE

Kelebek kelimesinin Türk lehçelerindeki karşılığı kâpânâk, kübälâk, köbelek, köpölög, kebelek, kepinâk kelimeleridir (www.tdk.gov, 2018).Farsçada pervane (ç.pervanegan); Arapça'da ise feraşe ismi verilir. Ayrıca Türkçede küpelik de denilen kelebeğin nakışlısına hırtit, büyüğüne aysüb, küçüğüne ügelik, siyahına ise ferfur beşare derler (Gören, 2010: 549).

Pul kanatlılardan, vücudu, kanatları ince pullarla ve türlü renklerle örtülü, dört kanatlı, çok sayıda türleri olan böceklere verilen genel ad (www.tdk.gov, 2018).

Kelebeklerin kanatları ve vücutlarının bazı kısımları toz gibi ince pullarla kaplıdır. Bu pullar çok zarif, milyonlarca küçük kıllardan oluşan pullardır. Bu pulların bazıları kus tüylerine, bazıları da yelpazeye benzer. Bu pulların her birinin çok ince bir sapla kanat veya vücuda yapışmış durumdadır. Bu pullar, kelebeğin rengârenk görünmesini sağlayan yegâne güzellikte şekillerdir. Kelebeğin önden basık, enine geniş bir bası vardır. Basında gözler, duyarganlar ve ağız bulunur. Böceğin ağzı sıvı gıdaları emici bir yapıya sahiptir. Alt ve üst çeneleri birleşerek bir boru şeklini alır. Kelebek çiçeklerin üzerine konduğu zaman bal bezlerinin bulunduğu yerlere kadar rahatlıkla uzatabilir. Kelebeğin göğüs kısmında üç çift ayağı vardır. Birinci çift ayakta bulunan tüyler ile duyarga ve hortumlarını temizlerler. Kelebekler çalışma durumlarına göre gece veya gündüz kelebeği olarak uçar. Gece kelekleri (pervaneler) bunun aksine geceleri gıdalarını aramaya çıkar. Gece ve gündüz keleklerini birbirinden ayıran bariz özellik duyargalarının biçiminde görülür. Gündüz keleklerinin duyargalarının

ucunda birer topuz bulunur. Gece kelebeklerinde böyle bir topuz yoktur. Gündüz kelebeklerinin dinlenme hâlinde kanatları vücuda dik dururken pervanelerde yatay durur. Gündüz kelebeklerinin kanatlarının üstü canlı renklerle, alt yüzeyi kolu renklerle süslendiği halde gece kelebeklerinin alt ve üst yüzeyin renkleri aynı ve canlılığını korur. Gece kelebekleri gündüz kelebeklerinden çok daha tüylüdür. İki çift kanadı vardır ve ön kanatlar, arka kanatlardan daha büyük ve kuvvetlidir. Gündüz kelebeğinde bu durum tersidir. Kelebeklerin kanatları üçgen biçimini andırır. Uçuşları kelebeğin cinsine göre uzun ve kısa olur. Böceğin kanatları boyunduruk biçimde özel bir bağla birbirine bağlıdır. Gece kelebeği çeşit bakımından gündüz kelebeğinden çoktur. Çiçek tozuyla beslenen kelebekler, yumurta ile çoğalırlar. Yumurtadan çıkan larvalara (kurtçuklara) “ tırtıl ” denilir. Bu tırtıllar çabuk büyür ve birkaç gömlek değiştirir. Gündüz ve gece kelebeğinin başkalaşma evreleri birbirinin aynıdır... Kelebekler kozadan çıkınca hemen uçamazlar, kanatlarının kan dolmasıyla uçmaya başlarlar. Ömürleri 24 saat ile birkaç mevsim arasında değişir. Kelebeklerin işitme ve koku alma duyuları çok gelişmiştir. Kelebekler genelde hızlı uçucudurlar (Gören, 2010: 550).

Geceleri ışığın çevresinde dönen küçük kelebek. Mecaz olarak birinin yanından hiç ayrılmama yan, onun çevresinde dönüp duran kimseler için kullanılır. Türk halk edebiyatında sevgilinin yüzü, yanağı, güzelliği etrafa ışık saçtığından, âşık bu ışığın etrafında öleceğini bile bile dönen bir pervane kabul edilir. Sevgilinin etrafından hiç ayrılmadan, onun güzelliği ile büyülenmiş bir hâlde kendini aşk ateşine atmak, âşıklığın şanıdır (Albayrak, 2004: 442).

Dinî-tasavvufî edebiyatta vahdet (Allah'a ulaşma) yolunda dervişin yok oluşu da ışık-pervane münasebetine benzer. Işık ilâhî aşk, pervane ise bu aşka kendini kaptırarak yanan, kavrulan tarikat ehlidir (Albayrak, 2004: 443).

Sevgili ile pervane arasında benzerlik kurmak doğaldır. Pervane de âşık da aşk duygusunu yaşarken kendilerinden geçerler ve tek düşündükleri sevgiliye yakın olmaktır.

Gönül arzu eder lebin konmağa

İllâ râzı değil kemlik sanmağa

Canım cevân eder oda yanmağa

Cemâlin şem'ine pervâ neciktir

(SNE-AÖ, 1956: 67)

Hûb cemâlin görüp divâne oldum
Beni mecnûn etti sevdân efendim
Cemâlin şem' ine pervâne oldum
Atarım kendimi nâra efendim

(OU-EE, 1976: 93)

Mestâne varup ey gönül ol yâre dolaşma
Yakar seni pervâne gibi nâre dolaşma
Rindâne varup kûyini geşt ü güzer eyle
Azmin gerek ise varup ağıyâre dolaşma

(SNE-AÖ, 1956: 86)

Sersem bakanlar serserî efsâne der bana
Hâlim görenler câm ile mestâne der bana
Yanar yakılır bir kaşı kemâne der bana
Ya bir cemâl-i envere pervâne der bana

(DD-D, 2011: 71)

Âşığın yüreği, çektiği aşk acısı nedeniyle yanar. Dörtlükte âşık, aşk için kendisini ateşe atması ile tanınan pervane ile karşılaştırılır. Âşık, gönlünün tüm varlığını yitiren pervaneden daha fazla yandığı iddasındadır.

Âşıkın bin belâ gelir başına
Tahammül gerektir adû taşına
Şem' -i ruhsârına aşk âteşine
Yanmakta seyretsin pervâne beni

(DD-D, 2011: 110)

Pervanenin aşkta payına düşen yanmaktır. Erzurumlu Emrah'ın üç dörtlüğünde aşkta kavuşmayı bekleyenlere pervanenin bu durumu örnek gösterilir.

Emrah bülbül gibi gel düşme zâra
Perr ü bâlin açıp konma gülzâra
Varma bîtekellûf visat-i yâra
Yakmaz ateş olmaz pervânesini

(OU-EE, 1976: 80)

Can ile isteyen vasla cânânı
Meydan-ı aşk içre terk eder cânı
Bir visâle verir demi devrânı

Bakmaz mısın yanan pervânelere

(OU-EE, 1976: 62)

Bağ-ı vuslat olsa bîgânelere

Baykuş ser çekmezdi vîrânelere

Yanıp yakılmadan pervanelere

Ateşten olurdu imdâd olaydı

(OU-EE, 1976: 69)

Hz. Muhammed'in adının geçtiği ve peygamberimize telmih yapılan iki dörtlükte onu sevenler için pervane benzetmesi yapılmıştır. Peygamberin bildirdiklerinin pervanesi olan kişi gerçek aşka ulaşacaktır.

Muhammed'dir Hakk' ın hak dürdanesi

Kurulsun şemâlar aşk pervanesi

İki kerpiçtendir onun binası

Mücevherdir çar tarafı Cennet' in

(HR-S, 1997: 204)

Bir şemin aşkına oldum pervane

Büsbütün yanardım yâr olmasaydı

Zemini cihanda gül mü biterdi

O ki o mübarek ten olmasaydı

(HR-S, 1997: 235)

Pervaneyi dörtlüklerinde kullanan şairler, kendileri ile pervaneyi benzetme unsuru olarak kullanırlar. Sevgilinin etrafında dönen, yanan, yakılan âşık misali şair, benzeyen, pervane de kendisine benzetilendir.

Yüküm gamdır gam alırım satarım

Pervaneler gibi yanar tüterim

Kıyamette yakasını tutarım

Vermesin hoyrata güllerimizi

(SS-K, 2004: 434)

Uzlet ettim ey Ömer bu gûşe-i kâşâned

Nâleyi bülbülden aldım yanmağı pervâned

İşte geldim işte gittim gayri doğmam âned

Etti gönlüm seferi sen bir yana ben bir yana

(SNE-AÖ,1956: 152)

Pek mailim hûb cemâle bakmağa
Pervâne-veş derdli sinem yakmağa
Gonce gül isterim alup kokmağa
Hoyrat eli deĝüp solmadık olsa

(ŞE-G, 1987: 22)

Bülbül aĝlar gülün hazanı için
Emrah canın verir cânânı için
Pervâne dolandır suzânı için
Meydan-ı muhabbet merdânesidir

(OU-EE, 1976: 128)

Âşık, bülbül, pervane aynı kaderi paylaşmaktadır, üçünün payına da beklemek, ağlayıp inlemek, aşk acısı ile kendinden geçmek, kavuşamamak ve bu üzüntü ile ölmek düşer. Şair bu kez, bu acı sona sevgilinin uğramasını pervane ve bülbül gibi olmasını dilemektedir.

Sevdiğim Allah'tan budur niyâzım
Pervâneler gibi nâra düşesin
Dilerim derdine derman olmasın
Şeydâ bülbül gibi zâra düşesin

(OU-EE, 1976: 102)

3.4. PİRE

Pireye, Türkçede ve deĝişik Türk Lehçelerinde, pire, bira, borsa, bürge, bürgö, bürge, borça, büre; bürsö, börçe, büge, birçe, bürçe, bürse isimleri; Arapçada bürgûs (ç. Berâĝis) ismi verilir (www.tdk.gov.tr, 2018). (Gören, 2010: 578).

Pireler takımından, insanın ve bazı hayvanların kanını emerek yaşayan, iyi sıçradığı için kolay yakalanamayan, küçük, asalak böcek. (www.tdk.gov.tr, 2018)

Pire, küçük ancak hayvan ve insanlar için zararlı bir böcektir. Kendi boyundan çok yükseğe sıçraması, hızı, başka canlılardan geçinmesi gibi özellikleri ile kinayeli söyleyişlerde yer bulur. Âşık Ömer'in Pire Destanı adlı şiirinde kinayeli söyleyişi görebiliriz. Dokuz kişinin kovaladığı, yüz manda ile çekilemeyen, at gibi kişneyen ve topuz ile öldürülemeyen bir pire dörtlüklerde benzetme unsuru ile karşımıza çıkar.

Hey gaziler bir seyrana uğradım
Söylenecek dinlenecek hal deĝil

Dokuz kişi bir pireyi kovalar
Ardı sıra erilecek hâl değil

Mutaflar hep derildiler şaştılar
Et hamalları görünce kaçtılar
Ayağına yüz çift manda koştular
Göde çok çekilecek hâl değil

Gelir iken karşı tuttum bacağın
Düşüremedim pirenin kalçağın
Vardı yıktı bir fukarâ ocağın
Elli yılda yapılacak hâl değil

Bakın pire bize ne hâl işledi
Düşüp önüme at gibi kişnedi
Anı gördüm topuğumu dişledi
Zorlu gidi yakalanacak hâl değil

Bakın hele şu pirenin işine
Henüz girmiş elli sekiz yaşına
Topuz ile gül eyledim başına
Kirpikleri kırılacak hâl değil

Uyurken uyandım anı bekledim
Kollarım sığadım karşı dayandım
Ocaklara düşüp küle bulandım
Dahi gözüm açılacak hâl değil

Âşık Ömer eder bunu söylerim
Aşk elinden dünü günü inlerim.
Durmayıp pirenin medhin eylerim
Akıl verip inanacak hâl değil

(ŞE-G,1987: 55)

SONUÇ

Âşık şiiri, Türk kültürünün taşıyıcılığını kesintisiz üstlenen kaynaklarımızdandır. Kültürü oluşturan her türlü ögenin tarihi seyrine, âşık şiiri ile ulaşmak mümkündür. Yaşam koşulları, gelenekler, dilin değişimi, atasözleri, deyimler, savaşlar, teknolojik gelişmeler âşık şiirinde yer alan öğelerden bazılarıdır. Geçmişte ve günümüzde insan hayatında önemli işlevi olan hayvanların âşık şiirinde de önemli ölçüde kullanıldığı, şairlerin duygu dünyalarını yansıtmada hayvanlardan yararlandıkları tespit edilmiştir. Şairlerin şiirlerinde kullandıkları hayvanların bazılarına olumlu bazılarına olumsuz durum ya da kavramların sembolleştirilmesinde rol verilmiştir. At, deve, doğan, hüma, şahin, aslan, kaplan, kurt, arı olumlu sembolleştirmelerde kullanılmıştır.

At, âşığın, beylerin en yakın dostu olması, hızı ile onu sevdiğine ulaştırması gibi özellikleri ile dostluk, sevgi kavramlarının somutlaştırıldığı sembolleştirildiği bir hayvan olarak dörtlüklerde yerini almıştır. Mitolojik ve dinî sembol olmasının yanında Türk kültüründe bir dönem zenginlik göstergelerinin en önemlisi olan at âşıklar tarafından bu anlamlarda kullanılmıştır.

Aslan, kaplan, kurt, koç, yiğitlerin ve onların gücünün sembolü olarak sıklıkla şiirlerde yer verilen hayvanlardandır.

Güç ve sonsuzluk hüma ile ifade edilmiştir. Şahin, yükseklerde olması ile hâkimiyetin; bakışlarının keskinliği ve can alıcılığı ile sevgilinin sembolü olarak şairlerimizin dizelerinde kullanılmıştır.

Bülbül, pervane acının somutlaştırılmasında şairlerin dizelerinde yer almıştır. Ceylan, geyik, ördek, kuzu, kuğu, âşık şiirinin en temel konusu olan güzellerin betimlenmesinde şairin en sık başvurduğu hayvanlardandır.

Yılan, tavus, köpek olumsuz çağrışımların hissedildiği dörtlüklerde geçen hayvanlardandır.

Türk kültürünün önemli bir ögesi olan hayvanlar, âşık şiirimizde doğal ortamlarındaki özelliklerinin yanında sevgili, dost, arkadaş, düşman, yiğitlik, güzellik, hainlik, güç, ihtişam vb. kavram ve duyguların yansıtılması işleviyle kullanılmıştır.

EKLER

ŞİİRLERDE YER ALAN HAYVAN SAYILARI TABLOSU

Aşıklar Hayvanlar	Akrep	Arı	At Küheylan	Aslan	Ayı	Balık Semek	Baykuş	Bülbül Andelib	Ceylan Maral Geyik Sığın* Ahu
Âşık Ömer			1	3			?	13	
B.Zihni			5	1	1	1	?	9	3
Dadaloğlu		2	37	5		1	1	9	8- 1*
Dertli			2	2				14	2
Ercişli Emrah			3	1				28	11
Erz. Emrah							3	29	6
Gevheri			1				1	25	4
Karacaoğlu		10	45	1			7	75	
Köroğlu			50	22		1		6	4
Sümmânî	1	2	3	3		4	1	55	2

Aşıklar Hayvanlar	Deve Maya	Doğan Balaban* İspir*	Ejder	Eşek Katır*	Fare	Hüma	Horoz	Gergedan	Güvercin Üveyik*
Âşık Ömer			3			3			
B.Zihni			1	1					
Dadaloğlu	6	1	1	1*					
Dertli			2						
Ercişli Emrah		1*				1			1
Erz. Emrah									
Gevheri									
Karacaoğlu	15	3* 2*		1		9			3 1*
Köroğlu	2	1*	1					1	
Sümmânî			1	1	2		2		

Hayvanlar \nAşıklar	Güvercin Üveyik*	İbil	İnek Manda Camus* Öküz**	Kanarya	Kaplan	Karınca	Karka Kuzgun*	Kartal	Kaz Ördek Suna Bahri
Âşık Ömer			1			1			1
B.Zihni							1		1
Dadaloğlu		1	1		1	1	1	4	21
Dertli					1				
Ercişli Emrah	1			1					14
Erz. Emrah									2
Gevheri									1*
Karacaoğlu	3 1*			32	2		2		47
Köroğlu			1* 1**		11		2*		
Sümmânî			1**						2

Hayvanlar \nAşıklar	Keçi	Keklik	Koyun Kuzu Koç	Kuşu	Kumru	Kurt Kurt*	Köpek İt	Leylek	Pervane
Âşık Ömer			1		1	2	1		
B.Zihni	1					1*	3		1
Dadaloğlu		3	3	5		3			
Dertli			2			1	3		3
Ercişli Emrah		3	4						12
Erz. Emrah		2					1		
Gevheri				4					1
Karacaoğlu	1	10	9		3	12	2	1	1
Köroğlu		1	6		1	10			
Sümmânî		2	2			2			3

Hayvanlar Aşıklar	Pire	Samur	Sansar	Sinek	Şahin Baz Şahbaz	Tavşan	Tavus	Tazi	Tilki
Âşık Ömer	3				3		2		
B.Zihni			1				1	1	
Dadaloğlu		1		1	21			3	
Dertli					1	1			1
Ercişli Emrah					1				
Erz. Emrah							1		
Gevheri					5				
Karacaoğlu				1	41		3		
Köroğlu					7	3			1
Sümmânî	2				5				

Hayvanlar Aşıklar	Turna	Tuti	Tosbağa	Yılan Mar	Yengeç				
Âşık Ömer	3								
B.Zihni	1	3	1	2	1				
Dadaloğlu	10			1					
Dertli	1	1		3					
Ercişli Emrah	6			1					
Erz. Emrah	1			1					
Gevheri	3								
Karacaoğlu	30			1					
Köroğlu	4			3					
Sümmânî	2			5					

KAYNAKÇA

- Abiha BÇ (2014) Anadolu Türk Kültür Geleneğinde Şahmaran, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kocaeli.
- Akalın LS (1993) *Türk Folklorunda Kuşlar* (Kültür Bakanlığı, Ankara).
- Aktaş H (2005) *Çağdaş Türk Şiirinde Kuşlar* (Yort Savul Yayınları, Edirne).
- Albayrak N (2004) *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* (L&M Yayınları, İstanbul).
- Baba MO (2009) *Bayburtlu Zihni* (Heyamola Yayınları, İstanbul).
- Balaban T (2017) Anadolu Türk Efsanelerinde Kuşlar ve Uçmak, *Kuş Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali. (Kitabevi Yayınları, İstanbul). 121-194.
- Boztemir E (2013) Alevi Bektaşî Şiirinde Mitolojik Ögeler (20.yy. Örneği), Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.
- Ceylan Ö (2007) *Kuşlar Divanı* (Kapı Yayınları, İstanbul).
- Dalkıran A (2017) Türk Kültür ve Sanatındaki Horoz/Tavuk Sembolizminin Çağdaş Resim Sanatındaki Yansımaları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 37, 336-348.
- Doğan AS (2013) Türk Kültüründe ve Erzurum Erkek Barlarında Tavuk (Horoz) Motifi, Ekev Akademi Dergisi, 57: 450-454.
- Düzgün D (2011) *Dertli Divanı Karşılaştırmalı Metin* (Fenomen Yayınları, Erzurum).
- Elçin Ş (1987) *Âşık Ömer* (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara).
- Elçin Ş (1987) *Gevheri* (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara).
- Ergun S (1956) *Âşık Ömer Hayatı ve Şiirleri* (Semih Lutfi Matbaası, İstanbul).
- Erkal A (2015) *Sümmani* (Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum).
- Erman A (2001) *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı* (Akçağ Yayınları, Ankara).
- Ersoylu H (2015) *Türk Kültüründe Kuşlar* (Ötüken Yayınları, İstanbul).
- Gezgin D (2014) *Hayvan Mitosları* (Sel Yayıncılık, İstanbul).
- Gören S (2010) 17. Yüzyıl Şairlerinden Fehîm-i Kadîm, Âşık Ömer ve Karacaoğlan'ın Şiirlerinde Hayvanlar, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul.

- Görkem İ (2005) *Yeni Bilgiler Işığında Dadaloğlu Bütün Şiirleri* (Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul).
- Güzel A, Torun A (2003) *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* (Akçağ Yayınları, Ankara).
- Kahyaoğlu S (2017) Tahtakuşlar'da Kuş Kültü, *Kuş Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali. (Kitabevi Yayınları, İstanbul). 79-90.
- Kaman SG (2015) Baykuş Kelimesi ve Baykuşla İlgili İnançlar Üzerine, sayfa, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/8 1137-1154.
- Karakurt D (2011) *Türk Söylence Sözlüğü* (Türkiye).
- Karasaran B (2010) Dîvânü Lügati't-Türk'teki Bitki ve Hayvan Konuları Üzerine Bir İnceleme, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk, Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Halk Bilimi Dalı, Sakarya.
- Karasyo Y, Yavuz O (2003) 17. Yüzyıl Saz Şâiri Âşık Ömer Üzerine Bazı Mülâhazalar, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 13, 177-215.
- Kaya M (2007) *Mitolojiden Efsaneye Türk Mitolojisinin Türkiye'deki Efsanelerde İzleri* (Bağlam Yayınları, İstanbul).
- Küçük A (2017) Türklerin Yaratılış Mitlerinde Kuşlar, *Kuş Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali. (Kitabevi Yayınları, İstanbul). 15-26.
- Naskali EG, Şeker A (2017) *Kuş Kitabı* (Kitabevi Yayınları, İstanbul).
- Ögel B (2010) *Türk Mitolojisi I* (Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara).
- Öner E (2008) Gevheri Divanı'nda Kuşlar, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research Volume 1/5, 574.
- Özaltay GZ (2017) Türk Atasözlerinde Kuşlar, *Kuş Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali. (Kitabevi Yayınları, İstanbul). 293-314.
- Özgenç E (1976) *Koroğlu Hayatı ve Bütün Şiirleri* (Cam Yayınları, İstanbul).
- Pala İ (1995) *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (Akçağ Yayınları, Ankara).
- Pekşen F (2011) Divriği Kültüründe Arı ve Bal, Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, Yıl III, 1/1, 78-79.
- Rayman, H (1997) *Âşık Sümmânî: Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili* (Kariyer Matbaacılık, Ankara).
- Sakaoğlu S (1978) *101 Anadolu Efanesi* (Damla Yayınevi, İstanbul).
- Sakaoğlu S (1988) *Bayburtlu Zihni* (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara).
- Sakaoğlu S (2004) *Karacaoğlan* (Akçağ Yayınları, Ankara).

- Saraçoğlu A (1999) *Ercişli Emrah* (Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara).
- Türk Dil Kurumu (TDK) (2018).<http://www.tdk.gov.tr> (15 Nisan 2018).
- Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (2018), www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com (21 Mayıs 2018).
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (2018).
<http://www.islamansiklopedisi.info> (10 Mart 2018).
- Türkmen F (2008) Azerbaycan'daki Koç Şekilli Mezar Taşlarının Folklorik Açıdan Değerlendirilmesi, *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* (Akçağ Yayınları, Ankara).
- Türktaş MM (2017) Anadolu'da Anlatılan Kuş Efsaneleri, *Kuş Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali. (Kitabevi Yayınları, İstanbul). 27-40.
- Ural O (1976) *Dost Elinden Gelen Turna Erzurumlu Emrah Hayatı, Şiirleri* (Hürriyet Yayınları, İstanbul).
- Uraz M (1994) *Türk Mitolojisi* (Düşünen Adam Yayınları, İstanbul).
- Useev N (2016) Manas Destanı'nda Türk Kelimesi ve Ağaç, Koyun / Koç Kültürleri, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5/4, 1611-1626.
- Uslu B (2008) *Türk Mitolojisi* (Kamer Yayınları, İstanbul).
- Yıldız ŞN (2011) Halk Anlatılarında Hayvan Motifleri, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Elazığ.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı: Besime Beste KEÇECİ

Uyruğu: T.C.

Doğum Yeri ve Tarihi: Malatya, 05/03/1979

Tel:

E-posta:canbestem@gmail.com

Yazışma Adresi:

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği	2001
Lisans	Anadolu Üniversitesi A. Ö. F. Sosyoloji Bölümü	2016
Lise	Balıkesir Ticaret Odası Lisesi	1996

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2001-2005	MEB	Türkçe Öğretmeni
2005-...	MEB	Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni

YABANCI DİL

YAYINLAR